

Nordica Helsingensia 29

**DOKUMENTATION OCH BESKRIVNING
SOM SPRÅKPLANERING**

– perspektiv från arbete med tre tecknade minoritetsspråk

Karin Hoyer

Akademisk avhandling som med tillstånd av
Humanistiska fakulteten vid Helsingfors universitet framläggs till
offentlig granskning i auditorium PIII fredagen den 10 februari 2012 kl. 10.

Nordica
Finska, finskugriska och nordiska institutionen
Helsingfors universitet
2012

© 2012 Karin Hoyer

Denna bok är nummer 29 i serien *Nordica Helsingensia*, en publikationsserie som utges av Nordica vid Finska, finskugriska och nordiska institutionen.

Boken är nr 3 i underserien *Teckenspråksstudier*, TS.

Kontaktadress:

Nordica

PB 24

FIN-00014 Helsingfors universitet

Publikationen är finansierad av Finlands Dövas Förbund rf.

Omslaget är en detalj av oljemålningen ”Olen valmis kaikkeen” av Pike Kokkonen, 2005, e-post: pike@pik kokkonen.com.

Målningen återges i sin helhet i modifierad färg på baksidan av boken.

Tryckt i Finland av Unigrafia, Helsingfors 2012

ISSN 1795-4428

ISBN 978-952-10-7611-4 (hft.)

ISBN 978-952-10-7612-1 (PDF)

HELSINGFORS UNIVERSITET, Humanistiska fakulteten

Institutionen för moderna språk

Karin Hoyer, 2012. *Dokumentation och beskrivning som språkplanering – perspektiv från arbete med tre tecknade minoritetsspråk*

Sammandrag

Teckenspråk utgör i allmänhet lågstatusspråk. Av tradition har döva teckenspråkiga inte själva haft ansvar för språkplanering av teckenspråk utan denna har styrts av utomstående. Trots att tecknade språk saknar skriven form har ordböcker varit viktiga för beskrivningar av språken och då hörande personer lärt sig teckenspråk.

Bakgrunden till denna studie om dokumentation och beskrivning som språkplanering är forskning och ordboksprojekt i tre teckenspråk: finlandssvenskt teckenspråk, albanskt teckenspråk och kosovanskt teckenspråk. Studien består av en sammanfattande översikt och fem detaljerade studier med olika perspektiv på språkplanering.

Teoretiskt kan studien placeras inom ramen för sociokulturell lingvistik. Forskningsmetoderna som tillämpats är deltagande observation, intervju, fokusgruppdiskussion och dokumentanalys. De primära forskningsfrågorna är följande: (1) Vilken är ordbokens och det lexikografiska arbetets roll i språkplanering och utforskning av odokumenterade teckenspråk och i förhållande till teckenspråksgemenskapen? (2) Vilka faktorer utgör speciella utmaningar vid dokumentation av tecknade språk och bör därför speciellt beaktas i det praktiska lexikografiska arbetet? (3) Är den konventionella ordboken ett bra verktyg för att beskriva ett odokumenterat teckenspråk?

Resultaten visar att lexikografiskt arbete har en viktig roll för beskrivning av teckenspråk, som en del av grundforskning i odokumenterade teckenspråk och i statusplanering. Ordboksarbetet har bidragit med ny kunskap om teckenspråken och teckenspråksgemenskaperna. Det lexikografiska arbetet gynnar dessutom det språkliga intressebevakningsarbete som språksgemenskapen utför med målsättning att vitalisera språket, stärka språksgemenskapen, erhålla officiellt erkännande för språket och tillgodose teckenspråkigas språkliga (mänskliga) rättigheter.

Teckenspråkens position som lågstatusspråk innebär en del utmaningar för språkplanering och lexikografi. En utmaning som lyfts fram i studien är förhållandet mellan språksgemenskapen och den utomstående hörande lingvisten. Det är av ytterst stor vikt att höja språksgemenskapens språkliga medvetenhet för att språksgemenskapen själv skall ta ansvar för språkplaneringen av sitt språk.

Studien väcker frågan om lexikografiskt arbete är av större betydelse för statusplanering än för korpusplanering. Kritik mot den konventionella ordboken som ett medel att beskriva odokumenterade teckenspråk förs fram. I studien diskuteras en rad skillnader mellan tecknade och talade/skrivna språk vilka blir stora lexikografiska utmaningar. Alternativa lexikografiska lösningar som kunde innefatta både lexikon och grammatik tas upp.

Nyckelord: teckenspråk, finlandssvenskt teckenspråk, albanskt teckenspråk, kosovanskt teckenspråk, språkdokumentation och -beskrivning, språkplanering, lexikografi

HELSINGIN YLIOPISTO, Humanistinen tiedekunta

Nykykielten laitos

Karin Hoyer, 2012. *Dokumentointi ja kuvaus osana kielisuunnittelua – tarkastelun kohteena kolme viitottua vähemmistökieltä*

Tiivistelmä

Viittomakielet ovat yleensä alhaisen statuksen kieliä. Kuurot viittomakieliset eivät perinteisesti ole itse olleet vastuussa viittomakielen kielisuunnittelusta, vaan sitä on ohjattu ulkoapäin. Vaikka viitotuilta kieliltä puuttuu kirjoitettu muoto, niistä laaditut sanakirjat ovat olleet tärkeitä kielen kuvauksia, jotka ovat myös tukeneet kuulevien henkilöiden kielenoppimista.

Tarkastelun kohteena on dokumentointi ja kuvaus osana kielisuunnittelua. Tutkimuksen perustan muodostaa sanakirjatyö, jota on tehty kolmesta ensi kertaa kuvauksen kohteena olevasta viittomakielestä: suomenruotsalaisesta, albanialaisesta ja kosovolaisesta viittomakielestä. Väitöskirja koostuu yhteenveto-osiesta ja viidestä artikkelista, joista kussakin tarkastellaan viittomakielten kielisuunnittelua eri näkökulmasta.

Teoreettisen taustansa osalta tutkimus sijoittuu sosiokulttuurisen lingvistiikan piiriin. Käytetyt tutkimusmenetelmät ovat osallistuva havainnointi, haastattelu, fokusryhmähaastattelu ja dokumenttianalyysi. Ensisijaiset tutkimuskysymykset ovat seuraavat: (1) Mikä on sanakirjan ja leksikografisen työn rooli kielisuunnittelussa ja aiemmin kuvaamattoman viittomakielen tutkimuksessa sekä suhteessa kieliyhteisöön? (2) Mitkä tekijät ovat erityisen haasteellisia viitottujen kielten dokumentoinnissa ja on sen takia huomioitava käytännön leksikografisessa työssä? (3) Onko tavanomainen sanakirja hyvä väline aiemmin dokumentoimattoman viittomakielen kuvaukseen?

Tutkimustulokset osoittavat, että leksikografisella työllä on tärkeä rooli viittomakielten kuvauksessa, osana aiemmin kuvaamattoman viittomakielen perustutkimusta ja kielen aseman suunnittelussa. Kukin kolmesta sanakirjahankkeesta on tuonut uutta tietoa sekä kuvauksen kohteena olleesta kielestä että yhteisöstä, jossa sitä käytetään. Tämän myötä yhteisö on voimaantunut tekemään edunvalvontatyötä, jossa tavoitteina ovat kielen vitalisointi, viittomakieliyhteisön vahvistaminen, kielen virallinen tunnustaminen ja kielellisten oikeuksien toteutuminen.

Viittomakielten asema alhaisen statuksen kielenä tuo mukanaan haasteita kielisuunnitteluun ja leksikografiseen työhön. Käytännön haasteista tutkimuksessa nostetaan esille viittomakielisen yhteisön ja ulkopuolisen kuulevan lingvistin välinen suhde. Kielenkäyttäjien kielellisen tietoisuuden vahvistaminen on tärkeää, sillä vasta sen myötä kieliyhteisö voi itse ottaa vastuun kielisuunnitteluprosessista.

Tutkimus herättää kysymyksen siitä, onko viittomakielten leksikografinen työ merkityksellisempää kielen aseman huollon (eng. status planning) kuin kielen rakenteiden huollon (eng. corpus planning) kannalta. Väitöskirjassa tarkastellaan kriittisesti tavanomaista sanakirjaa aiemmin dokumentoimattoman viittomakielen kuvaamisen välineenä, ja käsitellään myös niitä viitottujen ja puhuttujen kielten välisiä eroja, jotka muodostavat leksikografisia haasteita. Lisäksi keskustelua käydään tavanomaisesta poikkeavista leksikografisista ratkaisuista: niissä kuvataan viittomiston ohella myös kieliopillisia elementtejä.

Avainsanat: viittomakieli, suomenruotsalainen viittomakieli, albanialainen viittomakieli, kosovolainen viittomakieli, kielen dokumentointi ja kuvaus, kielisuunnittelu, leksikografia

UNIVERSITY OF HELSINKI, Faculty of Arts

Department of Modern Languages

Karin Hoyer, 2012. *Language Documentation and Description as Language Planning – Working with Three Signed Minority Languages*

Abstract

Sign languages are minority languages that typically have a low status in society. Language planning has traditionally been controlled from outside the sign-language community. Even though signed languages lack a written form, dictionaries have played an important role in language description and as tools in foreign language learning.

The background to the present study on sign language documentation and description as language planning is empirical research in three dictionary projects in Finland-Swedish Sign Language, Albanian Sign Language, and Kosovar Sign Language. The study consists of an introductory article and five detailed studies which address language planning from different perspectives.

The theoretical basis of the study is sociocultural linguistics. The research methods used were participant observation, interviews, focus group discussions, and document analysis. The primary research questions are the following: (1) What is the role of dictionary and lexicographic work in language planning, in research on undocumented signed language, and in relation to the language community as such? (2) What factors are particular challenges in the documentation of a sign language and should therefore be given special attention during lexicographic work? (3) Is a conventional dictionary a valid tool for describing an undocumented sign language?

The results indicate that lexicographic work has a central part to play in language documentation, both as part of basic research on undocumented sign languages and for status planning. Existing dictionary work has contributed new knowledge about the languages and the language communities. The lexicographic work adds to the linguistic advocacy work done by the community itself with the aim of vitalizing the language, empowering the community, receiving governmental recognition for the language, and improving the linguistic (human) rights of the language users.

The history of signed languages as low status languages has consequences for language planning and lexicography. One challenge that the study discusses is the relationship between the sign-language community and the hearing sign linguist. In order to make it possible for the community itself to take the lead in a language planning process, raising linguistic awareness within the community is crucial.

The results give rise to questions of whether lexicographic work is of more importance for status planning than for corpus planning. A conventional dictionary as a tool for describing an undocumented sign language is criticised. The study discusses differences between signed and spoken/written languages that are challenging for lexicographic presentations. Alternative electronic lexicographic approaches including both lexicon and grammar are also discussed.

Keywords: sign language, Finland-Swedish Sign Language, Albanian Sign Language, Kosovar Sign Language, language documentation and description, language planning, lexicography

Förord

Jag har haft privilegiet att i vuxen ålder lära mig nya språk. Jag har dessutom fått vara med om att forska i tre av dem: det finlandssvenska teckenspråket här hemma, och det albanska teckenspråket och det kosovanska teckenspråket på Balkan. I dessa tre ordboksprojekt har jag handgripligen fått erfara hur språket utgör ett fönster till hur människor gestaltar sin verklighet – hur annorlunda tecknade språk kodar omvärlden och det som sker i den, i jämförelse med hur de talade språk jag känner till kodar sin omvärld. Arbetet inom utvecklings-samarbetsprojekten i Albanien och Kosovo har också försatt mig i situationer jag inte på förhand kunnat föreställa mig. Jag har fått tillfälle att utnyttja min inre kreativa potential som man så sällan har användning för här i vårt ofta rätt så förutsebara västerländska samhälle. Jag har gått språklig balansgång under de intensiva år då jag kryssat fram och tillbaka mellan de två grannländerna på Balkan och slagit kulturella volter med inte alltid så elegant landning. Mycken möda har jag satt ner i försök att förstå det som för mig varit annorlunda – med varierande resultat.

Trots alla olikheter jag har upplevt mellan *oss* och *dem* är det det som är lika som är så mycket mer påfallande. Teckenspråken jag lärt mig har utgjort nyckeln till ett samarbete över kulturgränser och visat mig dövulturens transnationella drag. Att kunna *ett* tecknat språk möjliggör tillträde till en verklighet som finns på alla håll runtom hela vår värld, till teckenspråkigas upplevelser som tar sig uttryck i dövulturen. Som majoritetsgruppsrepresentant uppmärksammar man inte nödvändigtvis det som tydligt framträder när man ser saker ur ett minoritetsperspektiv. *Vi* och *de* ter sig helt omvända, må det sedan gälla språk, kultur eller samhällsliga maktstrukturer. Själv har jag i mitt arbete haft en stor fördel av att höra till den finlandssvenska minoriteten och av att ha förstahandserfarenhet av att jag eller mitt språk inte ens här hemma alltid omfattats av detta *vi*.

Min studie kan ses som en kombination av empirisk databaserad forskning och kvalitativ argumentation. Min argumentering har sitt ursprung framför allt i den forskningsprocess som min medverkan i de tre lexikografiska projekten har inneburit. Denna process har lett till insikter jag erhållit genom att själv vara tvungen att ta ställning till en rad både teoretiska och praktiska utmaningar som arbetet fört med sig. Till exempel hade mitt ifrågasättande av huruvida en konventionell ordbok kan göra ett tecknat språk rättvisa inte så starkt präglat min diskussion ifall jag inte konkret medverkat i ordboksarbetet för dessa odokumenterade teckenspråk och fått

insikter om hur arbetet med att sammanställa en ordbok förhåller sig till andra faktorer och till språkgemenskapen som helhet. I praktiken återspeglas processen även i mina fem artiklar – man kan i de senast skrivna texterna skönja ett vidgat fokus på större språkliga helheter och sammanhang.

Min inlärningsprocess är i enlighet med statsrådets förordning om universitetsexamina (794/2004) som stipulerar att det hör till examensfordringarna för en filosofie doktorsexamen att ”grundligt gör[a] sig förtrogen med sitt eget forskningsområde och dess samhälleliga betydelse” och att ”självständigt och kritiskt tillämpa vetenskapliga forskningsmetoder och skapa ny vetenskaplig kunskap”. Vetenskaplig kunskap föds ofta via en process där ett visst ifrågasättande av rådande praxis kan utgöra ett tecken på att faktisk inläring ägt rum. Min inlärningsprocess har uppdragat att en av de primära uppgifterna är att komma fram till de *frågor* som bör ställas, och att frågor som ifrågasätter gällande uppfattningar om tecknade språk *bör* ställas. Frågorna tangerar även vikten av att synliggöra vems perspektiv man utgår ifrån. Perspektivet har relevans för kunskapsintresset i gemen; resultatet av en beskrivning, utforskning eller kartläggning av (delar av) ett språk korrelerar med beskrivarens eller forskarens syn på språk. Detta gäller naturligtvis även mig själv i högsta grad. Man kunde till och med våga påstå att *svaren* på frågorna till en viss del är sekundära eftersom forskningsresultatet ändå påverkas av de frågor man ställer och av den subjektiva analysen. Knappast finns det dessutom ett enda svar utan flera möjliga vägar som når fram.

Det finns många människor som bidragit till att denna avhandling kommit till och jag vill här framföra mitt djupa tack till dem alla. Jag vill framför allt tacka de människor jag haft privilegiet att arbeta tillsammans med i de olika ordboksprojekten. Det är ett stort antal personer som jag arbetat med under årens lopp – dem jag glömt att nämna vid namn här vill jag tacka ändå. Inom det finlandssvenska teckenspråksprojektet var det främst Karin Kronlund-Saarikoski som invigde mig i det finlandssvenska teckenspråkets outforskade skrymslen. Vi hade regelbundna möten och många skratt tillsammans med de finlandssvenska teckenspråkiga arbetsgruppsmedlemmarna Astrid Bjong, Berit Kinnunen, Berit Petäjäinen, Maj-Lis Sundell, Holger Tackman och Etel Tarvonen. Tack till er alla för många givande diskussioner!

I Albanien var det både döva och hörande anställda på det nationella dövförbundet i Tirana som var mina (språkliga) guider i denna för mig nya verklighet: Florjan Rojba, Brunilda Karaj, Donika Matraku, Eduard Ajazi, Albana

Izeti, Nikoleta Spahi, Valmira Avdullaj och Klisman Ibrahimimi – och även de många döva volontärer som ställde upp i ordboksprojektets arbetsgrupp, och förbundets styrelsemedlemmar som stödde vårt arbete. Tack till er alla! Faleminderit shumë të gjithëve!

Även i Kosovo var det de anställda på dövförbundet i Kosovo som var mina närmaste kolleger och mina guider i ytterligare ett nytt språk: Nebih Cakaj, Drita Toprlak, Enver Kurtalani, Ramadan Gashi, Selman Hoti och Rukije Gashi. Även de teckenspråkiga i ordboksprojektets arbetsgrupp hjälpte mig att få inblick i det kosovanska teckenspråket. Den stämning och den sammanhållning som finns på dövförbundet i Pristina är unik, och har starkt bidragit till den framgång döva har haft i sitt intressebevakningsarbete. Tack för allt jag har fått lära mig av er. Shumë faleminderit!

Under mina år på Balkan har jag även samarbetat med många andra personer som varit ett ovärderligt stöd i den nya miljön: Colin Allen, Sheena Walters, Susan Emerson, Robert Skinner, Robert Adam, Inkeri Lahtinen och Arttu Liikamaa. Thank you very much for your support! Sydämelliset kiitokset teille, Inkeri ja Arttu! Här i Finland har ett flertal teckenspråkiga och även andra personer som liksom jag själv jobbat med ordboksarbete i teckenspråk varit till hjälp och stöd många gånger och bidragit till att jag fått nya insikter om tecknade språk: Kaisa Alanne, Petri Engman, Aino Hanhikoski, Tommi Jantunen, Minttu Laine, Kimmo Leinonen, Anja Malm, Päivi Mäntylä, Jari Nyberg, Emmi Ruukki, Marika Rönnerberg, Leena Savolainen, Pia Taalas, Tomas Uusimäki, och Ville Virtanen. Tack till er alla. Kiitos teille kaikille!

Dessutom vill jag tacka medlemmarna i teckenspråksnämnden vid Forskningscentralen för de inhemska språken, medlemmarna i teckenspråksutskottet vid Finlands Dövas Förbund rf och medlemmarna i stödgruppen för översättning av veckomässan till finlandssvenskt teckenspråk vid kyrkans central för det svenska arbetet. De diskussioner jag har fört med er under årens lopp har alla bidragit till en ökad förståelse av tecknade språk och teckensspråksgemenskapen. Kiitos! Tack!

Min handledare Jan-Ola Östman förtjänar ett alldeles särskilt tack. Du har en otrolig förmåga att bilda dig en uppfattning om helheter och ett alldeles speciellt sätt att ge konstruktiv kritik som motiverar en framåt i arbetet. Du har även varit den drivande kraften som fått mig att ta mig igenom denna process som pågått under så många år. Ett varmt tack går även till min andra handledare Fred Karlsson för stöd och för litteraturtips och -idéer som varit till nytta i mitt arbete. Jag vill också tacka

mina förhandsgranskare Päivi Rainò och Leena Huss för era kommentarer och förslag till tillägg som ansenligt förbättrat min text. Kiitos! Tack!

Brita Edlund, tack vare dig satt jag på min allra första teckenspråkskurs som fjortonåring – och du gav mig insikten att det sätt teckenspråk beskrivs på i böcker och undervisningsmaterial inte nödvändigtvis stämmer överens med hur språken tar sig uttryck i verkligheten. Ett ifrågasättande som har direkt relevans även för denna avhandling. Jag vill framföra ett varmt tack till dig för att du funnits till under alla dessa år! Tack även till Monica Londen, Kristina Svartholm, och Birgitta Wallvik. Ni har alla på olika sätt sporrat och stött mig under den tid jag skrivit på min avhandling. Och Aili Åhlvik, du hann fylla hundra innan jag blev färdig – men ingen har som du följt med alla skeden i mina studier, läst min pro gradu-avhandling från pärm till pärm och ställt mig detaljerade frågor efter varje resa till Albanien och Kosovo. Tack för allt jag fått lära mig av dig!

Jag vill rikta ett tack till både Finska Kulturfonden och Svenska kulturfonden för de ekonomiska bidrag jag erhållit som har möjliggjort heltidsstudier under en viss avgränsad tid. Som anställd av den flexibla arbetsgivaren Finlands Dövas Förbund rf har jag givits möjlighet att färdigställa avhandlingen på arbetstid under hösten 2011. Kiitos siitä esimiehelleni Pirkko Selin-Grönlundille! Dessutom är denna publikation finansierad av Finlands Dövas Förbund rf, tack för det!

Mina föräldrar Barbara och Jens Hoyer är värda ett varmt tack speciellt för det stöd i allt det praktiska som de gett mig under de senaste hektiska månaderna. Det sista stora tacket går till dem som hemma varit mitt stöd under hela avhandlingsprocessens gång: Pike Kokkonen, Nalle Palander och Samu Heinonen. Även i umgänget med er har jag fått öva mig i det jag lärt mig att kommunikation egentligen handlar om – om en genuin vilja att försöka förstå varandra. När det gäller kommunikation finns språk-, kultur- och artgränser endast till för att överskridas.

Borgå i januari 2012

Karin Hoyer

Moreover, traditional knowledge tends not to be valued as a human resource unless it makes an economic contribution to the West.

(Nettle & Romaine 2000:15)

Innehåll

SAMMANDRAG

TIIVISTELMÄ

ABSTRACT

FÖRORD

1 INLEDNING	13
1.1 Utgångspunkt, bakgrund, syfte och forskningsfrågor	13
1.2 Upplägg	17
2 BAKGRUND	17
2.1 Språklig variation och språkkontakt	18
2.2 Språkdokumentation och språkbeskrivning	22
2.3 Språkpolitik, språkplanering och språkliga rättigheter: en terminologisk översikt	25
2.4 Teckenspråk – språkplanering och teckenspråkigas språkliga rättigheter	30
2.5 Korpusplanering – standardisering och lexikografisk verksamhet	38
2.6 Standardisering och lexikografi för tecknade språk	46
3 TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER, METODER OCH MATERIAL	57
3.1 Teoretiska utgångspunkter	58
3.2 Metoder	59
3.3 Material	64
3.4 Etik och objektivitet	67
4 RESULTAT OCH ANALYS	72
4.1 Det lexikografiska arbetets roll för tidigare odokumenterade teckenspråk	72
4.1.1 Finlandssvenskt teckenspråk – situationen i dag	78
4.2 Utmaningar i dokumentation och beskrivning av tecknade språk	82
5 DISKUSSION	85
5.1 Skillnader språk emellan som har relevans för teckenspråkslexikografin	87
5.2 Ordboken formar vår syn på språk	102
5.3 Lexikal variation och användning av ordboken vid språkinläring	107
5.4 Sammanfattningsvis: alternativ till den konventionella teckenspråksordboken	110
6 AVSLUTNING OCH IMPLIKATIONER	116
LITTERATUR	121
BILAGA	135

1 INLEDNING

1.1 Utgångspunkt, bakgrund, syfte och forskningsfrågor

Modern språkforskning har visat att tecknade språk är naturliga och självständiga språk som inte baserar sig på omgivningens talade språk. Uppskattningarna om antalet teckenspråk i världen varierar från ett hundratal till över tusen, av vilka en stor del ännu är helt odokumenterade.¹ De tecknade språken är minoritetsspråk med en ofta mycket låg status i samhället. Trots att tecknade språk saknar skriven form har ordböcker – eller ”teckenböcker” – traditionellt spelat en central roll för dem som velat lära sig teckenspråk som främmande språk. Hur tecknade språk presenterats i ordböcker har dock varierat under tidens gång och påverkats av rådande uppfattningar om teckenspråken.

Den övergripande rubriken för denna sammanläggningsavhandling inom allmän språkvetenskap är *Dokumentation och beskrivning som språkplanering – perspektiv från arbete med tre tecknade minoritetsspråk*. I min studie analyserar jag språkdokumentation och lexikografisk beskrivning av tre tecknade språk – det finlandssvenska, det albanska och det kosovanska. Av dessa tre språk är det finlandssvenska teckenspråket minoritetsspråk i dubbel bemärkelse eftersom det existerar sida vid sida med det finska teckenspråket som är det mest använda teckenspråket i Finland.

Bakgrunden till analysen är de ordboksprojekt jag har deltagit i: för det finlandssvenska teckenspråkets del ansvarade jag tillsammans med Karin Kronlund-Saarikoski, själv finlandssvensk teckenspråkig, för ett finlandssvenskt teckenspråksprojekt vid Finlands Dövas Förbund rf under åren 1998–2002. Under år 2001 var projektet underställt Forskningscentralen för de inhemska språken då jag fungerade som forskningscentralens vikarierande teckenspråksforskare. För det albanska och det kosovanska teckenspråkens del handlar det om utvecklingssamarbetsprojekt som genomfördes i samarbete mellan Finlands Dövas Förbund rf och motsvarande dövorganisationer i Albanien och i Kosovo. Jag medverkade aktivt i ordboksarbete och andra slag av språkplaneringsarbete i Albanien under åren 2002–2008 och i Kosovo under åren 2006–2008. Forskningen i samband med ordboksprojekten kan trots sin tillämpade natur definieras som

¹ Med *odokumenterade språk* avser jag i denna studie ’språk som inte studerats tidigare’ eller ’outforskade språk’. Termen innebär att både dokumentation av språklig praxis och forskning i språket saknas.

grundforskning i dessa tre tidigare odokumenterade teckenspråk. Det forskningsmaterial som har varit resultatet av dessa lexikografiska projekt utgör datamässigt grunden för denna studie. För studien har jag dessutom samlat in ytterligare material, bland annat teckenspråkiga intervjudata.

Språkdokumentationen har i arbetet med de tre tecknade språken utmynnat i beskrivningar av en del av språkens lexikon – och resulterat i två redan utgivna ordböcker och en ordbok under utgivning. Ordbokspublikationen *Se vårt språk! Näe kieleemme!* (2002) presenterar tecken som är specifika för finlandssvenskt teckenspråk i jämförelse med finskt teckenspråk, medan ordboken *Gjuha e Shenjave Shqipe 1* [Albanskt teckenspråk 1] (2005) innehåller tecken utvalda enligt semantiska kriterier och boken har en tematisk indelning. Också den kosovanska ordboken under utgivning kommer att vara tematiskt uppbyggd. Båda ordböckerna från Balkan fokuserar på tecken som hörande inlärare behöver i vardagen i kontakt med teckenspråkiga; indelade enligt teman så som familj, hem, mat och dryck, kläder osv.

Avhandlingen har som syfte att *dryfta språkdokumentation och -beskrivning ur ett språkplaneringsperspektiv*. Lexikografiskt arbete definieras traditionellt som språkplanering – närmare bestämt som en del av språklig korpusplanering – och har ofta ett uttalat standardiseringssyfte. Det är dock inte standardisering som är målet för de ordboksprojekt som ligger till grund för denna studie. Avsikten med arbetet i de tre ordboksprojekten har varit att få till stånd en första dokumentation och beskrivning av tecknade språk som inte tidigare dokumenterats. I mina fem studier har jag valt att belysa ämnet språkplanering från olika perspektiv:

Studie A

Hoyer, Karin, 2004. The sociolinguistic situation of Finland-Swedish Deaf people and their language, Finland-Swedish Sign Language. I *To the lexicon and beyond: Sociolinguistics in European Deaf communities*, red. av Mieke Van Herreweghe & Myriam Vermeerbergen. 3–23. Washington, D.C.: Gallaudet University Press.

Studie A är en språksociologisk kartläggning av ett av de tre språken i fokus, det finlandssvenska teckenspråket och dess språk användare. Kartläggningen är ett konkret resultat av forskningen inom ordboksprojektet och innehåller också en analys av en rad specifika drag i språket i jämförelse med finskt teckenspråk.

Studie B

Hoyer, Karin, 2005. ”Vi kallade dem Borgåtecken”. Det finlandssvenska teckenspråket i går och i dag. I *FinSSL – Finlandssvenskt teckenspråk*, red. av Jan-Ola Östman. 21–80. [Nordica Helsingensia 4, Teckenspråksstudier 1] Nordica, Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet.

Studie B behandlar utvecklingen av det finlandssvenska teckenspråket i ett historiskt perspektiv och presenterar en tillbakablick på språknormeringens utveckling för de tecknade språken i vårt land.

Studie C

Hoyer, Karin, 2007. Albanian Sign Language: Language contact, International Sign, and gesture. I *Sign languages in contact*, red. av David Quinto-Pozos. 195–234. Washington, D.C.: Gallaudet University Press.

Tyngdpunkten i studie C ligger på vad ordboksarbete kan medföra för ett tecknat språk och för dess användare under en tid då språket är under ständig förändring. Studien fokuserar på språkkontakt och konkreta följder av språkplanering i det albanska teckenspråket.

Studie D

Hoyer, Karin, under utgivning 2012a. Teckenspråk och datainsamling – metoder och utmaningar. I *Med rätt att teckna*, red. av Monica Londen & Jan-Ola Östman. 46 sidor. [Nordica Helsingensia, Teckenspråksstudier 4] Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet: Nordica.

Studie D har en metodologisk infallsvinkel och dryftar frågor kring datainsamling för teckenspråk som aktualiserats i samband med de tre ordboksprojekten. Datainsamlingsmetoder som beaktar de tecknade språkens marginaliserade ställning och strukturella särart är en förutsättning för en lyckad dokumentation.

Studie E

Hoyer, Karin, under utgivning 2012b. *Language vitalization through language documentation and description in the Kosovar Sign Language community*. 65 sidor. Nijmegen: Ishara Press.

Vad språkplanering i form av språkdokumentation och -beskrivning kan ha för betydelse för språkbrukarna själva i ett mer övergripande sammanhang belyses i studie E. Ordboksarbetet i Kosovo var en av många språkplaneringsåtgärder med syfte att förbättra teckenspråkigas språkliga rättigheter och höja det kosovanska teckenspråkets status.

Arbetet i studien som helhet kan karaktäriseras som kvalitativ språksociologisk forskning och kan teoretiskt placeras inom ramen för *sociokulturell lingvistik*. Enligt Bucholtz & Hall (2005: 586) kännetecknas sociokulturell lingvistik av en bred tvärvetenskaplighet som befinner sig i skärningspunkten mellan språk, kultur och samhälle. Den sociokulturella lingvistikens innefattar bland annat discipliner som sociolingvistik, lingvistisk antropologi och samhällseligt orienterad diskursanalys. Mitt forskningsgrepp är huvudsakligen induktivt, vilket innebär att jag utgår från enskilda iakttagelser varifrån jag drar slutsatser och gör tolkningar. En del av mina forskningsmetoder hör hemma i lingvistisk antropologi och etnografi, bland annat de kvalitativa metoderna deltagande observation och intervju. Min interdisciplinära utgångspunkt tar sig uttryck i att studierna A–E omfattas av teman som variation och språkkontakt, språkdokumentation och språkbeskrivning, språkplanering, lexikografi, utvecklingssamarbete samt språkliga rättigheter och aktiv språkpolitik. Den vida omfattningen aspekter som tangeras är en följd av att jag valt att inte avhandla språkplanering i form av lexikografisk verksamhet för tecknade språk som ett avgränsat fenomen utan behandlar ämnet i ett vidare sociokulturellt sammanhang. Jag diskuterar ämnet i ett historiskt perspektiv och belyser det även i en samhällselig kontext då inte endast språket studeras utan språkbrukarna får komma till tals. De språkliga fenomen som granskas i studien ses i ett jämförande perspektiv och kontakten med andra språk lyfts fram. Att språkplanering är av relevans inte bara för språket självt utan även har stor betydelse för den teckenspråkiga språkgemenskapen kommer fram i mina diskussioner om språkplanering i ett vidare sammanhang. Studien visar att språkplanering för tecknade språk bland annat har direkt relevans för hur språkanvändarnas språkliga rättigheter tillgodoses.

För att reda ut förhållandet mellan språkplanering och dokumentation (inklusive beskrivning) av språk har jag tre övergripande forskningsfrågor för studien i sin helhet. Min första fråga lyder: *(1) Vilken är ordbokens och det lexikografiska arbetets roll i språkplanering och utforskning av odokumenterade teckenspråk och i förhållande till teckenspråksgemenskapen?* För att analysera språkplanering på ett praktiskt plan ställer jag följande metodiska fråga: *(2) Vilka faktorer utgör speciella utmaningar vid dokumentation (och beskrivning) av tecknade språk och bör därför speciellt beaktas i det praktiska lexikografiska arbetet?* Analysen och svaren på dessa två frågor har resulterat i en tredje mer övergripande fråga: *(3) Är den konventionella ordboken ett bra verktyg för att beskriva ett odokumenterat teckenspråk?*

1.2 Upplägg

Efter detta inledande kapitel redogör jag i kapitel 2 för den teoretiska bakgrunden till mitt ämne. Jag tar här upp relevant forskning i teman som språklig variation och språkkontakt, språkdokumentation och språkbeskrivning, språkpolitik och språkplanering, samt standardisering och lexikografi. Jag fokuserar speciellt på vad dessa teman har för betydelse i ett teckenspråkigt perspektiv. I kapitel 3 presenterar jag en översikt över de metoder och det material jag utnyttjat i detaljstudierna. Kapitel 4 utgör en diskussion och genomgång av svaren på forskningsfrågorna (1) och (2) och en redogörelse för de konkreta resultaten i de enskilda studierna. Dessa resultat beskrivs mer detaljerat i varje enskild studie A–E. Kapitel 5 fungerar som en övergripande syntes där jag för en diskussion kring forskningsfråga (3) i dialog med aktuell forskning. Kapitel 6 utgör främst en sammanfattning där jag dryftar betydelsen av forskningsresultaten. De ursprungliga studierna A–E är uppräknade i bilaga 1.

2 BAKGRUND

I denna studie använder jag mig av termerna *teckenspråkiga*, *nativa teckenspråksanvändare*, *nativa språkanvändare*, *döva teckenspråksanvändare* eller *döva* då jag hänvisar till språkbrukarna. Från en lingvistisk och en sociokulturell synvinkel är termen *teckenspråkiga* eller *nativa teckenspråksanvändare* det mest naturliga valet, eftersom dessa inte tar ställning till språkbrukarnas audiologiska

status – också hörande barn till döva föräldrar är språkligt och kulturellt teckenspråkiga (Jokinen 2000a). Alla döva är inte heller teckenspråkiga, eftersom det inte innebär att man automatiskt blir sociokulturellt döv om man förlorar hörseln senare i livet. Ibland är det dock motiverat att använda den traditionella termen *döva*, till exempel i fall då det är dövheten i sig som är relevant och man diskuterar identitet eller språkliga rättigheter så som tillgänglighet till samhällelig service. För språkgemenskaperna i fråga använder jag både termen *teckenspråksgemenskap* (fi. viittomakielinen yhteisö, eng. Sign Language Community) och *dövsamhälle* (fi. kuurojen yhteisö, eng. Deaf Community). Se även *Språkpolitiskt program för teckenspråket i Finland* (2010: 9–10) och *Dövas Tidskrift* 4/2011 (Hoyer 2011: 41–42) för en diskussion om termerna i användning.

Språklig variation och språkkontakt ligger som grund för de fenomen som kommer att behandlas i detta kapitel. Om språk inte uppvisade någon variation eller någon typ av kontakt är det oklart om det fanns ett behov av språkplanering överhuvudtaget. Därför inleder jag detta kapitel med en diskussion om variation och kontakt.

2.1 Språklig variation och språkkontakt

Att språksystem inte är statiska och stabila system utan bättre kan beskrivas med hjälp av termer som dynamiska och föränderliga processer förs alltmer fram i modern lingvistik. Croft (1990: 257–259) talar till och med om ett nytt lingvistiskt paradigm; ett dynamiskt paradigm med fokus på olika slag av variation – typologisk, intralingvistisk (t.ex. sociolingvistisk och språkinlärningsmässig) och diakronisk. Den gemensamma nämnaren för dessa discipliner är att de fokuserar på lingvistisk variation istället för att försöka abstrahera sig bort från den. Språket manifesterar sig via konkret variation på språkets alla nivåer – både i tid och i rum, genom idiolektal, sociolektal och regional variation och via register- och genrevariation. Språkförändring som sker över tid har sitt ursprung i variation. Lucas m.fl. (2001) konstaterar att variation är kännetecknande för alla språk – även för tecknade språk – och att variationen inte är slumpmässig utan begränsas av både lingvistiska och sociala faktorer som återspeglar ett underliggande grammatiskt system. Studier i variation inom teckenspråk fokuserar på lexikal variation, men också fonologisk och morfosyntaktisk variation har studerats (Lucas m.fl. 2001, 2003; Perniss m.fl. 2007).

Teckenspråkens rika variation på teckennivå har konstaterats i många studier och är ett naturligt fenomen i språk som saknar en skriven form som kunde fungera standardiserande och minska på variationen. För det australiensiska teckenspråkets, Auslans (eng. Australian Sign Language), del skriver Johnston & Schembri (2007: 43–51) att variationen kan förklaras med multipla faktorer i den sociala, historiska och lingvistiska kontexten i anknytning till språket och språkanvändarna. Bland de faktorer i språkanvändarnas bakgrund som ger upphov till variation i Auslan nämns regionala skillnader, skolbakgrund, ålder, religion, kön, om man använt teckenspråk med sina föräldrar eller inte, och graden av kontakt med andra teckenspråk och engelska. Man kan konstatera att variation är en del av språkets essens och varken en brist eller ett tecken på att språket är outvecklat eller underutvecklat. Det finns inget inherent krav på att variation *per se* skulle förutsätta medveten standardisering.

Även talade språk visar upp en rik lexikal variation. Andersson (2006) redogör för en empirisk studie om regionala skillnader i hur man uttrycker betydelsen 'gnida in snö i ansiktet' på svenska. Han konstaterar att det finns minst 95 olika ord och ordformer för denna företeelse på svenska. Anderssons analys och förklaringsmodeller till orsakerna bakom en så väldigt stor variation är mycket intressanta: Språkvårdens domäner når inte ut till den del av lexikonet som dessa ordformer representerar. Varken lärarna i skolan eller barnens föräldrar är intresserade av eller använder dessa uttryck. Orden hör till barn- och ungdomsspråket och förmedlas till nya generationers barn av andra barn, och inte av föräldrar eller lärare. En viktig omständighet är också att orden sällan skrivs utan endast förekommer i talad form. Andersson ser barn- och ungdomsspråket som ett intressant laboratorium där språkförändring sker snabbt då de individer och generationer som använder sig av denna form av språket med korta intervaller byts ut. Detta leder till att orden lever sitt eget liv utanför det standardiserade skrivna språket. Den stora lexikala variationen säger något om hur språket ser ut då det endast finns i talad form, används i en begränsad miljö och utan yttre normering. Anderssons studie har många likheter med situationen för tecknade språk, jag återkommer till dessa paralleller i kapitel 5.3.

En orsak till språklig variation är språkkontakt. Språkkontakt är ett komplext fenomen som sker mellan flera språkgemenskaper, inom en språkgemenskap, och på individnivå språk och språkbrukare emellan. Inom kontaktlingvistikens studerar man de faktorer och processer som spelar in och leder till språkpåverkan och beskriver hur kontakten språkligt tar sig uttryck – bl.a. i fenomen som lån, interferens,

kodväxling och tvåspråkighet (Weinreich 1970, Thomason & Kaufman 1988, Winford 2003, Meeuwis & Östman 2010). I sin diskussion om kontaktfenomen i tecknade språk gör Brentari (2001: ix) en tredelning av orsakerna till lexikala innovationer: språkinterna medel (såsom lexikalisering av produktiva tecken), språkkontakt med andra teckenspråk och språkkontakt med det talade språk som används av omgivningen.

Att tecknade språk saknar skriven form är en av de mest grundläggande orsakerna till språkkontakten med omgivningens språk. Skolsystemet där döva lär sig läsa och skriva på den omgivande majoritetens språk bidrar till att teckenspråkiga döva – åtminstone till en viss grad – blir tvåspråkiga. Battison (1978: 96) särskiljer mellan naturlig och artificiell påverkan från engelskan på ASL (eng. American Sign Language). Den förra handlar om sådana innovationer och sådan språkförändring som sker som en följd av social interaktion, medan den senare handlar om den medvetna manipulering som det tecknade språket varit utsatt för inom dövundervisningen (se kapitel 2.4). Kontakten till och påverkan från omgivningens talade och skrivna språk tar sig i naturliga teckenspråk uttryck på många olika sätt. Det kan handla om inlåning på lexikal nivå (t.ex. översättningslån, initialtecken eller andra tecken där element från handalfabetet ingår, och tecken vars munrörelser är härledda från det talade språket) och om morfosyntaktisk påverkan (t.ex. gällande teckenföljd) (Sutton-Spence & Woll 1999, Brentari (red.) 2001, Johnston & Schembri 2007).

Förutom påverkan på ett naturligt teckenspråk har kontakten med omgivningens talade språk även resulterat i språkliga hybridformer. Lucas & Valli (1989) använder beteckningen *contact signing* för den tecknade kontaktvarietet med stark anpassning till engelska som döva och hörande ofta använder i sin interna kommunikation. Johnston & Schembri (2007: 41) analyserar motsvarande australiensiska kontaktvarietet på följande sätt:

Observations of contact signing in the Australian Deaf community suggests that it involves a mixture of Auslan and English vocabulary and grammar, as well as some idiosyncratic uses of both languages depending on the signer's degree of bilingualism. Signers may use Auslan signs and fingerspelled items combined with mouthing, and with a mix of Auslan and English meanings. They may use some of the spatial and non-manual features found in Auslan, as well as English word order patterns.

Denna *contact signing* motsvaras på svenska närmast av *tecknad svenska* eller *tecknat tal* (fi. viitottu suomi, viitottu puhe). På motsvarande sätt som i den

australiensiska kontaktvarietet utnyttjar tecknad svenska teckenspråkets teckenförråd i kombination med en svenskinfluerad syntax. I Finland tecknade och talade hörande präster samtidigt i kyrkliga sammanhang redan under 1800-talet (Rainò 2004).

Trots att engelskan har haft en mycket stark påverkan på ASL – Brentari & Padden (2001) kallar den del av lexikonet som härstammar från kontakt med engelskan för *non-native lexicon* – visar studier att inlåningen av element från engelskan i regel är systematisk och välanpassad till grammatiken i ASL. Brentari (2001) konstaterar ytterligare att studier av främmande element i tecknade språk inte endast är av teoretiskt intresse. Språkgemenskapens identitet kan skönjas i den attityd gemenskapen har till t.ex. inlåning av element från omgivningens talade språk.

Kontakt mellan tecknade språk har inte studerats lika mycket som kontakt mellan tecknade språk och talade/skrivna språk. Quinto-Pozos (2007) lyfter fram att man i interspråkliga jämförelser mellan tecknade språk bör beakta sådana specifika drag i tecknade språk som kan påverka analysen. Han (2007: 14–20) nämner teckenspråkens ikonicitet, användningen av utomspråkliga gestuella resurser och likheter i de tecknade språkens struktur som faktorer som kan påverka resultatet av språkkontakt och komplicera utredningen av orsakerna till likheterna. Lexikala inlån i tecknade språk från andra teckenspråk är ofta förekommande och ofta ”klara fall” av språkkontakt; både Auslan och BSL (eng. British Sign Language) har lånat in tecken från ASL, och BSL har lånat in enstaka tecken även från danskt och sverigesvenskt teckenspråk (Johnston & Schembri 2007: 185, Sutton-Spence & Woll 1999: 218). ASL är överlag det mest dominerande av världens teckenspråk och det finns länder där importen och användningen av ASL har försvagats, eller t.o.m. skett på bekostnad av, lokala teckenspråk. I relationerna mellan olika tecknade språk spelar därmed också frågor om makt och prestige in på motsvarande sätt som för talade språk. Ett fenomen som däremot är helt specifikt för kontakten teckenspråkiga emellan är International Sign (IS). IS har klassificerats som ett lingua franca och som *foreigner talk* teckenspråkiga emellan som saknar ett gemensamt teckenspråk. Diskussioner har förts om den lingvistiska statusen på denna kontaktvarietet, och det har konstaterats att trots ett begränsat etablerat lexikon är den till sin struktur mer komplex än pidginspråk i allmänhet. Till sin form är IS beroende av situationen, användarnas språkliga bakgrund och utgör inte ett modersmål för någon (Supalla & Webb 1995, Rosenstock 2004).

Sammanfattningsvis kan det konstateras att frågor om variation och språkkontakt är väsentliga för min studie, även där de inte som sådana är fokus i studien. De är av direkt relevans och ofta en utmaning i språkplaneringsarbetet, både för det lexikografiska arbetet som en del av korpusplanering och även i förhållande till statusplaneringen av språk. Medveten språkpolitik och språkstyrning bottnar alltid i ett visst ideologiskt förhållningssätt. Krav på standardisering eller tolerans för variation utgör två olika ståndpunkter som avspeglar attityder till teckenspråk och till språkanvändarna. Innan jag går in på en diskussion om språkpolitik och språkplanering skall jag kort ta upp en viktig aspekt för min studie, språkdokumentation och -beskrivning.

2.2 Språkdokumentation och språkbeskrivning

Dokumentärlingvistik (eng. documentary linguistics) är en relativt ny lingvistisk disciplin som kan åtskiljas från beskrivande lingvistik (eng. descriptive linguistics) genom ett större fokus på metoder, verktyg och teori med syfte att sammanställa en representativ och bestående uppteckning över ett naturligt språk eller en varietet (Himmelman 2002, 2006; Austin 2009). Himmelman (2002) särskiljer språkdokumentation och språkbeskrivning som två olika vetenskapsområden som bör granskas var för sig, bland annat på grund av att de metoder som tillämpas väsentligt skiljer sig från varandra. I det förstnämnda ingår bl.a. insamling och arkivering av primärdata, transkription och översättning av dem medan det senare handlar om analys och presentation av det språkliga materialet i till exempel ordböcker och grammatikor. Språkdokumentation handlar om att dokumentera de nativa språkbrukarnas språkliga praxis som tar sig uttryck dels i observerbart språkligt beteende och dels som språkbrukarnas metalingvistiska kunskap om sitt språk.

Att språkdokumentation inom lingvistik har fått mera tyngd har enligt Woodbury (2003) att göra med flera faktorer: teknikens utveckling underlättar inspelning och förvaring av språkliga primärdata, den globala språkliga mångfalden uppmärksammas allt mer, oron för hotade språk har ökat och lingvister har blivit medvetna om att även andra grupper utanför den akademiska sfären har språkliga intressen – bland dem främst språkgemenskaperna själva. Teman som lyfts fram inom språkdokumentation är bland annat vem som har tillgång till primärdata och användarrättigheter, behovet av tvärvetenskapliga arbetsteam och ett nära samarbete

med språkgemenskapen – medlemmarna i språkgemenskapen är både producenter av språkligt material och medlemmar i det aktuella forskningsteamet (Himmelman 2006: 15).

Att språkbrukare av hotade språk eller odokumenterade minoritetsspråk själva bör ha en aktiv medverkan i forskning som berör dem uppmärksammas allt mer. Det finns olika benämningar på sådan forskning som utnyttjar interaktiva metoder, som beaktar språkgemenskapens egen agenda och som strävar efter en jämbördig relation mellan forskare och språkgemenskap: *community-based research*, *participatory action research* och *empowerment/empowering research*. Enligt Cameron m.fl. (1992: 22–26) innebär *empowering research* ”research on, for and with” och har som målsättning att med interaktiva metoder vara både språkgemenskapen och forskaren till gagn. Yamada (2007) beskriver praktiska metoder som använts i språkdokumentationsprojekt där man följt empowerment-modellen och tagit hänsyn till både akademiska intressen och den aktuella språkgemenskapens behov.

Språkdokumentation och -beskrivning har en viktig roll som en del av en strategi för att bevara och stärka minoritetsspråks status. Batibo (2009) har studerat minoritetsspråk i Botswana och argumenterar för att dokumentation som resulterar i att hotade språk i Afrika beskrivs och kodifieras både kan stärka och säkra dessa språk. Han ser språkdokumentation som utförs i samarbete med språkgemenskapen som en strategi för revitalisering av Afrikas hotade språk. Detta arbete innefattar också en attitydförändring bland språkbrukarna gentemot deras eget språk: då användarna tillskriver sitt eget språk ett allt starkare symbolvärde och en mer positiv attityd främjar de också användningen av språket. I denna *community-based documentation approach* som utnyttjades i Batibos studie poängteras vikten av att språkdokumentation inte endast görs med syfte att tillfredsställa teoretiska lingvistiska behov. Snarare behövs en produktion av tillämpat konkret språkligt material som kan användas av språkgemenskapen och man bör även lyfta fram att språket utgör en nationell resurs i landet där det används.

Capacity building är ett begrepp som är nära sammanknipat med sådan språkdokumentation och -beskrivning som har som målsättning att stärka och utveckla språkbrukarnas kunskaper och färdigheter. Det kan handla om att utländska medborgarorganisationer bidrar till utbildning av lokala språkbrukare eller stöder universitetsprogram som innehåller lingvistiskt inriktade kurser (Dimmendaal 2004). Lüpke (2004: 90) talar om *capacity detecting* och påminner om att språkgemenskaperna ofta besitter inherenta resurser som kan användas som medel

för att bevara och utveckla språket. Dessa lokala traditioner och den potential språkbrukarna redan besitter förbises och marginaliseras enligt Lüpke beklagansvärt ofta i projekt som leds utifrån.

Schembri (2010) diskuterar det ännu inte helt etablerade begreppet *documentary sign linguistics* och konstaterar att inte heller dokumentation av tecknade språk förekommer allmänt. De faktorer som Woodbury (2003) ovan beskriver har påverkat att även dokumentation av tecknade språk starkt är på kommande: den tekniska utvecklingen av programvaror (t.ex. annoteringsprogrammet ELAN) har gått framåt med stormsteg, teckenspråken ses som typologiskt intressanta i och med en ökad fokus på språklig diversitet och man uppmärksammar att även tecknade språk är hotade. Mellan åren 2000 och 2010 har många korpusprojekt som dokumenterat språk initierats eller genomförts, t.ex. för Auslan, BSL, holländskt och sverigesvenskt teckenspråk. Dessa projekt har även gjort dokumenterade språkliga data (delvis) tillgängliga via Internet.

Inom det internationella forskningsinstitutet *International Institute for Sign Languages and Deaf Studies* vid universitetet i Central Lancashire i Storbritannien finns exempel på forskningsinitiativ som strävar efter att stärka kompetensen hos teckenspråksgemenskaper på olika håll i världen. Mycket av institutets arbete riktas mot utvecklingsländer eftersom ett av institutets syften är att (International Institute for Sign Languages and Deaf Studies (iSLanDS) 2010):

Contribute to the empowerment of deaf communities around the world through a wide range of educational and research activities.

Institutet samarbetar bland annat med *Deaf Empowerment Foundation* (2010) som är ett exempel på vad lingvistisk *capacity building* för teckenspråkiga kan innebära i praktiken. Organisationen grundades 2004 av en grupp döva och hörande akademiker inom ett typologiskt teckenspråksforskningsteam vid Max Planck Institutet för psykolingvistik i Nijmegen i Nederländerna. Målsättningen med arbetet var att bland annat erbjuda utbildning på universitetsnivå för begåvade döva i utvecklingsländerna. De lingvistiska aktiviteterna består av att skapa nätverk som erbjuder möjlighet till teckenspråkiga förberedande kurser för universitetsstudier, distansutbildning och kurser för att förbättra dövas läs- och skrivkunskaper.

Ovan nämnda empowerment- och capacity building-verksamhet har många paralleller med de utvecklingssamarbetsprojekt som utgjort bakgrunden till min studie. För att aktivt kunna medverka i dokumentation och beskrivning av sitt språk

behöver lokala språkanvändare lingvistisk utbildning. Samtidigt utgör dokumentations- och ordboksverksamhet en explicit strategi för att stärka det tecknade språkets ställning och för att förbättra språkanvändarnas språkliga rättigheter. Det gäller också att medvetandegöra den inneboende potential och de resurser som redan finns i gemenskapen och som det egna teckenspråket utgör för språkanvändarna.

2.3 Språkpolitik, språkplanering och språkliga rättigheter: en terminologisk översikt

Inom området språkpolitik och språkplanering är användningen och definitionerna av termer mycket varierande och brokig. Jag vill här ge en kort översikt över den terminologi som är i bruk. Avgränsningen av termerna *språkpolitik* och *språkplanering* (eng. language planning) varierar och är delvis även överlappande. Inom forskningslitteraturen ses språkpolitik av en del som ett till en viss del överordnat begrepp till språkplanering (Spolsky 2004) medan andra definierar språkpolitiska idéer och regleringar som en del av språkplaneringen som kan ta sig uttryck på olika språkliga, politiska och samhällsliga nivåer (Kaplan & Baldauf 1997). *LPP* är ett numera vedertaget begrepp för helheten Language Policy and Planning (se t.ex. Hornberger 2006 för en beskrivning av utvecklingen av olika modeller inom LPP). Språkvårdsgruppen² definierar språkpolitik (eng. language politics) som ”verksamhet som bedrivs inom ramen för offentliga institutioner och som rör språkförhållanden”. Termen språkpolitik används även som motsvarighet till engelskans *language policy* i betydelsen ’riktlinjer för språkförhållanden’ (Språkvårdsbegrepp 2010). Med språkplanering avses däremot att man planerar, verkställer och utvärderar de medvetna åtgärder gällande språkförhållanden som i ett samhälle reglerats genom en viss språkpolitik (Språkpolitik 2010).

Språkvårdsgruppen rekommenderar för svenskans del att *språkvård* används för engelskans *language planning* och avråder från att på svenska använda termen språkplanering som synonym till språkvård (Språkvårdsbegrepp 2010). Forskningscentralen för de inhemska språken definierar språkvård som ”[s]pråkvård innebär att försöka påverka språkbruket på flera olika sätt” (Vad är språkvård? 2010a). Språkrådet i Sverige uppger att ”[s]pråkvård handlar om att göra ett eller flera språk tillgängliga och lätta att använda för så många som möjligt i ett samhälle.

² Språkvårdsgruppen är ett samarbetsorgan för organisationer i Sverige och Finland med språkvårdande uppgifter som hänför sig till svenskan.

Det ska vara enkelt att ta orden och språksystemet i bruk. Man kan också behöva värna ett språks ställning gentemot andra språk” (Vad är språkvård? 2010b). Språkvårdsgruppen delar in språkvård i *språkvalsplanering* (eng. status planning), *ord- och grammatikvård* (eng. corpus planning), och *tal- och textvård* (eng. discourse planning). Gruppen avråder från användningen av *statusplanering* och *korpusvård* på svenska. Språkvårdsorganen följer dock inte konsekvent rekommendationerna på detta område: termerna korpusvård och *statusvård* används både av Forskningscentralen för de inhemska språken (Vad är språkvård? 2010a) och nämns som parallellbegrepp av Språkrådet (Vad är språkvård? 2010b).

I denna studie har jag valt att använda termen språkplanering och de underordnade termerna statusplanering och *korpusplanering*. För tecknade språks del är termerna status- och korpusplanering mer lämpade eftersom de rekommenderade svenska termerna så som *ordvård* och *tal- och textvård* explicit syftar på talat och skrivet språk (trots att *text* nog också används för teckenspråkig diskurs). Valet av termen språkplanering motiverar jag med att den verksamhet språkvård syftar på när det gäller teckenspråk ofta specifikt handlar om situationer med en mycket starkt närvarande språkpolitisk aspekt. Enligt Språkvårdsgruppen syftar språkplanering ”på verksamhet med att beskriva och utveckla språk framför allt i språksamhällen där den politiska situationen har förändrats” (Språkvårdsbegrepp 2010).

Statusplanering handlar om åtgärder som gäller språkets ställning i samhället eller i en viss språkanvändningsdomän, såsom skolan. Korpusplanering har att göra med utveckling och åtgärder med fokus på språket självt, det vill säga språkets struktur, och kan ta sig uttryck i praktiskt arbete för utvecklande av nyord, terminologiarbete, ordboks- och standardiseringsarbete (Hornberger 1997: 7). Förutom den etablerade tudelningen i status- och korpusplanering indelas och definieras språkplaneringsåtgärder inom forskningslitteraturen på olika sätt. Cooper (1989: 33) tillägger till status- och korpusplanering ett tredje delområde: *inlärningsplanering* (eng. acquisition planning) som är relevant för den språkpolitik som bedrivs inom utbildning och språkundervisning. Redan Ferguson (1968) särskiljde *grafisering* (eng. graphization) som ett eget område, och man kan även se tal- och textvård (eng. discourse planning) som redan nämndes ovan som ett eget språkplaneringsområde med fokus på textmönster och talsituationer. Reagan (2010: 50–51) introducerar begreppet *attitydplanering* (eng. attitude planning) som ett komplement till indelningen status-, korpus- och inlärningsplanering.

Attitydplanering handlar om sådana språkplaneringsåtgärder som strävar efter att påverka individers eller grupper attityder gentemot ett visst språk eller gällande sådana begrepp som en-, två-, fler- eller mångspråkighet. Baker (1992) har påpekat att en strävan efter attitydförändring i allmänhet är en viktig del av varje offentlig eller dold språkplaneringsagenda.

Spolsky (2004: 5) analyserar språkpolitik och språkplanering i relation till deras beståndsdelar. Enligt hans indelning består språkpolitik inom en språkgemenskap av tre huvudkomponenter: *språklig praxis*, dvs. de språkliga val den enskilda språkbrukaren gör gällande sitt språkbruk, en *ideologisk komponent* som handlar om de uppfattningar som råder om språket och språkbruket och *de explicita insatser* som genomförs för att ändra eller påverka den språkliga praxisen i form av till exempel språkplanering. Språkplanering är alltså explicita insatser i frågor om språkbruk och språkval. Då man studerar språkpolitiska förhållanden gäller det att klarlägga hur de rent språkliga faktorerna samspelar med icke-språkliga faktorer såsom sociala, historiska, politiska och ekonomiska bakgrundsfaktorer som gör varje språkplaneringsfall unikt (Spolsky 2004, Herbert 1995). Vad språkpolitik avspeglar är de ideologier som ligger bakom språkplaneringsåtgärderna – förespråkar man språklig assimilering eller pluralism? Synen på språkplanering kan variera allt från att se språk som ett problem, som en rättighet eller som en resurs (se Ruiz 1990 för denna tredelning: language-as-problem, language-as-right, language-as-resource).

Herbert (1995) poängterar att språkpolitik är beslut som rör tillgänglighet och status – samtidigt som språk är redskap för kommunikation är de också medel för att upprätthålla makt och social kontroll. Språkliga minoriteters tillgång till utbildning på sitt eget språk, möjligheter till sysselsättning och politisk delaktighet är sammankopplade med de språkpolitiska principer som tillämpas i det omgivande samhället. Språkpolitik är en integrerad del av de grundsatser som samhället bygger på till exempel inom utbildningspolitiken. Reagan (2010: 86) sammanfattar språkpolitik som sådan tillämpad sociolingvistisk verksamhet som innehåller en inneboende möjlighet till både frigörelse och empowerment men som samtidigt möjliggör diskriminering och dominans. När det gäller analys av språkpolitik och språkplanering finns det därmed många viktiga frågor att ställa: Vem är det som står bakom de språkpolitiska besluten? Vilken ideologi avspeglar sig i besluten – ser man samhällelig språklig mångfald som eftersträvansvärd och hur ser man på språkets olika former och på variation? Vad avslöjar språkets ställning i

lagstiftningen om samhällets maktstrukturer? Innebär språkpolitiken att jämlika rättigheter tillämpas för samhällets alla individer?

Språkliga rättigheter är nära sammanknippade med språkpolitik och språkplanering. Språkliga rättigheter och rätten till ens eget språk är en del av mer allmänna grundrättigheter och mänskliga rättigheter på en övergripande nivå. Grundläggande fri- och rättigheter definieras i nationell lagstiftning. I Finland, som internationellt sett kan sägas ha en föredömlig språklagstiftning för de två nationalspråken, tryggar grundlagens andra kapitel (6 § – 23 §) rättigheter om bland annat förbud mot diskriminering på grund av språk eller handikapp och om rösträtt och rätt till inflytande. Rätten till eget språk och egen kultur fastställs i 17 §. Även Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna som ingår i Finlands lag stipulerar respekt för kulturell och språklig mångfald och förbud mot diskriminering på grund av bland annat språk. Mänskliga rättigheter definieras i internationella människorättskonventioner, varav den första var FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna år 1948. Förbud mot diskriminering och rättigheter i anknytning till språk eller språkliga minoriteter stadgas det om bland annat i Europarådets människorättskonvention, Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter, Europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk, FN:s konvention om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter och FN:s konvention om barnets rättigheter.

Språkliga rättigheter definieras och preciseras således i många internationella överenskommelser, fördrag och konventioner, varav dock endast en del är juridiskt bindande för de ratificerande staterna. Dessa fördrag är användbara konkreta verktyg för uppföljningen av hur de språkliga rättigheterna preciseras i nationell språklagstiftning och uppfylls i praktiken. Språkliga rättigheter kan klassificeras på olika sätt: individuella respektive kollektiva rättigheter, personliga respektive territoriella rättigheter och negativa respektive positiva rättigheter. Forskningslitteraturen skiljer mellan språkliga rättigheter (eng. language rights, linguistic rights) och *språkliga mänskliga rättigheter* (eng. linguistic human rights). Skutnabb-Kangas (2010: 213) definierar de sistnämnda som sådana som behövs för att tillgodose människans grundläggande behov:

LHRs [Linguistic human rights] should be those (and only those) LRs [linguistic rights or language rights], which, first, are necessary to satisfy people's basic needs (including the need to live a dignified life), and which, secondly, therefore are so

basic, so fundamental that no state (or individual or group) are supposed to violate them. There are many LRs which are not LHRs.

Uppfattningar och ideologier som bottnar i lingvistisk imperialism kan ligga bakom brott mot språkliga rättigheter. Phillipson (1992) diskuterar engelskans dominans på bekostnad av andra språk; hans ämne är på ett mer allmänt plan inte språkspecifikt utan kan överföras till andra språksituationer. Lingvistisk imperialism kan handla om uppmuntran till och stöd av språklig assimilering till ett dominerande språk på bekostnad av ett icke-dominerande språk.

Språklig emancipation innebär att språkgemenskapen vaknar till insikt om sina språkliga rättigheter. Huss & Lindgren (2005) ser den revitalisering av minoritetsspråk som sker på olika håll i världen som ett uttryck för språklig emancipation. Emancipationen medför en språkpolitisk och språksociologisk process där ett tidigare undertryckt språk erhåller en bättre ställning i samhället. Processen kan ta sig uttryck på olika sätt: språket tas i användning i nya domäner, språkets juridiska ställning i lagstiftningen stärks, en positiv attitydförändring gentemot språket sker eller en pågående språklig assimilering mattas av. De emancipations- och revitaliseringsprocesser som påbörjades på olika håll under 1960-talet har sin bakgrund i demokratins framväxt och de nationalistiska idéernas uppkomst och spridningen av dem under den senare hälften av 1800-talet. Nationalismen ledde till en blomstring för en del språk men utgjorde ett assimilationstryck för andra (minoritets)språk (se Huss & Lindgren 2005, Hyltenstam 1999 och Lindgren 2000 för språklig emancipation och utvecklingen av minoritetsspråkens ställning i Finland och Sverige).

Synen på språk och rätten till språk har för teckenspråkigas del en grundläggande inverkan på språkplanering på olika nivåer. Hur man förhållit sig till tecknade språk avspeglas också direkt i de tre ordboksprojekt som utgör bakgrunden till min studie och påverkade min metod. I det följande går jag närmare in på vad språkplanering och språkliga rättigheter i praktiken betyder för döva. Frågan når sin kulmen när det gäller att garantera den enskildes rätt till språk, och därmed döva barns rätt till teckenspråk (se Siegel 2008, Sveriges språklag 2009:600 och den isländska språklagen *Lög um stöðu íslenskrar tungu og íslensks tákn máls* 2011).

2.4 Teckenspråk – språkplanering och teckenspråkigas språkliga rättigheter

Användningen av termer som språkplanering och språkpolitik i teckenspråkiga sammanhang är relativt ny, men som fenomen har språkplanering och språknormering av tecknade språk långa anor. Teckenspråkens fortgående marginaliserade ställning i många länder i dag har sin bakgrund i 1900-talets förtryck av teckenspråk och teckenspråkiga. I Finland föregicks denna tid (kallad oralismen eller den oralistiska tiden) av en tid under mitten och slutet av 1800-talet då teckenspråken ännu var fria från det stigma som oralismen senare skulle komma att ge dem. Under denna tid etablerade sig dövskolväsendet i vårt land – teckenspråk användes i skolorna som utgjorde teckenspråkiga miljöer vilka i sin tur var en förutsättning för teckenspråksgemenskapens tillblivelse. Kännetecknande för denna tid var att döva aktivt organiserade sig och själva idkade språkplanering som tog sig uttryck i bland annat både nationellt och samnordiskt ordboksarbete (Hirn 1910, 1911, 1916; Wallvik 1997; Rainò 2004; Salmi & Laakso 2005). Den ideologi som oralismen och därmed även en språkplanering styrd utifrån bottnar i ser den döva människan som defekt. Förutom en förvriden människosyn avspeglade den oralistiska filosofin även en rangordning av språk – där talade språk utgjorde det eftersträvansvärda medan tecknade språk inte ansågs vara fullgoda naturliga språk. Anhängarna av den oralistiska filosofin ansåg att teckenspråk hindrar inläring av ett talat språk och har en hämmande inverkan på dövas intellektuella utveckling, vilken starkt förknippades med användning av talat språk. I likhet med andra språkliga minoriteter utsattes döva för ett likriktningstryck som i praktiken innebar att de skulle assimileras med majoritetskulturen och -språket (Wallvik 1997, Salmi & Laakso 2005). Reagan (2010: 106) benämner den språkpolitik oralismen förespråkade som *negativ statusplanering* i förhållande till tecknade språk.

Förändringar i samhällsklimatet och den moderna teckenspråksforskningens tillkomst medförde att den negativa synen på tecknade språk så småningom började luckras upp (med början under 1960–1970-talen i Finland). Detta tog sig uttryck bland annat i att teckenspråk blev tillåtet att användas i klassrummet i dövskolorna. I praktiken betydde det dock att de hörande lärarna inte använde teckenspråk utan en ”simultanmetod” där tecken uttrycks samtidigt med talet (Salmi & Laakso 2005). Tecknade språk utgör ett skolexempel på hur språkpolitik och språkplanering kan utgöra ett effektivt medel för maktutövning och förtryck. Man kan konstatera att aktiv språkplanering försiggick (och fortfarande försiggår) i många länder med

målsättningen att få tecknade språk att närma sig omgivningens talade språk. Branson & Miller (1998) diskuterar hur denna lingvistiska och kulturella imperialism från majoritetsbefolkningens sida tar sig uttryck i en deformation av tecknade språk och i uppkomsten av manuellt kodade versioner av talade språk som används vid undervisning av döva elever. I sin översikt över hur man utvecklat dessa manuella koder för olika talade språk konstaterar Reagan (2010: 152) att denna typ av språkplaneringsaktivitet har både en explicit och en implicit agenda. Samtidigt som den uttryckliga målsättningen är att undervisa döva elever i ett talat språk innebär metoden att man förringar naturliga teckenspråk och upprätthåller den hörande hegemonin inom dövundervisningen.

Språkplaneringsåtgärder för tecknade språk har många gemensamma drag med språkplanering för lågstatusspråk generellt. Språkbrukarna har exkluderats och språkplaneringen har till största delen skett utifrån. Kaplan & Baldauf (1997: 196–199, 209) uppger att språkplaneringsåtgärder traditionellt varit *top-down*, dvs. styrda uppifrån, medan man i modern språkplanering strävar efter att inkludera språkbrukarna och därmed närma sig problematiken *bottom-up*. Ett frekvent drag i språklig modifiering påtvingad utifrån är fokus på språklig produktion på bekostnad av perception och förståelse. Mühlhäusler & Mühlhäusler (2005: 24) beskriver användningen av en förenklad form av engelskan (*simplified English*) som missionärer introducerade i början av 1900-talet för att sprida ett kristet budskap bland lokalbefolkningen i Melanesien. Missionärerna insåg aldrig vidderna av problemet med användningen av den förenklade engelskan bland de språkligt och kulturellt heterogena melanesierna. En av orsakerna till detta var att användningen var produktionsfokuserad; missionärerna utredde aldrig hur begriplig deras förenklade version av engelskan var och vad lokalbefolkningen förstod av deras budskap. Problemen är likartade också vid användning av tecken simultant med talet – den syntax som tillämpas baserar sig på det talade språket och är därmed lättast förståelig då mottagaren har förhandskunskaper i det talade språket. Utmaningen för perception och förståelse av tecknat tal utan dessa förhandskunskaper har emellertid inte stått i fokus i diskussioner om simultanmetoden.

Reagans (2010: 157–172) indelning av språkplaneringsåtgärder för tecknade språk omfattar statusplanering (bl.a. ett samhälleligt och juridiskt erkännande av språket, val av ett teckenspråk som undervisningsspråk), korpusplanering (bl.a. lexikal expansion och aktiv utveckling av språket, lexikografisk verksamhet och materialproduktion), inlärningsplanering (döva barns utbildning i en sådan miljö att

den möjliggör inläring av det omgivande dövsamhällets teckenspråk, undervisning av teckenspråk för hörande och utbildning av teckenspråkstolkar) och attitydplanering (insatser för att öka kännedom om tecknade språk både hos teckenspråkiga själva och hos majoritetsbefolkningen). Till skillnad från de diskriminerande språkplaneringsåtgärder som under historiens gång riktat sig mot teckenspråk och teckenspråkiga finns det i dag exempel på språkplaneringsverksamhet och institutioner där språkanvändarna själva är representerade och aktivt medverkande. I de flesta nordiska länderna finns det språkvårdsorgan och -aktiviteter som har fokus på ländernas tecknade språk (se *Nordiske tegnspråkskontakter* 2011). Finland har haft ett explicit organ för språkplanering (eller *språkvård* som är den term som är i användning i anknytning till detta organ) för teckenspråk sedan 1997, nämligen teckenspråksnämnden vid Forskningscentralen för de inhemska språken. Nämnden som lyder under undervisnings- och kulturministeriet har både korpus- och statusvård av våra två finländska teckenspråk på sin agenda. Arbetet koncentrerar sig ändå till största delen på det finska teckenspråket på grund av bland annat bristande forsknings- och personresurser för finlandssvenskt teckenspråk. Nämnden ger principiella och allmänna rekommendationer, deltar i språkpolitiska diskussioner och kan ge språkpolitiska uttalanden (Rainò & Savolainen 1999, Teckenspråksnämnden 2010). Av språknämndens protokoll som finns tillgängliga på nätet (Viittomakielen lautakunnan pöytäkirjat 2010) framkommer det att nämnden har fört diskussioner på olika nivåer: behandlat frågor i anknytning till teckenförrådet såsom neologismer och ortnamn, diskuterat översättning av kyrkliga texter och språket i Rundradions teckenspråkiga nyheter, ventilerat utformningen av nämndens teckenspråkiga protokoll och fört principdiskussioner om nämndens roll, deltagit i framställningen av ett språkpolitiskt program och även varit i direkt kommunikation och kontakt med språkgemenskapen på olika språkliga evenemang och seminarier.

När det gäller språkplanering av tecknade språk är alltså den springande punkten vem det är som styr och fattar besluten. I diskussionen om teckenspråkigas språkliga rättigheter är det viktigt att vara medveten om att attitydförändringar sker långsamt och att varken synliga eller dolda maktstrukturer är lätta att rubba. Dessutom har språklig intervention alltid följer: i princip kan all språkforskning utifrån ses som potentiell lingvistisk imperialism som innefattar risker att språket förändras via denna yttre påverkan. Branson & Miller (1998, 2000) kritiserar västerländska lingvistiska analyser av tecknade språk för den imperialistiska

epistemologin som analyserna präglas av. Enligt dem tar detta ”epistemiska våld” sig uttryck i att språken studeras på teoriernas villkor för att passa in i färdiga lingvistiska mallar och modeller. Forskarna diskuterar hur behovet bland teckenspråkslingvister av att få ett godkännande av andra lingvister om att tecknade språk är naturliga språk har lett till att fokus förvridits sedan sent 1950-tal. Man har betonat talade och tecknade språks likheter och inte deras skillnader – och detta har präglat även utformningen av ordböcker och grammatikor, som inte har gjorts på språkens villkor utan för att uppfylla rådande lingvistiska kriterier. I sin diskussion om detta fenomen använder sig Rainò (2010: 140–141) av uttrycket *lingvistisk feodalism* och avser med detta begrepp ett lexikologiskt synsätt på tecknade språk som baserar sig på majoritetsspråkets språkliga och ontologiska struktur. Teckenspråkets struktur reduceras till att motsvara det talade språkets och dessutom ingår i begreppet också en medveten eller undermedveten aspekt av språkligt utnyttjande och språklig misshandel³. I sin diskussion om etik och appropriering nämner Östman (2000: 55) även beskrivning av språk enligt västerländska teorier och mallar som exempel på *lingvistisk appropriering* som språkvetare utifrån kan göra sig skyldiga till.

Bristen på forskning och kunskap om tecknade språk och deras natur leder således bland den hörande majoritetsbefolkningen fortfarande ofta till en attityd där till exempel en reduktion av språkens lexikala variation ses som något positivt och önskvärt. Förståelse för teckenspråkens sanna natur som självständiga språk har ännu inte nått fram och ges inte heller alltid tillräckligt utrymme. Detta syns även i akademisk forskning och analys. I sin avhandling i antropologi om standardisering av teckenspråket i Nepal tog Hoffmann (2008) upp de ideologier som ligger som grund för standardiseringssträvandena. Trots att Hoffman lingvistiskt skiljer mellan det språk döva själva använder och den manuella kod av nepalesiska som de hörande lärarna representerar, problematiserar Hoffman inte skillnaden i de värden som ligger bakom standardiseringstrycket utifrån i jämförelse med språkgemenskapens egna standardiseringsmålsättningar. Dessa två är fundamentalt helt olika: det ena rör sig om ett visuellt kodat kommunikationssätt baserat på ett talat språk medan det andra handlar om ett naturligt språk.

³ Se Rainò (2010) om hur visuella teckenspråkiga matematiska diskurser förenklas enligt modell från talat språk och en diskussion i Loukola & Rainò (2010) om hur översättning av språkliga fenomen till finskt teckenspråk måste beakta de tecknade språkens strukturella olikhet i förhållande till talade språk för att kunna ge tillförlitliga resultat.

Tillgång till teckenspråk är en fråga om språkliga mänskliga rättigheter för döva och med det aktualiseras även frågan om ett erkännande av teckenspråkiga som en språklig minoritet. I Spolskys (2004:113) diskussion om språkliga minoriteters rättigheter framkommer det att användningen av termen *minoritet* inte är oproblematiserad – den åsyftar till exempel inte automatiskt en underordnad ställning. En del minoriteter kan ha en dominerande ställning i samhället eller utmärks inte i första hand språkligt. Man särskiljer ofta på om minoriteten är juridiskt erkänd eller inte och om minoriteten utgörs av i landet födda eller inflyttade individer. Skutnabb-Kangas (2010: 218) hänvisar till FN:s människorättskommittés nytolkning från 1994 av artikel 27 i FN:s konvention om civila och politiska rättigheter som tydliggör att även döva kan definieras som nationella språkliga minoriteter. De skall dessutom garanteras positiva rättigheter, dvs. deras rättigheter bör främjas, och de ska inte endast försäkras negativa rättigheter, så som skydd mot diskriminering. En av de mest avgörande frågorna för språkliga mänskliga rättigheter för döva handlar om rätten till undervisning på och i ett tecknat språk (Jokinen 2000b, Skutnabb-Kangas 2000) för att kunna uppnå tvåspråkighet (Svartholm 2006, 2010). Tvåspråkighet för döva innebär en additiv språkinläring – att ha möjlighet att lära sig andra språk vid sidan av det första. Skutnabb-Kangas (1998) kritiserar språkpolitiken inom många västerländska utbildningssystem: överlag förespråkas ofta ett svartvitt antingen-eller tankesätt då man är tvungen att välja mellan språk. Det handlar ofta om subtraktiv språkinläring – dvs. att lära sig ett språk på bekostnad av ett annat, istället för att ges möjlighet att lära sig båda eller flera.

Som en följd av teckenspråkens låga samhällsliga status är de tecknade språkens historia full av upprepade försök att forma om och styra språken. Förutom att man har försökt få teckenspråken att likna talade språk genom att utarbeta manuellt kodade system av omgivningens talade språk, har man också försökt få teckenspråken att likna varandra. Det finns ett färskt exempel på det senare: en strävan att förenhetliga arabstaternas olika tecknade språk där drivkrafterna främst är hörande personer, så som teckenspråkstolkare (Al-Showaier 2007). Dövas världsförbund motsätter sig starkt denna typ av förenhetlighetssträvanden och korpusplanering utifrån som inte beaktar språkanvändarnas språkliga rättigheter och som sker på de lokala och nationella teckenspråkens bekostnad (WFD 2009, Open letter):

The WFD is very concerned about such activities because they reflect persistent lack of understanding and appreciation of local/national sign languages. Such activities

suggest directly and indirectly that local/national Sign Languages are backwards, complicated, weak and lacking. Equivalent processes to unify sign languages in some regions in the past did not turn out successful ones.

I WFDs utlåtande (2007) *WFD Statement on the unification of sign languages* tar världsförbundet starkt avstånd från språkpolitisk styrning och språkplanering utifrån som bryter mot dövas språkliga rättigheter:

Accordingly, the WFD Board wants to state firmly that any forcible purification or unification of Sign Languages, conducted by governments, professionals working with Deaf people, and organizations for or of the Deaf, is a violation of the UN and UNESCO treaties, declarations and other policies, including the recent UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Deaf people in every country have the sole right to make changes, if necessary, in their own local, provincial and national Sign Languages in response to cultural changes. The control of the development of any Sign Language must be left to any social group where the particular Sign Language is exercised.

Utgångspunkten är alltså att kontrollen över teckenspråk skall finnas i de teckenspråkigas händer som har självbestämmanderätt över sitt språk. Det krävs naturligtvis därefter nativa teckenspråksanvändare med (lingvistisk) utbildning och kompetens för att idka språkforskning som uppfyller etablerade vetenskapliga kriterier, och även för språkplanering på jämlika villkor med andra språk.

För teckenspråkiga finns det en direkt koppling mellan tryggheten av språkliga rättigheter (i Finlands grundlag 17 § stadgas det att rättigheterna för dem som använder teckenspråk skall tryggas genom lag) som en förutsättning för att grundrättigheterna och de mänskliga rättigheterna även i praktiken skall garanteras. Förutom vad internationella konventioner stipulerar om språkliga rättigheter tar FN:s nya konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning specifikt fasta på teckenspråkets betydelse i samband med dövas rättigheter. Artiklarna behandlar de ratificerande staternas skyldighet att öka samhällelig tillgänglighet med hjälp av teckenspråkstolkar (art. 9), erkänna och främja användningen av teckenspråk (art. 21), underlätta inläring av teckenspråk inom utbildning, främja dövsamhällets språkliga identitet och anställa döva teckenspråkiga lärare (art. 24) och erkänna kulturell och språklig identitet, vilket för döva betyder teckenspråk och dövas kultur (art. 30). Dessutom definierar artikel 2 i konventionen språk som både talade och tecknade språk. I justitieministeriets betänkande (Viittomakielen oikeudellinen asema 1996) konstateras att det bland de viktigaste områden för att

säkra teckenspråkigas juridiska ställning i praktiken finns följande punkter: tidig fostran, undervisning, tillgång till information, tolkservice och forskning.

Finlands Dövas Förbund rf:s och teckenspråksnämndens gemensamma Språkpolitiska program för teckenspråken i Finland (2010) synar förhållandet mellan språkliga och mänskliga rättigheter. Programmet är ägnat att vara ett redskap i strävan att förbättra teckenspråkens ställning och stärka språkanvändarnas språkliga och kulturella identitet. Detta främjar teckenspråkigas mänskliga rättigheter – ”Utan språk förverkligas inte våra mänskliga rättigheter” konstateras det i det språkpolitiska programmet (2010: 8). I programmet noteras att en bra språklagstiftning inte är någon garanti för att tillämpningen av lagstiftningen i praktiken ska fungera. Både myndigheternas tolkning av lagtexterna och bristande ekonomiska resurser utgör praktiska hinder för att språkliga och därmed också mänskliga rättigheter garanteras i vardagen. Teckenspråkens svaga ställning avspeglar sig i likartade problem i många länder (se Hoyer & Alanne 2008 för situationen i de övriga nordiska länderna).

Det språkpolitiska programmet säger sig ha tre funktioner: att stärka teckenspråkens ställning i Finland, att klarlägga frågan om äganderätten till språken och väcka en allmän diskussion om teckenspråkens betydelse. Diskussionen om *språklig kvalitet* går som en röd tråd genom programmet. Det som i utomståendes ögon ser ut som fullgod teckenspråkig service håller inte alltid vid närmare granskning. Teckenspråkskunskaperna hos den dagvårds- och förskolepersonal som ansvarar för vården av teckenspråkiga barn varierar; det saknas regler om behörighet och språkkunskapskrav för teckenspråkstolkar som används i kontakt med myndigheter och för översättare av officiella dokument; och de teckenspråkiga är inte alltid nöjda med tolkningens kvalitet. Rätten till kvalitetskontroll av den språkliga servicen som produceras borde vara en naturlig del av de språkliga rättigheterna. En aspekt på äganderätten till språket är att teckenspråkiga borde vara aktivt involverade i alla faser av beslutsprocessen, dvs. planering, genomförande och utvärdering av ärenden som berör dem. Att detta i Finland fortfarande inte är fallet visar t.ex. Rundradions användning av teckenspråkstolkstuderanden som tolkar i regionala nyhetssändningar där kravet på tillräcklig språklig kvalitet inte uppfylls (Teckenspråksnämndens ställningstagande i frågan: Kokeilu Itä-Suomen uutisten tulkkauksesta suomalaiselle viittomakielelle 2011). Också i vetenskapliga sammanhang finns det brister: WSOY:s lärobok *Johdatus kielitieteeseen* (Ojutkangas m.fl. 2009: 99) och dess presentation av ”Teckenspråkets

beståndsdelar” (fi. Viittomakielen rakenneosat) vittnar om otillfredsställande insikter i tecknade språks struktur och teckenspråksforskning hos bokens författare.

Frågan om äganderätten till språket har på senare tid dykt upp bland teckenspråkiga i Finland delvis som en reaktion på brister i kvaliteten på teckenspråkig service och på produkter framtagna av icke-teckenspråkiga. Frågan tas även upp i Språkpolitiskt program för teckenspråken i Finland (2010: 7–8). Här konstateras att dövsamhället i över hundra år har haft som målsättning att stärka teckenspråkets ställning. Detta har gjorts genom att få samhället att axla sitt ansvar – och med tiden har en del uppgifter därmed övergått i andra instansers regi. Detta gäller till exempel tolkutbildning, forskning och språkvård. I programmet frågas om det föreligger risk för att äganderätten till språket glider de teckenspråkiga ur händerna om det är andra som fattar besluten. Det konstateras att trots att man bör samarbeta för att upprätthålla och utveckla språket är det viktigt att äganderätten till språket förblir inom språkgemenskapen.

Det finns därmed fortfarande ett stort behov av systematisk forskning som en del av språkplaneringen och det krävs aktiv språklig intressebevakning för att garantera teckenspråkigas språkliga rättigheter i Finland. Det samma gäller naturligtvis även alla andra teckenspråksgemenskaper i världen. Finland och de andra nordiska länderna har aktivt bedrivit utvecklingssamarbete bland teckenspråkiga för att stödja dövas språkliga rättigheter i länder där såväl diskriminerande attityder och lagstiftning som brist på resurser fortfarande leder till grova brott mot dövas rättigheter. Sambandet mellan respekt för mänskliga rättigheter, utveckling och säkerhet betonas i Utrikesministeriets Utvecklingspolitiskt program (2007) som drar upp riktlinjer för bl.a. Finlands utvecklingssamarbete. I programmet (2007: 15–16) konstateras att Finlands utvecklingspolitik strävar efter att utrota fattigdom och främja hållbar utveckling. Man fokuserar främst på att främja jämställdhet mellan könen och jämlikhet i samhället: i praktiken betyder detta att Finland i sin biståndspolitik stöder arbete som förbättrar kvinnors och flickors ställning och strävar efter ”att förbättra rättigheterna och de likvärdiga möjligheterna till deltagande för grupper som är benägna att marginaliseras, i synnerhet barn, handikappade människor, ursprungsbefolkning och etniska minoriteter”.

De mänskliga rättigheterna är också utgångspunkten för det utvecklingssamarbete på medborgarorganisationsnivå som bedrivs av Finlands Dövas Förbund rf och som i huvudsak finansieras med statliga medel. Förbundet har internationellt

sett ett omfattande utvecklingssamarbete bland döva i Sydostasien, på Balkan och i flera länder i östra Afrika. Förbundet efterstärvar att påverka biståndspolitiken för att främja dövas mänskliga rättigheter och för att öka jämlikheten både människor och språk emellan. Majoriteten av världens döva bor i utvecklingsländer och saknar i många länder fulla medborgerliga rättigheter, t.ex. rösträtt. Inställningen till döva är i många utvecklingsländer starkt negativ och diskriminerande, och döva barn göms undan och blir isolerade även inom den egna familjen då de saknar ett gemensamt språk med sina föräldrar och syskon. Av döva barn i utvecklingsländer går endast en bråkdel i skola och en ännu mindre del får undervisning på teckenspråk. Som en följd av detta lyckas få döva slutföra sin skolgång. Enligt Finlands Dövas förbund rf handlar en förbättring av dövas livsvillkor i första hand om att stärka respektive teckenspråks ställning. I praktiken betyder detta att man inom förbundets utvecklingssamarbete fokuserar på att förbättra teckenspråkens juridiska ställning, att vidareutveckla utbildningsmöjligheter och att öka tillgången till information och (tolk)tjänster på teckenspråk (Finlands Dövas Förbund rf 2010).

Det är mot bakgrunden av teckenspråkens ovan beskrivna situation som föreliggande arbete ska ses. Trots att forskning har visat att teckenspråk är naturliga språk, behandlas de sällan fullt ut som sådana i praktiken. Jag skall som följande punkt ta upp vad detta har haft för följder för språkens korpusplanering och vilka faktorer som kunde leda till att vi får en förändring till stånd.

2.5 Korpusplanering – standardisering och lexikografisk verksamhet

Status- och korpusplanering skiljs åt i Haugens (1966, 1987: 59–64) klassiska språkplaneringsmodell. Modellen beskriver fyra skeden i en normeringsprocess som resulterar i att en viss språklig norm (det kan handla om ett språkligt element eller ett helt språk) erhåller en viss samhällelig status. De fyra stegen är: (1) *val av norm*, som innebär själva beslutsprocessen; (2) *kodifiering* av normen, som innefattar en standardiseringsprocess; (3) *tillämpning* och spridning av språkformen bl.a. inom utbildning; och (4) *elaborering*, dvs. vidareutveckling av normen som svar på nya funktioner i samhället. Haugen poängterar (1987: 59) att de fyra stegen inte nödvändigtvis är successivt på varandra följande utan kan ske simultant och cykliskt återkommande – modellen skildrar alltså en pågående process och inte något statiskt. Skedena (1) och (3) faller inom statusplaneringens område som samhället

ansvarar för medan (2) och (4) kan definieras som åtgärder som hör till området korpusplanering.

Kodifiering av språket handlar om den standardisering som sker i och med att en viss språklig norm formaliseras och utvecklas. Det kan innebära ett utarbetande av en skriven form av språket eller arbete med språkets grammatik och lexikon. Enligt Haugen (1987: 60) har den traditionella produkten av kodifiering varit en preskriptiv ortografi, grammatik eller ordbok. Termerna kodifiering och standardisering står mycket nära varandra och används inom forskningslitteraturen delvis överlappande. Herbert (1995) definierar standardisering enligt följande "The establishment of a consistent norm for a particular language variety". Herbert nämner att standardisering mest typiskt har att göra med den skrivna formen av språket och även med medvetet "utvecklande av språket" som behövs för att språket skall kunna svara på de behov som t.ex. ny teknik innebär. Utmärkande för standardspråk är, förutom utformningen av ord- och grammatikböcker, att standardformen av språket används i undervisning och annat offentligt språkbruk och inom litteraturen. Standardspråket kan även få en lagstadgad ställning i samhället (Wardhaugh 2006). En del av standardspråken har offentliga språkvårdsorgan, varav den franska akademien, Académie française, var den första (Spolsky 2004: 63). Användningen av en standardiserad form av språket har traditionellt förknippats med högre status i jämförelse med användningen av en icke-standardiserad form. Standardiseringssträvanden kan vara präglade av en (språk)politisk agenda och vara ideologiskt motiverade. Standardvarieteterna har i många länder en historisk förankring i nationalstaternas tillkomst.

Språkliga normer, standard och icke-standard är på det praktiska planet komplexa helheter. Trots att språkgemenskapen delar en uppsättning gemensamma normer kan språkbrukaren ha kompetens i flera olika normsystem. Dessa är både standardspråkliga och icke-standardspråkliga normer som varierar mellan olika dialekter, sociolekter och stilregister. Bartschs (1987) normanalys utgår från att det existerar flera olika normsystem som kan stå i konflikt med varandra och som är under ständig förändring. Hon diskuterar olika nivåer av normer: de normer som språkanvändarna följer i vardagligt språkbruk, lingvistersnas deskriptiva normbeskrivningar i ord- och grammatikböcker, och den preskriptiva normering som utförs inom institutionell språkplanering. I en diskussion om normering och standardisering är det viktigt att göra åtskillnad mellan en medvetet utformad standard och den spontana standardisering och det normsystem som blir till som ett

resultat av att språket används av språkbrukarna i olika domäner och register. Nyman (2000: 55) diskuterar denna begreppsskillnad i samband med hur normer uppstår och förändras utan att språkbrukarna medvetet har som avsikt att förändra språket. Det handlar ändå inte om en absolut dikotomi mellan medveten och spontan standardisering utan om ett kontinuum. Språkets mångsidiga användning i olika domäner främjar en spontan standardisering. Josephson (2000) har formulerat detta genom att lägga ansvaret för språket på språkbrukarna: ”Det finns många sätt att vårda svenska språket. Det allra bästa är att använda det”.

En följd av medvetna standardiseringsåtgärder där en varietet av språket blir vald till standardform och då blir norm för allmänspråket och det skrivna språket är att andra varieteter nedklassas. Bartsch (1987: 267–272) diskuterar dessa negativa följder av en aktiv standardisering för de former av språket som i och med standardiseringen degraderas till icke-standard. Man kan diskutera om det föreligger en konflikt mellan målen för standardisering och en strävan i språkbruket efter att upprätthålla variation. Om standardisering sker på bekostnad av dialektal variation – när det gäller t.ex. domäner för språkbruket – kan man fråga sig om det finns alternativa förhållningssätt? Ett exempel på ett sätt att närma sig språkplanering som ifrågasätter och inte ser standardisering som något eftersträvansvärt är *ekologisk språkplanering*. Mühlhäusler (2000) beskriver att denna typ av språkplanering har en direkt relation till ekologiska faktorer i naturen och i kulturen. Hans modell ser mänsklig kommunikation i ett större sociohistoriskt och ekologiskt sammanhang. Målsättningen med språkplaneringen är inte standardisering utan att upprätthålla en så maximal språklig diversitet som möjligt. På sikt ska detta leda till en självreglerande ekologisk balans som inte kräver insatser av specialister. Istället bygger modellen på språkgemenskapens aktiva medverkan. Enligt Mühlhäusler har den ekologiska språkplaneringen ett holistiskt förhållningssätt till språkliga problem – den fokuserar inte enbart på systeminterna faktorer utan tar även hänsyn till den externa omgivningen. Att språkplanering handlar om problemlösning är en allmänt vedertagen uppfattning, men Mühlhäusler ifrågasätter problemens art. I stället för att som traditionell språkplanering ha ett tekniskt förhållningssätt till problemen, med frågor av typen *Hur många språk klarar utbildningssystemet av?* eller *Hur standardisera en utvald varietet genom att eliminera språklig diversitet?* ställer den ekologiska språkplaneringen frågor så som *Vilken funktion har lingvistisk och kulturell diversitet?* och *Vilka system upprätthåller språklig mångfald på sikt?* En ekologisk statusplanering har därmed som mål att maximera antalet språk som får en

berättigad status, medan en ekologisk korpusplanering inte handlar om standardisering utan bland annat om att kritiskt granska de strukturer i språket som fördunklar uppfattningen av ekologiska processer, t.ex. lexikala omskrivningar i byråkratisk jargong (*game management* i stället för *hunting*).

I traditionell korpusplanering har sammanställningen av ordböcker haft en central roll i kodifieringen av språket. Lexikografi är ett vittomfattande vetenskapligt område som omfattar både teoretisk lexikografi och praktiskt ordboksarbete. Jag har inte för avsikt att gå in vare sig på en teoretisk eller på en metodisk diskussion inom denna disciplin utan jag vill här kort ta upp två specifika lexikografiska frågor som har relevans för min studie: dels ordbokens syfte i allmänhet och dels vad informationstekniken har för betydelse för utvecklandet av ordböcker.

Av Svenséns (1987: 18–20) ordbokstypologiska indelning framkommer att det kan finnas flera olika syften och målgrupper med en ordbok:

- Ordboken kan vara antingen normerande, dvs. föreskrivande (preskriptiv), eller neutralt beskriva språkbruket.
- Boken kan vara synkronisk och beskriver då hur språkbruket ter sig under en viss period, eller diakronisk, då den beskriver hur språket utvecklats. En del ordböcker omfattar bägge aspekterna.
- Ordboken kan vara antingen enspråkig och beskriver då språkets betydelser med hjälp av egenspråkiga definitioner och parafraaser eller så kan den vara tvåspråkig eller flerspråkig. I en tvåspråkig ordbok framkommer hur ord och uttryck på ett källspråk återges på ett målspråk.
- En ordbok avsedd för passiv användning är ofta en tvåspråkig ordbok som har riktningen från ett främmande språk till ens modersmål, medan en aktiv ordboksanvändning kräver en ordbok med riktningen från ens modersmål till det främmande språket. Språkinläring ställer speciella krav på ordboken eftersom traditionella ordböcker avsedda för allmänt bruk inte är särskilt användbara, utan en ordbok avsedd att användas vid språkinläring bör utformas med fokus på kommunikation.
- Ordböcker görs även utgående från olika områden i ordförrådet; allmänspråkliga ordböcker fokuserar på det allmänna ordförrådet medan fackspråkliga ordböcker täcker specialområden.

Distinktionen mellan normerande och beskrivande ordböcker är speciellt intressant i diskussioner om språklig standardisering. Hur förhåller sig ordboken till

standardisering? *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket* (SAOL) är ett exempel på en ordbok som de facto har ett normerande och därmed standardiserande syfte medan *Ordbok över Finlands svenska folkmål* är ett exempel på en strävan efter att skildra språkets variation. SAOL (2006: v) representerar ”den allmänt vedertagna normen för stavning och böjning av svenska ord” och utgör ”en samling rekommendationer som i stor utsträckning grundas på det etablerade bruket och som därutöver bestäms av en strävan att anpassa nya tillskott i språket till rådande svenska normer för stavning och böjning, ordbildning och ordval”. *Ordbok över Finlands svenska folkmål* (se Ahlbäck 1982: XIII) innehåller ”allt för redaktionen känt publicerat och opublicerat ordmaterial som upptecknats [härmed avses även utskrivna bandupptagningar av folkmål] med uttryckliga ortshänvisningar till svenska bygder i Finland”. Boken strävar därmed efter att neutralt redovisa för dialektord i bruk i de svenska dialekterna i Finland och uppges innefatta även specialområden inom ordförrådet, såsom till exempel barnspråk och termer inom segelsjöfarten.

Man kan konstatera att standardisering och lexikografi inte a priori är förknippade med varandra eftersom ordboksarbete *kan* ha som explicit mål att skapa en standard men den kan också ha andra, ickenormativa syften. Ordboken har ändå alltid en viss normerande effekt även om den inte hade ett explicit uttryckt normativt syfte utan endast utgjorde en ”beskrivning av språket”. Användarna av ordboken kan förhålla sig till ordboken som om den utgjorde en norm för språkbruket även om detta inte är ordboksredaktörernas intention. Hannesdóttir (2000) diskuterar ordböckernas påverkan på svenskans grammatiska förändring och standardisering under 1700-talet. Svenskan var standardiserad i mycket begränsad utsträckning före denna tid och en föreställning om ”det rätta bruket” saknades. Enlig Hannesdóttir bidrog de ordböcker som uppgjordes under 1700-talet direkt till den stavnings- och böjningspraxis som etablerades och den standardiserade ortografi som uppstod. Dessa ordböcker hade inte någon avsiktlig normeringssträvan, vilket framkommer bland annat av att ordboksartiklarna delvis även tog upp olika existerande varianter av uppslagsordet och dess böjningsformer. Eftersom lexikografen ändå är tvungen att sovra i språkets varierande uttryck avgränsar han/hon det ordförråd som presenteras i ordboken. Hannesdóttir konstaterar att dessa ordboksåtgärder följaktligen inverkar på den spontana språkutvecklingen.

Praktisk lexikografi har också en central roll dels vid dokumentation och beskrivning av tidigare utforskade språk och dels vid revitalisering och bevarande

av hotade språk. När det gäller Amerikas ursprungsspråk har ordböckerna använts av språkgemenskapen vid inläring och undervisning av språken och ordböckerna har utgjort ett stöd för sammanställning av läroplaner och den vidare utvecklingen av ordförrådet (Hinton 2001, Hinton & Hale 2001, Frawley m.fl. 2002, Warner & Butler 2006). Enligt Rice & Saxon (2002: 126) har en del ordboksprojekt för ursprungsspråk initieras från myndighetshåll med en uttalad standardiseringssträvan men för språkgemenskapen ligger ordböckernas fokus dock ofta på andra funktioner, så som dokumentation av språket eller i ett mål att höja språkgemenskapens självkänsla. Rice & Saxon (2002: 154) uppger att arbetet med dessa ordböcker ifrågasätter etablerade uppfattningar om standardisering som har sitt ursprung i västerländsk lexikografi. Arbetet måste också innebära en aktiv insats av språkbrukarna själva.

Som tidigare konstaterats är en av de viktiga frågorna att ställa när man står inför språkplaneringsåtgärder denna: Vem är det som står bakom besluten? Hinton & Weigel (2002) diskuterar i sin artikel "A dictionary for whom?" intressekonflikter som kan uppstå mellan icke-akademiska minoritetsspråkgemenskaper och akademiskt utbildade språkvetare. Även om språkplanering och ordboksarbete kan ha inkluderat och skett i samarbete med språkgemenskapen kan det ändå uppstå problem. Tidigare var målsättningen för språkforskare som studerade Nordamerikas ursprungsspråk uppenbar – att dokumentera och beskriva språken innan de går förlorade. Hinton & Weigel konstaterar att lingvister i dag står inför nya utmaningar – de förväntas bland annat stöda språkens revitalisering och fortlevnad. En utomstående lingvist kan ha helt olika intressen i jämförelse med vad språkgemenskapen har när det gäller så vitt skilda områden som hur nyord skall behandlas, ordboksartiklarnas ordning, tidtabellen för publicering, publikationsform och upphovsrätt. Ordböcker som görs i samarbete med språkgemenskaper vars språk är odokumenterade eller hotade kan ha en avgörande betydelse både för språket och för språkgruppens framtida ställning. Man kan alltså konstatera att dokumentation och beskrivning av språk genom lexikografiskt arbete har direkt relevans för och kan syfta till att förbättra språkbrukarnas språkliga rättigheter.

Förutom ordbokens syfte vill jag här också diskutera informationsteknikens påverkan på lexikografiskt arbete. Det är endast genom att känna till hur ordböckerna används som man kan utveckla dem. Coleman (2006: 583) nämner att ordbokens användare har kommit att stå allt mer i fokus för lexikografisk forskning under de senaste tiderna, främst vad gäller en- och tvåspråkiga *learners' dictionaries*

dvs. ordböcker som har inlärare av språket som målgrupp. Även Centlex – *Center for Lexikografi, forskning i behovstilpassat informations- og datatilgang* – som verkar vid Aarhus universitet betonar att användarbehoven står i fokus för den moderna lexikografiska grundforskningen (Centlex, forskning 2010). Coleman (2006: 584–585) tar upp informationsteknologin och utvecklingen av Internet som det mest omvälvande som skett inom lexikografien. Utvecklandet av tekniken har bland annat fört med sig att en ordbok inte längre behöver ha en fast, på förhand uppgjord form utan den kan uppdateras på ett flexibelt sätt och betydligt oftare än en ordbok i bokform. Ur användarsynvinkel innebär den ständiga utvecklingen inom tekniken många förbättringar. Ordboken blir mer interaktiv i och med att språkbrukarna själva på ett behändigt sätt kan ge förslag till uppdatering. Men det är främst informationsteknikens påverkan på bokens struktur som har revolutionerat lexikografien. de Schryver (2003) analyserar för- och nackdelarna med ordböcker i bokform respektive i elektronisk form. Trots att den traditionella boken har en del fördelar – den är lättillgänglig och behöver ingen dator för att användas – är den elektroniska ordboken överlägsen i de flesta avseenden. Den tillför en ny dimension till ordboken då den möjliggör inkludering av auditiv information om uttal och nya typer av information i form av videosekvenser och animation; den kan rymma enorma mängder data; den har inte bokformens lineära begränsningar, den är snabb att slå upp i när man inte längre är bunden till ett söksystem via alfabetet; den är lätt att kopiera ur; och ett användarvänligt gränssnitt möjliggör flexibla kors hänvisningar. Dessa kors hänvisningar kan vara både ordboksinterna och externa, så som hänvisningar via länkar som kan knytas till språkliga korpusar och annat elektroniskt språkmaterial.

Informationsteknologin har framför allt möjliggjort en korpusbaserad lexikografi. John Sinclair, bland annat huvudredaktör för *Collins COBUILD English Dictionary* (första utgåvan 1987), var en förnyare av den engelska lexikografiska traditionen på många sätt. Han var en av de första förespråkarna för korpusbaserad lexikografi. En av hans målsättningar med empirisk lexikal analys var att ordboken skulle stöda en inlärning av ett så idiomatiskt språkbruk som möjligt och därmed gav han kollokationer och fraseologin en central roll. Det är traditionellt syntagmatiska ordböcker (t.ex. konstruktions-, kollokations-, citat- eller idiomordböcker) som har haft fokus på hur orden kombineras med varandra (Hausmann m.fl. 1989: 1000–1056). Sinclairs syn på språket och speciellt betydelseerna i språket präglas av dynamisk tolkning; språkliga yttranden har flexibla

betydelser och är mer eller mindre sannolika och utgår från en tolkning av kollokationer och inte från betydelser hos enskilda ord. Sinclairs tankegångar kan härledas till J. R. Firth, som betonade att orden inte fungerar skilt för sig utan betydelserna är oskiljaktiga från kontexten (Hanks 2008, Moon 2008):

We are interested in the lexical *meaning* of items as represented by their collocations [---]. (Sinclair, 1966: 428)

Sinclair (1991: 109–110) introducerade två principer för tolkningen av en text: *the open choice principle* och *the idiom principle*. Den förstnämnda motsvarar en konventionell ordbaserad syn på språket där ord sätts in i luckor i språkliga strukturer i enlighet med grammatiska begränsningar. Enligt idiomprincipen däremot är de lexikala alternativen begränsade förutom av ämne och register även av de ord de förekommer tillsammans med, det vill säga av kollokationerna i språket.

The principle of idiom is that a language user has available to him or her a large number of semi-pre-constructed phrases that constitute single choices, even though they might appear to be analysable into segments. (Sinclair 1991: 110)

I have suggested that the word is not the best starting-point for a description of meaning, because meaning arises from words in particular combinations. (Sinclair 2004: 148)

Enligt den syn på språket som J. R. Firth och Sinclair representerar handlar språkbruk och språkförståelse om större helheter än enskilda ord. Detta synsätt finns representerat även inom vissa grammatiska teorier, såsom t.ex. konstruktionsgrammatiken (Fillmore 1989). Moon (2008) anser att Sinclairs fraseologiska synsätt på uppkomsten av betydelser är av ytterst stor vikt eftersom den har direkta konsekvenser för lexikografisk verksamhet. Att ord ses i ett samband med varandra och betydelser uppkommer via kontexten har implikationer för ordboksuppbyggnad och för den metodologi som är mest ändamålsenlig. Det här synsättet har även implikationer för en mer generell identifiering av lexikon i språk. I en fraseologiskt motiverad ordbok presenteras till exempel frekventa ord som har en svag självständig lexikal betydelse (engelskans *take* och *make*) via omfattande fraseologiska listor där skillnaden mellan en indelning i enskilda ord och idiomatiska uttryck suddas ut. Moon (2008: 253) ser en kollokationsordbok som den ultimata ordboken, där orden inte utgör annat än en utgångspunkt eftersom betydelserna fastställs i kontexten. Sinclairs tankegångar har även påverkat

utformningen av ordböcker för andra språk än engelska (de Schryver 2008) och kan ses som mycket relevanta även för lexikografiskt arbete för tecknade språk.

2.6 Standardisering och lexikografi för tecknade språk

Språkstandardisering är traditionellt förankrad till diskussioner om den skrivna formen av språket. Att utarbeta en skriven form för ett språk innebär en standardiseringsprocess som har följder både för språket i sig och för språkgemenskapen och på individnivå (Nuolijärvi 2009, se även Ong 1982 för en diskussion om skillnaden mellan orala och skriftspråkiga kulturer). En avsaknad av en skriven form av språket är dock inget hinder för vare sig standardisering eller språkplanering. Bland den majoritet av språken i världen som saknar skriven form återfinns även de tecknade språken. Det finns notations- och transkriptionssystem utarbetade specifikt för tecknade språk (t.ex. Stokoes notationssystem, SignWriting och HamNoSys), men de är inte i användning som skrivsystem i vardagligt bruk för de teckenspråk som är fokus för min studie, och tas därför inte upp här till diskussion (för en översikt av teckenspråkiga notationssystem, se Savolainen 2006). Döva teckenspråksanvändare lär sig i regel läsa och skriva på ett andraspråk, som i allmänhet är den skrivna formen av den hörande omgivningens talade språk.

Trots att tecknade språk saknar skriven form kan ändå en standardiserad allmänspråklig form uppstå. För det finska teckenspråkets del konstateras på Forskningscentralen för de inhemska språkens hemsidor om språkvård för teckenspråk (2010):

Med utgångspunkt i nämndens diskussioner är det klart att det finska teckenspråket har en standardspråklig form, trots att det saknar eget skriftspråk. Standardspråket kännetecknas av att satsbyggnaden är klar, tecknen artikuleras väl och talaren undviker dialektala och vardagliga tecken. Teckenspråkets standardspråk är dock inte reglerat eller etablerat på samma sätt som t.ex. det svenska eller finska standardspråket. De svenska och de finska standardspråken faller tillbaka på en stark skriftspråkskultur, och standardspråket lärs ut i skolan.

Uppkomsten av en allmänspråklig form av det finska teckenspråket kan ses i förhållandet till de tre kriterier som ingår i Auers (2005: 8) definition av en standardvarietet: (a) den är allmängiltig, dvs. utgör en gemensam varietet för språkbrukare av olika dialekter, (b) den anses utgöra en H-varietet (ha högre prestige) och används i skrift och (c) den är mål för åtminstone en viss del av

kodifiering och elaborering. Trots att skriftspråkskriteriet inte uppfylls är de andra kriterierna alla relevanta med tanke på en teckenspråkig allmänspråkig form. Det är också detta allmänspråk som är målet för teckenspråksnämndens verksamhet. Att ha ett allmänspråk som utgångspunkt är i och för sig ingen självklarhet: Rainò (2006b) har kritiserat språknämnden för att inte ta hänsyn till den lexikala variationen utan utgå från att det finns en allmänspråklig form – en abstraktion som enligt henne bottnar i en enhetlighetsillusion som har sitt ursprung i traditionell språkvård (2006b: 123):

Suomalaisen viittomakielen lautakunnan päätöksiä ohjaa abstraktio *yleiskielestä*, mikä noussee perinteistä kielenhuoltoajattelua edustavasta yhdenmukaistamisen illuusiosta.

Klart är ändå att det även för tecknade språk finns ett behov av en gemensam allmänspråklig form som kan förstås av alla språkanvändare och användas i språkanvändningssituationer utanför ansikte-mot-ansikte-dialoger. Dessa situationer kan gälla språkanvändning på distans t.ex. på TV, Internet och inom annan elektronisk media. Stone (2009) visar att det för BSL finns en döv översättningsnorm som tillämpas i media och som har vuxit fram ur tvåspråkiga dövas översättningspraxis. Det handlar om mer än endast översättning: tvåspråkiga döva har traditionellt översatt och omformat skrivna texter till en sådan teckenspråkig form som kan förstås av döva med svagare kunskaper i den hörande omgivningens språk. Enligt Stone (2009: 166–167) kännetecknas denna norm bland annat av att publiken inte distanseras på samma sätt som i nyheter på talade språk utan publiken tilltalas mer direkt. Detta är i enlighet med den kommunikationskutym som råder inom dövulturen och underlättar förståelsen av det som tecknas. Dessutom utnyttjas TV-nyheternas visuella bildmaterial direkt i de teckenspråkiga strukturer som väljs. I den döva översättningsnormen följer bl.a. prosodiska markörer så som blinkningsmönstret samma lagbundenhet som påträffas i teckenspråkig dialog medan huvudrörelser skapar kohesion i texten och förbättrar förståeligheten (Stone 2009: 171, 168–169).

Denna spontant inom språkgemenskapen uppkomna kulturbundna översättningsnorm står i bjärt kontrast till de standardiseringspåtryckningar som tecknade språk har utsatts för utifrån. Dessa har ofta haft som syfte att reducera teckenspråkens variation och drivkraften till förändringssträvandena har inte varit att förbättra språkgemenskapens inbördes språkförståelse utan att (som diskuterats ovan) få språken att likna talade språk bl.a. för att icke-teckenspråkiga skall ha det

lättare att lära sig teckenspråk. Mühlhäuslers (2000: 347) träffande beskrivning av hur språkplanering traditionellt har satts in för att åtgärda brister i små språk [=språk med få användare] avspeglar attityder som passar väl in även för hur man sett på teckenspråk. ”Bristerna” har varit bland annat det låga antalet språkbrukare, variation inom språken, att språken inte varit ”moderna”, att de saknat ett skriftsystem och att de haft en ”för komplex struktur”.

Standardiseringssträvandena har haft ett starkt stöd i utbildningssystemet för döva som styrts och kontrollerats av hörande personer (se en diskussion i Hoyer 2010b om hur dövas åsikter redan under tidigt 1900-tal förbisågs i utvecklandet av dövundervisningen). Situationen är likartad i många länder. Standardiseringstryck utifrån har för en del teckenspråk ingått som ett villkor för ett erkännande av språket. Nederländerna är ett exempel på det här; en standardisering av språket hörde till de statliga myndigheternas krav för att officiellt erkänna det holländska teckenspråket (Schermer 2003, Crasborn 2010). Standardiseringsprojektet STABOL genomfördes åren 1999–2002 och hade som målsättning att skapa en standard för det centrala lexikonet för användning i dövundervisningen och för läromedelsproduktion. Projektet genomfördes trots att både språkgemenskapen och teckenspråksforskarna motsatte sig planerna på en standardisering (Schermer 2003: 479).

Det standardiserade lexikonet är i dag i användning i de tolkade holländska TV-nyheterna som sänds dagligen, inom den grundläggande utbildningen, inom teckenspråksundervisningen för hörande och det finns presenterat i lexikonbaserade läromedel. Crasborn (2010) påpekar att Nederländerna trots detta ännu inte officiellt har erkänt det holländska teckenspråkets existens och att det från en språkvetares synpunkt finns många paradoxer med standardiseringsprojektet: En av tankarna bakom ett offentligt erkännande av det holländska teckenspråket var att ge en erkänsla åt döva och respektera dem som en kulturell minoritet. Samtidigt innebar standardiseringsåtgärderna att man undervärderade språkets historia och att standardiseringen egentligen var initierad för att tillmötesgå ”lata andraspråksinlärare”. Standardiseringen var ämnad att göra kommunikationen lättare men nu har en ny varietet kommit till utöver de varieteter som redan finns.

Crasborn (2010) har undersökt döva språkanvändares syn på standardiseringsåtgärderna och på den regionala variation som finns i språket. Resultaten visar att språkanvändarna upplever sin inbördes kommunikationen oproblematiserad. Ingen av de tillfrågade ser lexikal variation som ett problem –

tvärtom ses det som ett positivt drag av en del. Många av de tillfrågade uppgav dock att denna variation gör det utmanande för hörande personer att lära sig språket. Enligt språkanvändarna fanns det inget behov av standardisering för att förbättra kommunikationen inom språkgemenskapen. Eichmann (2009) fann i sin intervjustudie bland döva teckenspråklärare i Tyskland och i Storbritannien att standardiseringssträvanden och diskussioner om behovet av standardisering uppfattades vara både initierade av och gangna hörande lärare och andraspråksinlärare. Standardiseringssträvanden sågs som ett direkt hot mot både språket och språkgemenskapen. Eftersom teckenspråket är en viktig identitetsmarkör för språkgemenskapen upplevs utifrån kommande förändringstryck på språket också som ett hot mot språkanvändarna. Att standardiseringstryck som kom utifrån tolkades som en modern form av oralism av teckenspråksanvändarna i Eichmanns studie är mycket förståeligt mot bakgrund av det språkförtryck teckenspråken varit utsatta för. Även Johnston (2003) påpekar för Auslans del att språkanvändarna i allmänhet själva inte uppfattar variationen i språket som negativt eller störande. Man kan därmed konstatera att standardiseringssträvanden av detta slag i avsikt att reducera den språkliga variationen fyller ett behov som finns *utanför* språkgemenskapen – variationen stör hörande inlärare och är en utmaning vid t.ex. produktion av läromedel och i lexikografiskt arbete.

De nederländska myndigheternas standardiseringskrav kan ses som lingvistisk imperialism eller feodalism där språket och språkanvändarna inte ses på egna jämlika villkor och där ingrepp i språket avslöjar de maktstrukturer som är förhärskande i samhället. I och för sig kan även ett offentligt erkännande av ett nationellt tecknat språk ha konsekvenser för språket, speciellt för den språkliga variationen. Skutnabb-Kangas (2000: 227) påtalar potentiella negativa följder av ett offentligt erkännande av tecknade språk eftersom det ofta är endast *ett* teckenspråk som blir erkänt och lyfts fram som ett nationellt tecknat språk på bekostnad av andra varieteter eller dialekter. Både med ett juridiskt erkännande av endast ett språk och med en (därpå följande) standardisering finns det därmed risk för reduktion av den existerande teckenspråkiga mångfalden.

Teckenspråkig litteratur är ett begrepp som är nära förknippat med en allmänspråklig form av teckenspråket. Denna litteratur omfattar enligt Savolainen (2009: 189–212) en sådan teckenspråkig helhet som dels består av film- eller videospelningar och dels av teckenspråkiga texter skrivna med teckenspråkiga skriftsystem och som överförts från en generation till nästa. Dessa kan vara fiktiva

berättelser eller dokumentärer, skådespel, sagor, dikter, sånger och informativa sak- och läromedelstexter (Savolainen 2009: 195):

Viittomakielinen kirjallisuus muodostuu filmille tai videolle tallennettujen, artikuloituna (viitottuna) perinteenä sukupolvelta toiselle siirtyvien ja viittomakielten kirjoitusjärjestelmillä kirjoitettujen viittomakielisten ilmausten kokonaisuudesta.

En egen genre inom den teckenspråkiga litteraturen utgörs av ordböcker. Det mest allvarliga missförhållandet när det gäller teckenspråksordböcker är att ”ordböckerna” – som oftast kan kallas ordlistor – delvis tidigare inte baserade sig på forskning utan var uppgjorda utan lingvistiskt kunnande och även utan medverkan av nativa språkbrukare. En ordbok står ofta högt på språkgemenskapens önskelista när man börjar forska i tidigare odokumenterade teckenspråk. Enligt Mosel (2006: 68) gäller detta också i språkgemenskaper bland ursprungsbefolkningar som använder talade språk. Ordboksarbete i tecknade språk står i dag inför liknande utmaningar som ordboksprojekt för hotade eller utforskade språk i allmänhet: många gånger handlar det om ett behov av samarbete mellan utomstående lingvister och nativa språkbrukare utan lingvistisk utbildning. Man har inte alltid ens ett gemensamt språk som bägge parter behärskade väl. Mosel (2004: 39–40) konstaterar att utmaningarna ofta handlar om begränsade resurser; det finns varken tillräckligt med tid, pengar eller personresurser på grund av att ordböckerna inte väcker något kommersiellt intresse.

Teckenspråksordböcker från olika tidsperioder avslöjar den tidens syn på och rådande inställning till tecknade språk – så också i Finland. Hirns trespråkiga ordbokshäften från början av 1900-talet är både språkligt och tekniskt högklassiga medan både ”ordboken” *Viittomakielen sanakirja* (1965) och ”grammatikboken” *Viittomakielen opas* (1974) avspeglar en uppfattning om att tecknade språk borde stå i ett ett-till-ett förhållande till ett talat språk. Denna uppfattning kan till exempel skönjas i kategorin *teckenspråkets specialuttryck* (fi. viittomakielen aidot erityisilmaisut) eller *specialtecken* (fi. erityisviittomat) i finskt teckenspråk som undervisades inom teckenspråkstolkutbildning ännu på 1990-talet i Finland. Dessa tecken uppges ha en välavgränsad betydelse men sakna exakta motsvarigheter i finskan och därmed vara svåra att översätta till finska (*Viittomakielen opas* 1974: 103, Vivolin-Karén 2002: 6). Definitionen av dessa tecken utgår från finskan som norm: det som avviker från finskans uttryckssätt anses speciellt på något sätt. Trenden är likadan i den övriga världen när det gäller hur tecknade språk har

avbildats och hur ordböcker sammanställts; det talade språket har varit utgångspunkten för beskrivningen – böckerna har varit tvåspråkiga envägsordböcker vars makrostruktur följt det talade språkets alfabetiska ordning, tecknen har presenterats via ritade bilder eller stillfotografier, böckerna har inte presenterat de tecknade språkens lexikala variation, och de är ofta uppgjorda utan språkgemenskapens medverkan (Johnston 2003, Schermer 2003, Zwitterlood 2010). Den allmänlexikografiska disciplinen avspeglar också delvis okunskap om tecknade språk och teckenspråkslexikografins relativt unga ålder: Det omfattande storverket *Dictionaries – An international encyclopedia of lexicography* i tre band benämner teckenspråkiga ordböcker *Dictionaries of deaf languages* och placerar dem i kategorin *Lexicography of auxiliary languages and of other communication systems* (Hausmann m.fl. 1991: 3141–3144).

Det är dock inte endast tecknade språk som har blivit tolkade med referensram utifrån. De första presentationerna i ordlisttyp från 1600-talet över språket aymara, ett av Sydamerikas ursprungsspråk, var uppgjorda utgående från spanskan. Hardman-de-Bautista (1991: 2685) konstaterar:

Many, if not most, of the Aymara terms and sentences given as examples are more or less awkward translation of Spanish rather than native words and expressions.

Detta synsätt avspeglas i ordböcker i aymara uppgjorda så sent som på 1980-talet. Hardman-de-Bautista (1991: 2687) fortsätter:

The entire work is Spanish-focused, and all explanations are in terms of Spanish. [...] All examples are straight Spanish word-for-word translations. The real authorities on Aymara are considered to be the colonial, mainly priestly, documents. In spite of its pretensions, this work is not a dictionary of modern Aymara; it continues all of the errors of early works, incorporates the church view, and ignores all Aymara-centered explanations [...]. In fact, more space is given to explaining the Spanish gloss in Spanish of an Aymara item than in giving the Aymara. In some ways the work would be more usefule for a study of Andean Spanish.

Vilken eller vilka har målsättningarna med ordböcker i teckenspråk i allmänhet varit? Allen & Hualand (2009: 23) beskriver ordböckernas betydelse och användning i slutrapporten till projektet *Global education pre-planning project on the human rights of Deaf people*, som var ett samarbete mellan WFD och Sveriges Dövas Riksförbund, så här:

Another indication of the status of sign language in a country is the existence of one or more sign language dictionaries. A dictionary is a fundamental tool to both promote the status of and enhance the use of sign language. Deaf people, teachers of the Deaf, sign language interpreters, hearing parents of Deaf children and other people with a need to communicate with Deaf people will benefit from a sign language dictionary. A dictionary will make many of the signs of a particular sign language accessible to more people than those who already know it; and also serve as documentation of the existence of a sign language. Legal recognition is not necessary for sign language dictionaries to be developed, but the dictionaries can then be used as a tool to show the existence of a (sign) language that needs legal recognition and protection.

Ordboken ses alltså som ett tecken på att språket existerar. Ordboken har en statushöjande effekt på språket och på språkanvändarnas ställning i samhället. Ordböcker har också traditionellt använts inom teckenspråksundervisning i brist på annat undervisningsmaterial. Det intressanta med citatet ovan är att ordbokens standardiserande och normerande funktion helt saknas. Johnston (2003: 431, 439) nämner däremot standardisering som den primära (ideologiska) målsättningen för de flesta teckenspråksordböcker (eller ordlistor). Teckenspråkets rika lexikala variation både regionalt och på individnivå har ofta setts legitimera standardiseringssträvandena. Syftet har varit att minska eller eliminera den lexikala variationen i språken. Johnston konstaterar dock även att en del lexikografer som målsättning haft en dokumentation (och beskrivning) av språket och att ordboken utgjort en resurs för både språkgemenskapen och språkforskningen. Reagan (2010: 117–118) anser att syftet med de tidiga ordböcker som gjorts i ASL inte har att göra med traditionell korpusplanering eftersom döva språkanvändare inte använt sig av böckerna. Istället har de haft som målsättning att dokumentera och beskriva språkets lexikon eller varit avsedda för hörande inlärare.

Trots den teckenspråksforskning som finns tillgänglig i dag är lexikografiskt arbete för tecknade språk fortfarande inte en okomplicerad uppgift. Zwitterlood (2010: 2–3) sammanfattar de främsta utmaningarna teckenspråkslexikografen möter i sitt arbete: (1) avsaknaden av en ortografi för tecknade språk innebär en stor utmaning, liksom även (2) bristen på teckenspråkiga data som behövs för att analysera tecknens betydelser, grammatiska egenskaper och frekvenser. Det lexikografiska arbetet försvåras ytterligare av att (3) tecknade språk till sin struktur är väldigt olika många talade språk, speciellt de indoeuropeiska språken, och det är därför ofta svårt att hitta enkla ett-till-ett-motsvarigheter mellan ord och tecken.

Dessutom måste (4) teckenspråkslexikografer dras med följderna och arvet av att ordböcker tidigare var oprofessionellt sammanställda utan lingvistiskt kunnande.

Att tecknade språk saknar skriven form har som direkt följd att det i alla teckenspråksordböcker i bokform även ingår ett annat, skrivet, språk och ordböckerna följaktligen är tvåspråkiga. En enspråkig tryckt teckenspråksordbok är en praktisk omöjlighet – ingen har heller ännu sammanställt en enspråkig elektronisk ordbok över något teckenspråk i världen. Det finns dock inte någon absolut skiljelinje mellan en- och tvåspråkiga ordböcker. Svensén (1987: 13) diskuterar de ordböcker för invandrare (LEXIN) som har gjorts upp i Sverige och som kan ses som blandformer mellan en- och tvåspråkiga ordböcker. Böckerna har sammanställts för att täcka ett behov av att få det främmande språket förklarad både på det främmande språket och på det egna modersmålet. Teckenspråksordböcker är ofta hybrider mellan en- och tvåspråkiga och en- och tvåvägs ordböcker. Enligt Kristoffersen & Troelsgård (2010b) beskriver den elektroniska *Ordbog over Dansk Tegnsprog* danskt teckenspråk men är dock inte en traditionell enspråkig ordbok. Den saknar betydelsedefinitioner men har i stället danska motsvarigheter som i en tvåspråkig ordbok mellan danskt teckenspråk och danska. Ordboken fokuserar dock på teckenspråk då alla hänvisningar, exempelsatser, upplysningar och bruksrestriktioner gäller danskt teckenspråk. Kristoffersen & Troelsgård (2010b) definierar den danska teckenspråksordboken som en envägsordbok från danskt teckenspråk till danska som därutöver möjliggör att man slår upp via danskan.

Även Mosel (2004: 48) representerar ett modernt sätt att se på ordboken. Enligt henne kan vi glömma den strikta dikotomin mellan enspråkiga och tvåspråkiga ordböcker när det gäller hotade eller tidigare odokumenterade språk. Ordböcker över dessa språk används inte i första hand för översättning mellan språk. I praktiken betyder detta att en ordboksartikel förutom motsvarigheter till uppslagsordet på källspråket också kan innehålla en definition av ordet på både källspråk och målspråk. Detta förfaringssätt motiverar Mosel med att många ord på källspråket saknar direkta motsvarigheter i indoeuropeiska språk så som engelska. Mosel (2004) diskuterar att man ofta vid lexikografiskt arbete för tidigare outforskade språk har både begränsade tids- och personresurser och det gör att man måste prioritera. När det till exempel gäller ordningen på ordboksartiklarna kan detta enligt henne betyda att man kan ta till en tematisk indelning i stället för en alfabetisk ordning. På detta sätt förvissar man sig om att man kan färdigställa mindre helheter åt gången, och materialet är samtidigt lättare att tillämpa i undervisning och uppfyller därmed också

de krav språkgemenskapen ställer på ordboken. Många av Mosels tankegångar är direkt relevanta även för ordboksarbete i tecknade språk.

De ordböcker som kommit ut sedan teckenspråksforskningen blivit etablerad har inneburit många avsevärda förbättringar. Den finska basordboken *Suomalaisen viittomakielen perussanakirja* (1998) går i riktningen teckenspråk-finska vilket bland annat betyder att ordboksartiklarna och deras inbördes uppställning baserar sig på den fonologiska strukturen i uppslagstecknet och inte på finskans alfabetiska ordning. En klar utveckling har därmed skett när det gäller ordbokens makrostruktur (dvs. hur de olika ordboksartiklarna förhåller sig till varandra) medan boken till sitt innehåll fortfarande avspeglar ett mer traditionellt sätt att se på språket.

En av de mest avgörande frågorna när det gäller teckenspråksordböcker är hur dess innehåll bör avgränsas. Johnstons & Schembris (1999) definition av vilken del av lexikonet som bör beskrivas i ordböckerna och vilka språkliga enheter som hör hemma i en grammatisk beskrivning representerar en allmänt rådande lexikografisk syn. Enligt dem ska endast etablerade lexem och inte produktiva tecken ingå i ordböcker, och lexem definieras på följande sätt (1999: 126):

A lexeme in Auslan is defined as a sign that has a clearly identifiable and replicable citation form which is regularly and strongly associated with a meaning which is (a) unpredictable and/or somewhat more specific than the sign's componential meaning potential, even when cited out of context, and/or (b) quite unrelated to its componential meaning potential (i.e. lexemes may have arbitrary links between form and meaning).

Det finns en varierande mängd olika termer inom forskningslitteraturen som reflekterar denna indelning i dels ett etablerat och dels ett produktivt lexikon. Den förra gruppen har refererats till som *established lexicon*, *frozen lexicon*, *core lexicon* och *fasta tecken* medan den senare gruppen morfologiskt komplexa tecken bland annat omnämnts som *non-core lexicon*, *productive lexicon*, *classifier predicates*, *classifier constructions*, *depicting verbs* och *polysyntetiska tecken* (bl.a. Johnston & Schembri 1999, 2007; Sutton-Spence & Woll 1999; Valli m.fl. 2005; Liddell 2003; Wallin 1994). Typiskt för de produktiva tecknen är att deras betydelse realiserar i kontexten och de förmedlar mycket olika typer av information. I dessa produktiva konstruktioner uttrycker handformen referenten eller referenterna (Figure-Ground), och händernas position eller rörelse förmedlar information om var och hur referenten eller referenterna befinner sig eller rör sig. De motsvaras ofta av en hel sats i ett talat språk. En liknande tudelning tillämpas i *Suomalaisen viittomakielen*

perussanakirja (1998: 29) som inte innehåller produktiva tecken som uppslagstecken och där skillnaden mellan etablerade (kiinteät viittomat) och produktiva (polysynteettiset viittomat) tecken definieras på följande sätt:

Kiinteälle viittomalle voidaan löytää perusmuoto, ja sillä on rajallinen merkitys. [...] Polysynteettisillä viittomilla ei ole perusmuotoa, eikä niiden merkitystä ole helppo kuvata.

Indelningen har inneburit att produktiva tecken uteslutits från ordböckerna vilket speciellt har begränsat beskrivningen av teckenspråkens verbkonstruktioner. Endast tecken som benämns *plain verbs* (Padden 1983) och *indicating verbs* (Liddell 2003) eller *verbaler av typ 1 och typ 2* (Jantunen 2008) omfattas av ordboken medan produktiva verbkonstruktioner (*depicting verbs*, Liddell 2003; *verbaler av typ 3*, Jantunen 2008) inte alls presenteras i en konventionell ordbok eftersom de varken är ”tillräckligt väldefinierbara” till sin form eller till sin betydelse⁴.

Indelningen kan ses återspegla den allmänlingvistiska dikotomin lexikon–grammatik och en uppfattning om att lexikala enheter har stabila former och självständiga betydelser, något som kritiserats av bl.a. Linell (2005). Enligt Linell baserar sig vår uppfattning om språk starkt på det skrivna språket och på ordböcker – han anser att den länge förhärskande forskningstraditionen som fokuserat på skrivet språk har förenklat vår syn på språk. Han (2005: 147) ser ordböcker och grammatikor mer som praktiska pedagogiska instrument än som språkteorier. Ordböckerna är inte deskriptiva beskrivningar av språk utan finns till som stöd vid produktion av skrivet språk och då man lär sig ett främmande språk. Linell talar hellre om ordens betydelsepotential och kärnbetydelse än om bokstavliga betydelser. Han (2005: 79–81) kritiserar den lexikografiska traditionens syn att ord har stabila former och välavgränsade betydelser. Inte heller gränsen mellan grammatik och lexikon är absolut. När det gäller tecknade språk hör de produktiva tecknen till en svårdefinierbar kategori som kan ses höra både till lexikonet och till morfosyntaxen. För det finska teckenspråkets del syns detta i att nominala tecken kan upplösas i mindre klassifikatordelar och övergå i verbala tecken (Rissanen 1998: 260–261) då den produktiva konstruktion som ett etablerat tecken har som sitt ursprung återuppstår (Savolainen 2009: 210–211).

⁴ Att den utlovade beskrivningen av dessa produktiva verbalkonstruktioner i finskt teckenspråk fortfarande inte finns tillgänglig mer än 10 år efter utgivningen av ordboken *Suomalaisen viittomakielen perussanakirja* (1998: 30) är ett beklagligt faktum.

För ett tecknat språk utan skriven form har den elektroniska ordboken många fördelar. En ordbok i bokform har praktiska begränsningar när det gäller att presentera icke-manuella element, simultanitet och tredimensionella rörelser via statiska stillbilder – en ordbok i elektronisk form är betydligt mer lämpad för sådana utmaningar. I ett tecknat språk kan de morfosyntaktiska elementen förekomma simultant med de lexikala enheterna. Teckensspråkens sekventiella drag passar bättre ihop med de modeller som finns för att koda talat språk i skriven form. Det skrivna språket framskrider (på pappret) på en tidsaxel liknande den tidsdimension det talade språket besitter. Eftersom människan endast har en artikulator (talapparaten) för talat språk, kan man i talat språk inte uttrycka flera betydelser simultant lika mångsidigt som på ett tecknat språk. Gester och mimik i samband med talet kan ses som ett uttryck för simultanitet – däremot uttrycks dessa inte i skriven text. För teckensspråkets del är det simultana uttryckssättet naturligt eftersom det finns flera artikulatorer: två händer, överkroppen, huvudet och ansiktet. Simultaniteten tar sig uttryck på språkets olika nivåer, både i lexikonet och i morfosyntaxen (Vermeerbergen m.fl. 2007).

Den första teckensspråksordboken (och den första ordboken någonsin) gjord med rörliga bilder var en ordbok i filmformat: *Film dictionary of Indian Sign Language* från 1934 (Davis 2010: 78). Men det var först den moderna informationstekniken och videoteknikens utveckling som banade väg för teckensspråksordböcker i CD-ROM-, DVD-, och on-lineformat (se Zwitterlood 2010 för en jämförelse mellan teckensspråkiga nätordböcker). En ordbok i elektronisk form är ett flexibla verktyg när det gäller att anpassa information efter målgrupp. En ordbok som går i riktningen från tecknat språk till talat språk är naturlig för en (dokumentation och) beskrivning av ett tidigare odokumenterat teckensspråk. Däremot är denna riktning inte optimal för den som vill använda boken som stöd vid inläring av det tecknade språket, eftersom boken utgör en ”passiv” ordbok för hörande som egentligen skulle behöva en ”aktiv” ordbok från talat språk till tecknat språk. En elektronisk bok underlättar situationen för inlärare eftersom söksystemet möjliggör att man slår upp i bägge riktningarna.

När det gäller ordbokens innehåll och vilken del av språket som teckensspråksordboken presenterar gäller samma krav som för ordboken i bokform. För att ordboksanvändaren ska få information om språkets konstruktioner och de kollokationer tecknet ingår i, hur tecknet kan modifieras och även alternativa uttryckssätt borde ordboksarbetet vara korpusbaserat. Användaren bör få

information om att ord på ett talat språk inte nödvändigtvis motsvaras av ett etablerat lexikaliserat tecken utan att betydelsen uttrycks mer idiomatiskt i ett tecknat språk på andra sätt. Det här betyder bland annat att explicit information om det produktiva lexikonet borde ingå i en teckenspråksordbok. Jag återkommer till denna diskussion i kapitel 5.4 där jag beskriver hur den danska nätordboken *Ordbog over dansk tegnsprog* klarar av att möta utmaningen med att inkludera det produktiva lexikonet.

Innan jag presenterar resultaten från min studie och tar en detaljerad diskussion om svaren på mina forskningsfrågor presenterar jag i nästa kapitel en översikt av mina teoretiska utgångspunkter, de metoder jag tillämpat och det material jag använt i min studie.

3 TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER, METODER OCH MATERIAL

De tre teckenspråken – finlandssvenskt teckenspråk, albanskt teckenspråk och kosovanskt teckenspråk – och dessa språks användare utgör basen i mitt forskningsmaterial. Att just dessa tre språk kom att utgöra mitt empiriska material hänger samman med min aktiva medverkan i ordboksarbeten för dessa språk. Det språkliga materialet och språkanvändarnas situation ledde under ordboksarbetets gång fram till de forskningsfrågor som jag ställer i denna studie. Materialet i anknytning till ordboksarbetet visar på ett komplext samband, både som en process och som en produkt, mellan språk, språkanvändarna och det omgivande samhället.

Min studie kan delvis definieras som en lingvistisk grundstudie i tidigare odokumenterade eller mindre dokumenterade språk. Det handlar dock inte om en heltäckande analys av alla särdrag utan jag beskriver vissa drag och fenomen i det finlandssvenska och det albanska teckenspråken som till en del framkommit via grundforskning under ordboksprojekten. Fokus för min studie är därmed till en avgörande del språken i sig. Delvis är studien dessutom en kvalitativ och samhälleligt orienterad studie då jag undersöker språken i en sociokulturell kontext, språkanvändarnas metalingvistiska kunskap och åsikter i språkrelaterade frågor, och även diskuterar metoder för insamling av språklig praxis. Jag är väl medveten om den vida bredden av mitt forskningsområde och har med avsikt valt detta horisontella förfaringssätt i stället för att gå in vertikalt på djupet i ett smalare ämne. I enlighet med den kvalitativa forskningstraditionen har jag valt att ta upp den

historiska, samhälleliga och politiskt anknutna *kontext* språkplanering för tecknade språk befinner sig i och som därmed inte kan förbises.

3.1 Teoretiska utgångspunkter

Silverman (2003: 39–40, 75–85) diskuterar den kvalitativa forskningens teoretiska utgångspunkter och konstaterar att den teori som väljs bör vara samstämmig med forskningsfrågorna. I stället för att utgöra en begränsning bör teorin bidra till att klarlägga riktlinjerna för forskningen. Teorins huvudsakliga uppgift är att förse forskaren med en uppsättning begrepp för definition, beskrivning och förklaring. Teorin leder till de metoder som bidrar till valet av data, och utgör ett stöd i dataanalysen. Som jag konstaterade i inledningen kan min studie karakteriseras som kvalitativ språksociologisk forskning och teoretiskt placeras inom ramen för *sociokulturell lingvistik*. Bucholtz & Hall (2005: 586) definierar sociokulturell lingvistik med att den präglas av en bred tvärvetenskaplighet och befinner sig i skärningspunkten mellan språk, kultur och samhälle. Den sociokulturella lingvistikens omfattar bland annat discipliner som sociolingvistik, lingvistisk antropologi och socialt orienterad diskursanalys. Perspektivet riktas både på språkliga och sociokulturella aspekter. Min teoretiska utgångspunkt inom ramen för denna sociokulturella lingvistik är att betydelsen och rollen av teckenspråkig språkplanering behandlas i en social och kulturell kontext och att teckenspråkiga ses som en språklig och kulturell minoritet. Jag representerar därmed ett synsätt som lägger emfas vid att teckenspråkiga är självständiga subjekt som bör vara aktivt medverkande aktörer i språkplaneringsprocesser som berör dem och deras språk.

Min teoretiska utgångspunkt för den del av studien som fokuserar på språken i sig tar sitt avstamp i den forskningstradition av tecknade språk som presenterats i kapitel 2. Kännetecknande för denna tradition är att den är relativt ung och det ännu inte uppstått ett etablerat specifikt teoretiskt förhållningssätt till forskning om teckenspråk. Inom teckenspråksforskningen av i dag kan man skönja att begrepp och teoretiska utgångspunkter som överförts från forskning i talade/skrivna språk allt mer börjar ifrågasättas (se Slobin 2008). Den generativa traditionen är allmänt rådande inom forskning om bland annat ASL (se Sandler & Lillo-Martin 2006: 4–6), men inom t.ex. den finländska teckenspråksforskningen finns exempel på alternativa synsätt. Rissanen (1998) nämner att hennes utgångspunkt representerar ett

funktionellt-semantiskt teoretiskt synsätt och även Jantunen (2008) säger sig tillämpa delvis funktionellt betonade teorier i sin syntaktiska forskning.

Teorineutral forskning finns inte, och speciellt i lexikografiskt arbete är man tvungen att utgå från en teoretisk förhandsuppfattning om kategorier och processer i språket som styr hur man klassificerar språkets element i ordboken. I alla tre ordboksprojekt som jag medverkat i följdes den konventionella uppfattningen om en indelning av språket i lexikon och grammatik/morfosyntax efter modell i talade språk (Johnston & Schembri 1999). Jag visar i denna studie att uppspjälkningen av lexikonet i en etablerad och en produktiv del har följder för det lexikografiska arbetet som inte gör ett tecknat språk rättvisa. Denna diskussion om konsekvenserna av detta teoretiska perspektiv utgör huvudinnehållet i kapitel 5. Ett av resultaten av denna studie är således ett ifrågasättande av en av de teoretiska utgångspunkterna om tecknade språks struktur när det gäller hur de skall beskrivas med lexikografiska medel.

3.2 Metoder

Metoder och material står i ett nära samspel i denna studie. Det fanns inte något språkligt material att utgå ifrån i de tre ordboksprojekten och därför var datainsamlingen den initiala fasen i alla tre projekt. Intervjuer med teckenspråkiga spelades in på video. Detta videoinspelade material har utgjort basen för det lexikografiska arbetet och även för min studie.

Metoddiskussionen förs på två nivåer i denna studie. Dels utgör datainsamlingsmetoderna det sätt och de redskap på metanivå som behövs för att erhålla material till analysen. Dessa metoder redovisar jag för i detta kapitel. Metoderna är samtidigt också målet för studien och har ett egenvärde i sig eftersom de visade sig vara av avgörande betydelse för kvaliteten på det inspelade teckenspråkiga materialet och därmed också på det lexikografiska arbetet som helhet. Detta tema diskuteras närmare i studierna D och E.

Antropologiskt fältarbete, också kallat etnografisk forskning, har traditionellt betytt att antropologen studerat kulturella, sociala och språkliga fenomen genom att vistas bland människor i icke-västerländska kulturer som han eller hon studerat under en längre tid. Den utomstående forskaren har under sina vistelser (som ibland tagit flera år) deltagit i språkgemenskapens sociala liv och ofta därmed lärt sig ett nytt språk. Lingvistisk antropologi står som vetenskaplig disciplin sociolingvistiken

nära. Duranti (1997: 13) konstaterar att sociolingvistiska studier till skillnad från antropologiska ofta karaktäriseras av att man i de förra har studerat urbana miljöer med kvantitativa metoder – även om det inte finns någon absolut skiljelinje mellan dessa två discipliner. Under det antropologiska fältarbetets gång har oftast kvalitativa metoder använts – bland dem deltagande observation och intervjuer (Duranti 1997, Creswell 1998, Silverman 2003). De metoder jag tillämpat i min studie hör till största delen hemma i denna (lingvistiska) antropologitradition. Jag har använt mig av multipla metoder, och därmed kombinerat (1) aktiv medverkan i forsknings- och ordboksprojekten, (2) deltagande observation, (3) intervju och (4) fokusgruppsdiskussioner med (5) dokumentanalys.

(1) Aktiv medverkan i forsknings- och ordboksprojekten

Genom att medverka som lingvistisk sakkunnig i de tre ordboksprojekten har jag på ett naturligt sätt vistats i en språkmiljö där jag tillägnat mig kunskap om språken och språkanvändarna. Jag har inte lärt mig språken genom formell undervisning utan i direkt kommunikation med språkanvändarna och via analys av inspelat material under projektens gång. Jag samarbetade i alla tre projekt med döva teckenspråkiga forskningsanställda som utgjorde mina främsta informanter i språkliga frågor i det dagliga arbetet. I alla projekt fanns det arbetsgrupper med nativa språkanvändare anknutna till projekten. Dessa arbetsgrupper som sammankom med regelbundna mellanrum utgjorde en viktig resurs för arbetet. Jag har erhållit mycket kunskap om språken via dessa arbetsgruppsdiskussioner. Diskussionerna var ett effektivt medel för att få fram språkanvändarnas metalingvistiska kunskap och ofta intuitiva kännedom om sitt språk. Inom Balkanprojekten betonades min roll som utbildare. I samband med att jag undervisat teckenspråkiga språkanvändare teckenspråkslingvistik har jag lärt mig mycket av de två för mig nya teckenspråken genom att ställa språkliga frågor till dem jag undervisat.

För det finlandssvenska teckenspråksprojektets del arbetade jag under år 1998 som timanställd, år 1999 var jag deltidsanställd, och under åren 2000–2002, fram till maj 2002, var jag heltidsanställd. Mellan åren 2002 och 2008 arbetade jag inom det albanska projektet och under denna tid besökte jag Albanien 17 gånger – oftast i 3–4 veckor per vistelse. Min första resa till Kosovo gjorde jag år 2002 och jag åkte på en förberedande resa år 2005, men ordboksarbetet startade officiellt först år 2006. Mellan åren 2006 och 2008 har jag besökt Kosovo 8 gånger, i snitt har jag stannat 2–3 veckor per vistelse. Intervallen av resor i Balkanprojekten bestämdes utgående

från utvecklingsamarbetsprojektets faser och framsteg. Fördelen med detta intervallsystem som resulterade i att jag vistades i Albanien och Kosovo 2–3ggr per år och per land var att det gjorde det möjligt för mig att studera förändringar under en process som sträckte sig över flera år.

(2) Deltagande observation

Deltagande observation är det klassiska tillvägagångssättet i etnografiska studier då antropologen vistats en längre tid i den folkgrupp som studeras. Som namnet på denna metod antyder innehåller metoden två perspektiv samtidigt: forskaren både deltar i gruppens aktivitet ”inifrån” i kombination med att hon/han observerar ”utifrån”. Viktigt för denna metod är att forskaren hittar en roll genom vilken ett förtroendefullt förhållande till den gemenskap som studeras kan byggas upp (Friedrichs & Lüdtke 1975, Spradley 1980, Fangen 2005). Graden av forskarens deltagande kan variera, men så som Fangen (2005: 149) konstaterar ingår det inte i metoden att forskaren aktivt bidrar till en förändring i samspelet. Det är på denna punkt min roll i de tre ordboksprojekten skiljer sig från traditionell deltagande observation: som konstaterats under metod (1) ovan ingick det i min aktivt medverkande roll (speciellt i biståndsprojekten på Balkan) att uttryckligen bidra med sådan kunskap som skulle leda till inläring och en förändring av språkanvändarnas situation. Friedrichs & Lüdtke (1975: 88–89) nämner *action research* som en form där forskarens aktiva medverkan inte följer en strikt deltagande observatörroll. Aktionsforskning (fi. toimintatutkimus) är en forskningsmetod som tillämpas framför allt inom samhällsvetenskaperna och pedagogiken. Den karaktäriseras av att målsättningen är att åstadkomma förändring, den är inriktad på konkreta frågeställningar och den grupp forskningen berör är själv aktivt involverad i arbetet (se t.ex. Rönnerman 2004, Somekh 2006). Jag har tytt mig även till ”ren” deltagande observation i många situationer. Denna metod använde jag då jag observerade hörande personers användning av gester i Albanien för min studie C. För studie E:s del kan konstateras att de teman som jag valde att ställa intervjufrågor om hade utkristalliserats från observationer under en längre tid. Även de metodiska iakttagelserna som jag presenterar i studie D är ett resultat av både medverkan och observation.

(3) Intervju

Fördelen med metoderna (1) och (2) är att man erhåller kunskap genom egna förstahandserfarenheter. Intervju som metod är en naturlig följd av och ett komplement till dessa två metoder eftersom intervjun ger möjlighet att ställa frågor utifrån det självupplevda. Jacobsen (1993: 17–20) kategoriserar forskningsintervjun i tre undergrupper: den informella forskningsintervjun (eller samtal under deltagande observation), den styrda eller strukturerade forskningsintervjun, och den standardiserade forskningsintervjun. Den strukturerade forskningsintervjun kallas också kvalitativ intervju och karaktäriseras av att man har en uppsättning teman som behandlas via öppna frågor som ställs utan någon specifik ordningsföljd. Den kvalitativa intervjun benämns av Kvale & Brinkmann (2009) även icke-standardiserad intervju och de tar i sin diskussion specifikt upp sådana intervjuer som har fokus på språket. Då är det den språkliga formen och inte nödvändigtvis innehållet som är fokus för språkanalysen. Den kvalitativa intervjun var den huvudsakliga metoden för datainsamling i alla tre ordboksprojekt. Intervjufrågorna kretsade kring teman såsom barndom och familj, skolminnen, uppväxt, yrkesliv och föreningsverksamhet. Samtidigt som insamlingen resulterade i språkligt material att analysera för det lexikografiska arbetet, dokumenterades även viktig information om teckenspråkiga dövas erfarenheter, historia och kultur. I studie D för jag en detaljerad diskussion om intervju som teckenspråkig datainsamlingsmetod.

Förutom dessa projektintervjuer, som utgör grunden för de 5 delstudierna i denna studie gjorde jag också egna intervjuer. Avsikten var delvis att dokumentera de medverkandes explicita åsikter, men jag gjorde intervjuer också för att kunna nå sådana personer som varken var involverade i det dagliga ordboksarbetet eller var medlemmar i arbetsgrupperna. För studie B intervjuade jag fem finlandssvenska teckenspråkiga som inte medverkade i ordboksarbetet och tre finlandssvenska hörande som hade (haft) en aktiv roll i språkgemenskapen. För studie C gjorde jag en parintervju med två hörande albanska personer utan anknytning till den albanska teckenspråksgemenskapen, om användningen av gester. Intervjuerna jag gjorde för studie E var delvis avsedda att verifiera mina egna observationer – jag gjorde tre parintervjuer, med fyra teckenspråkiga och två hörande projektanställda.

(4) Fokusgruppsdiskussion

En annan metod jag använde för datainsamling var fokusgruppsdiskussion. Morgan (1997: 6) definierar fokusgrupper som en forskningsteknik där man samlar in data

via gruppinteraktion i ett ämne som bestäms av forskaren. Det är alltså forskaren som avgör fokus för diskussionen medan materialet i sig föds via gruppens interaktion. Ofta leds diskussionen av en moderator. Fördelen med fokusgrupper är att interaktionen diskussionsdeltagarna emellan kan leda till att ämnet belyses från många olika vinklar. Jag tillämpade två fokusgruppsdiskussioner för studie E. Den ena diskussionen genomfördes utan min närvaro bland fyra teckenspråkiga arbetsgruppsmedlemmar med hjälp av två teckenspråkiga forskningsanställda, den ena som moderator och den andra som kameraman. Orsaken till att jag valde att inte själv medverka var att jag ville minimera min påverkan på diskussionen – jag kände inte personerna i arbetsgruppen lika väl som jag kände de forskningsanställda och därmed var interaktionen även språkligt mer utmanande för mig. De två forskningsanställda var däremot bekanta med både arbetsgruppsmedlemmarna och med de teman som togs upp till diskussion och som jag hade valt ut på förhand. Den andra fokusgruppsdiskussionen genomfördes bland fyra hörande lärare i en skola för döva i Prizren. Målet för diskussionen var att samla information om hur lärarna hade upplevt en kurs i teckenspråk som delvis arrangerats i utvecklings-samarbetsprojektets regi. Jag fungerade själv som moderator och kommunicerade med lärarna med hjälp av en albansk-engelsk tolk.

(5) Dokumentanalys

Den femte metoden jag använt mig av är dokumentanalys. I studie A utgjorde tidigare studier i språket, som Hoyer (2000), till en del material för beskrivningen av finlandssvenska teckenspråkigas sociolingvistiska situation. I studie B belyste analysen av skriftliga källor utvecklingen av språkplanering historiskt. Skriftliga källor hjälper till att kontextualisera observationer av i dag eftersom historiskt material ger uttryck för den tid och de attityder som var förhärskande då materialet publicerades. Dokumentanalys var delvis också i användning inom de tre lexikografiska projekten då tecken i språken jämfördes med befintliga ordböcker och ordlistor (t.ex. i sverigesvenskt och finskt teckenspråk).

Det finns många orsaker till att jag valt just dessa fem metoder. En av de främsta orsakerna är att syftet med min studie och den typ av forskningsfrågor jag har leder till en kvalitativ analys. Starrin (1994: 23) definierar på följande sätt målsättningen med kvalitativ analys: ”Att identifiera och bestämma ännu icke kända eller otillfredsställande kända företeelser, egenskaper och innebörder med avseende på a)

variationer b) strukturer och c) processer”. Eftersom syftet med min studie är att analysera språkdokumentation och -beskrivning ur ett språkplaneringsperspektiv anser jag de valda metoderna vara de mest lämpliga. Jag valde att tillämpa många olika metoder för att få en täckande helhetsbild av mitt ämne som inbegriper studier dels i själva språken, dels av språken och språkanvändarna i en sociokulturell kontext. Valet av metoder hänger också samman med att min studie initierats via forskning i ordboksprojekten och därmed är fast förankrad i hur dessa projekt genomförts.

Valet av metod stod dock inte klart i början av mitt arbete utan kan sägas vara en del av en relativt lång och lärorik process. Metoderna var inte uppgjorda på förhand utan resultatet av en metod kunde leda till en ytterligare utredning med en annan metod – detta gällde främst de intervjuer som jag genomförde som en följd av deltagande observation och medverkan i ordboksarbetet. Metod och material är nära sammankopplade då en viss metod gav vissa data som ledde till ett behov av mera data som samlades in via en viss metod. Eliassons (1994: 155) konstaterande som berör metoder för studier inom kvinnovetenskap finner jag tillämpligt även i forskning av teckenspråkiga kontexter:

Om vi vill utforska en tidigare obelyst del av den sociala verkligheten finner jag det motiverat och vettigt att börja med metoder som deltagande observation, ostrukturerade intervjuer och gruppsamtal. Detta för att så långt som möjligt undvika att från start avgränsa den information vi söker, t.ex. genom att specificera frågor utifrån teorier (och ideologier) som utvecklats i andra sammanhang och utifrån andra mänskliga erfarenheter.

3.3 Material

I det följande presenterar jag mitt material, mina språkinformanter och hur det insamlade materialet har behandlats.

Intervjumaterial på video

För analys av språkdrag i det finlandssvenska och det albanska teckenspråket använde jag mig till en del av det intervjumaterial som samlats in inom dessa två ordboksprojekt. I det lexikografiska arbetet valde vi intervjuer som metod för att samla in naturligt språkbruk i stället för att elicitera språkligt material genom t.ex. ordlistor (se studie D och E för en diskussion om problemet med ordlistor i teckenspråksforskning). För det finlandssvenska teckenspråkets del bestod

intervjumaterialet av 30 videointervjuer med finlandssvenska döva⁵ bosatta i olika regioner i Svenskfinland som spelats in under åren 1998 och 2000. 14 av de 30 intervjuade var kvinnor och 16 var män, och personerna var födda mellan åren 1918 och 1975; 22 av de intervjuade var födda år 1940 eller tidigare. Valet av informanter inom projektet hade avsiktligt fokus på den äldre generationen. Intervjuerna genomfördes delvis hemma hos informanterna och delvis i dövföreningsutrymmen och var till sin längd maximalt en timme långa. Intervjuerna gjordes av Karin Kronlund-Saarikoski medan jag ansvarade för videoinspelningen. Karin Kronlund-Saarikoski transkriberade en del av varje intervju med glosser, och tillsammans excerperade vi tecken ur alla intervjuer. De excerperade tecknen noterades på separata blanketter och diskuterades sedan i en arbetsgrupp bestående av sex finlandssvenska teckenspråkiga.

Även för beskrivningen av det albanska teckenspråket utgjorde videointervjuerna inom det albanska ordboksprojektet basen för analysen. Dessa intervjuer är 18 till antalet och spelades in under åren 2003 och 2004. De intervjuade personerna representerade 7 städer eller regioner i Albanien. 10 av de intervjuade är män och 8 är kvinnor, den yngsta intervjuade personen är född 1987 och den äldsta 1955. Intervjuerna genomfördes dels i hemmiljö och dels i andra utrymmen. Intervjuerna och videoinspelningen genomfördes av de tre albanska teckenspråkiga forskningsanställda Florjan Rojba, Brunilda Karaj och Donika Matraku medan jag själv inte var närvarande. Drygt tusen tecken excerperades ur materialet och via diskussioner om det albanska teckenspråket i projektets arbetsgrupp med 14 medlemmar. De excerperade tecknen noterades på teckenkort och utgjorde basen för ordboken *Gjuha e Shenjave Shqipe I*.

Jag utförde själv ytterligare videointervjuer för studierna B och E. Som en del av datainsamlingen för studie B intervjuade jag fem finlandssvenska teckenspråkiga om deras åsikter i språkliga frågor om finlandssvenskt teckenspråk. Kriteriet för val av informanter var deras födelseår och att personerna inte medverkat i ordboksarbetet. Intervjuerna genomfördes i dövföreningsutrymmen i Grankulla år 2005. Jag gjorde intervjuerna på finlandssvenskt teckenspråk och översatte intervjusvaren till skriven svenska som en del av utskriften för dataanalysen. (Se studie B för en närmare beskrivning av informanterna.) För studie E videointervjuade jag alla sex anställda i projektet i Kosovo: fyra döva och två hörande personer. Intervjuerna genomfördes parvis och spelades in i det kosovanska

⁵ Inom projektet gjorde vi också en intervju med en hörande person med döva föräldrar.

dövförbundets utrymmen i Pristina år 2009. Med de teckenspråkiga var intervjuspråket kosovanskt teckenspråk och intervjuerna är utskrivna genom en översättning till skriven engelska. Med de två hörande personerna var intervjuspråket engelska. Den ena hörande personen hade en dubbelroll under intervjun eftersom han översatte intervjufrågorna till albanska för den andra intervjuade och dennas intervjusvar till engelska för mig.

När det gäller intervjuer för tecknade språk är frågan om vem som kan fungera som intervjuare av ytterst stor vikt – som icke-teckenspråkig riskerar man att påverka språkets art och därmed den språkliga kvaliteten. Därför skall en intervju med fokus på språket i huvudsak göras av teckenspråkiga själva. De intervjuer jag själv gjort anser jag ändå att jag med den språkkunskap jag besitter kunnat genomföra. Intervjuerna med de fem finlandssvenska teckenspråkiga handlade dels om slutna ja/nej-frågor och dels låg fokus på informantens åsikter. Studie E hade inte fokus på språket utan på de intervjuade personernas upplevelser och åsikter. Jag diskuterar frågor om intervjuer i teckenspråkiga sammanhang närmare i studie D. En annan sak som det är skäl att minnas är att om innehållet i en intervju på teckenspråk återges i skrift handlar det om en översättning av materialet eftersom tecknade språk saknar skriven form. Detta är fallet t.ex. i studie E där intervjuцитaten återges i engelsk översättning.

Icke-videoinspelade intervjuer

Jag genomförde ytterligare en del intervjuer som inte spelades in på video. För studie B intervjuade jag tre hörande aktörer i Helsingfors år 2005 och för studie C två albanska hörande personer i Tirana 2005. Dessa intervjuer finns nedtecknade i skriven form. Till denna grupp räknar jag också de intervjuer jag gjorde för studie E som också kunde klassificeras som *personlig kommunikation*: en diskussion med en finländsk teckenspråkig aktör om hennes erfarenheter i Kosovo och e-postkorrespondens med två hörande aktörer i Kosovo.

Videoinspelad fokusgruppsdiskussion

En del av materialet för studie E utgörs av en videoinspelad fokusgruppsdiskussion. Denna diskussion där fyra teckenspråkiga arbetsgruppsmedlemmar medverkar gjordes 2009 i det kosovanska dövförbundets utrymmen i Pristina. Som moderator och kameraman fungerade projektets två teckenspråkiga forskningsanställda. Jag har skrivit ut diskussionen från videoinspelningen genom att översätta den till engelska.

Icke-videoinspelad fokusgruppsdiskussion

För studie E genomförde jag en fokusgruppsdiskussion med fyra hörande lärare vid en skola för döva i Prizren 2009. Diskussionsinnehållet förmedlades till mig via en engelsk-albansk tolk och under diskussionen antecknade jag skriftligen de hörande lärarnas åsikter i de frågor som behandlades.

Material som använts i dokumentanalys

Material som använts som jämförande data är bland annat publicerade ordböcker så som exempelvis *Suomalaisen viittomakielen perussanakirja* (1998), *Svenskt teckenspråkslexikon* (1997), *Viittomakielen opas* (1974), *Sano se käsin* (1970), *Viittomakielen sanakirja* (1965) och *Libër me Shenja* (Hania m.fl 1996). I studie B använde jag som jämförande data en videoinspelning från en skolträff för elever från dövskolan i Borgå som arrangerades i Stockholm 2004. Dessutom har skrivet material om samnordiskt arbete och tidigare studier i finlandssvenskt teckenspråk använts, så som kongress- och seminarierapporter från nordiska dövkongresser och materialet i Hoyer (2000) om finlandssvenska dövas språkliga bakgrund.

Material från arbetsgruppsdiskussioner

Till en viss del har materialet för min studie haft sitt ursprung i arbetsgruppsdiskussioner i anknytning till ordboksarbetet. Gruppdiskussionerna inom de lexikografiska projekten i de tre språken var dock ämnade för ordboksarbetet. Därför finns det inte anteckningar från dessa möten som direkt kunde användas i min studie. De anteckningar i videoform eller i skriftlig form som finns gäller endast diskussionerna om tecknen för projektens del. Minnesanteckningar har gjorts med varierande praxis i de tre projekten – i vissa fall mycket kortfattat. En utmaning med skriftliga anteckningar i teckenspråkiga kontexter är att det inte går att göra anteckningar och till fullo följa en pågående diskussion samtidigt. I alla projekt har mötesdokumentationen till en viss del gjorts med hjälp av videoinspelningar.

3.4 Etik och objektivitet

Etnografiska studier utförda med kvalitativa metoder har som uppgift att förmedla en beskrivning och en analys. Teman och kategorier växer fram induktivt via

materialet och undersökningen styrs i hög grad utgående från forskarens uppfattningar och tolkningar. Etnografiska metoder som används även inom lingvistisk antropologi kräver, som Duranti (1997: 85) påpekar, två motstridiga egenskaper av forskaren samtidigt: att kunna förhålla sig objektivt och lösgöra sig från sina egna kulturellt färgade reaktioner samtidigt som man skall identifiera sig med gruppmedlemmarna i en så pass hög grad att det möjliggör ett insidesperspektiv. Även många andra utmaningar i fältstudier har rapporterats – språksvårigheter, kulturskillnader och etiska utmaningar. Alla dessa utmaningar avspeglar sig direkt i forskningsresultatens kvalitet. Larsson (1994) tar i sin diskussion om kvalitetskriterier i kvalitativa studier upp bland annat perspektivmedvetenhet och god etik. Jag skall här kort diskutera hur dessa två teman är relevanta för min studie.

Som Larsson (1994: 165) konstaterar finns det ett perspektiv bakom varje beskrivning av verkligheten. Forskarens förförståelse av det som studeras har betydelse för utgångspunkten för tolkningen. Eliasson (1994: 147) poängterar att en strävan efter öppenhet i förhållande till den verklighet man studerar bör utmärka kvalitativ forskning. Detta innebär att man bör göra sig själv medveten om och synliggöra de föreställningar man besitter när arbetet inleds. När det gäller studier i teckenspråkiga kontexter definieras föreställningar om ”det främmande” som studeras främst i relation till forskarens egen bakgrund. Min egen kultur- och språkbakgrund är utgångspunkten för mitt perspektiv och min förförståelse: jag har inte finlandssvenskt teckenspråk som modersmål och är därför heller inte infödd i den finlandssvenska dövulturen. Den finlandssvenska dövulturen – främst i relation till den finska dövulturen – har ändå en del gemensamt med den finlandssvenska allmänskulturen som även jag delar. Denna kulturella utgångspunkt, i kombination med en teckenspråkstolkutbildning, mina tidigare kontakter med finlandssvenska teckenspråkiga och min pro gradu-studie i släktskapsterminologi i finlandssvenskt teckenspråk utgjorde min förförståelse av situationen för finlandssvenska teckenspråkiga när jag inledde mitt arbete. Förförståelse som ett element i perspektivmedvetandet växte i min studie som en del av en process. Mina erfarenheter och det jag lärde mig under det finlandssvenska ordboksarbetet utgjorde i sin tur den förförståelse av teckenspråkiga kontexter jag hade när jag inledde mitt arbete på Balkan.

På Balkan var jag kulturellt och språkligt främmande i relation till de flesta faktorer: till allmänskulturen och subkulturer såsom dövulturen och den lokala

arbetskulturen, och språkligt vad gällde både talade och tecknade språk. Även här kan man skönja en process – det jag lärde mig under de första åren underlättade senare delar av min forskning. Mina upplevelser och insikter av teckenspråkgemenskapen i Albanien skapade gynnsamma förutsättningar för mitt arbete i Kosovo. Trots att de två teckenspråkgemenskaperna språkligt, identitetsmässigt och historiskt är mycket olika fanns det många allmänskulturella likheter mellan dessa två grannländer. I sin diskussion om förförståelse tar Fangen (2005: 53) upp fördomar och förutfattade meningar som kan påverka det man upplever och ens tolkningar av det material som skall undersökas. Jag blev till exempel inte medveten om att de flesta av mina arbetskamrater var muslimer förrän vi redan hade arbetat ihop en viss tid. Jag insåg då att mina förutfattade meningar och uppfattningar om islam inte stämde överens med verkligheten. En annan iakttagelse jag gjorde var att en del personer förhöll sig reserverade gentemot mig. De mest markanta svårigheterna i början var att som ogift kvinna över 30 år bli tagen på allvar i en mansdominerad kultur. Det intressanta var dock att jag upplevde detta som ett större problem bland den hörande majoritetsbefolkningen än bland de teckenspråkiga. Att jag på en relativt kort tid lärde mig teckenspråket till den grad att jag kunde kommunicera med språkanvändarna övervann mina övriga ”tillkortakommanden”.

Min lingvistiska studie i tecknade språk kan definieras både som sociologiskt och antropologiskt fältarbete. Fangen (2005: 25) nämner att skillnaden mellan sociologiskt och antropologiskt fältarbete traditionellt har ansetts vara att man inom det förra studerat subkulturer i det egna landet medan man inom det senare forskat i fenomen i främmande kulturer, ofta i tredje världen. Denna studie av teckenspråk och teckenspråkiga kan rymmas inom bägge traditionerna och visar samtidigt på en gränsöverskridande egenskap hos teckenspråkigas upplevelser. Tecknade språk och döv kulturer besitter transnationella drag som gör att många likheter mellan språkgemenskaper i olika länder kan skönjas; om forskaren är insatt i *en* teckenspråkig kontext underlättas förståelsen av en annan betydligt. När det gäller de kvalitativa egenskaperna av en studie som genomförs av en icke-teckenspråkig forskare gäller det alltså att vara medveten om ens utifrånperspektiv och ens avsaknad av fullständig kulturell förståelse trots att man lär sig mycket under studiens gång. Med Creswells (1998: 18) ord,

[...] employ a qualitative approach to emphasize the researcher's role as an *active learner* who can tell the story from the participants' view rather than as an "expert" who passes judgment on participants.

Min studie innehåller många etiska aspekter. Den främsta gäller min relation som utomstående till de språkgemenskaper jag studerat. Jag har bemödat mig om att följa principer för god etik genom att vara lyhörd för språkanvändarnas perspektiv. Detta har varit möjligt främst genom att jag lärt mig språken i fråga. Vikten av att lära sig språket i lingvistiskt fältarbete betonas starkt (Newman & Ratliff 2001, Crowley 2007, Bown 2008), och jag diskuterar denna fråga närmare i studierna D och E. Språkanvändarnas perspektiv har kommit fram också via det faktum att de tre ordboksprojekten varit initierade av språkanvändarna själva. Det som har utgjort den största skillnaden mellan ordboksprojekten och min studie i sin helhet, i jämförelse med traditionellt fältarbete, är att mitt arbete präglats av samarbete och delaktighet. I stället för att som ensam lingvist med stöd av enstaka språkliga informanter studera fenomen i dessa språk, har min studie drag av att vara en "biprodukt" till större helheter. Dessa helheter av ordboksarbete har därmed bidragit till den etiska hållbarheten eftersom språkanvändarna aktivt medverkade i projekten, ordboksprodukterna kommer språkgemenskaperna till gagn och det insamlade materialet förvaras i teckenspråkigas intresseorganisationers ägo.

En etisk fråga som är mycket framträdande när det gäller tecknade språk är att de intervjuade personernas identitet avslöjas i det videoinspelade materialet. Därför är frågan om informerat samtycke viktig. De videointervjuade personerna bör känna till varför materialet samlas in och ge sitt samtycke till användning och eventuell publicering av materialet. I de tre ordboksprojekten har det informerade samtycket diskuterats på teckenspråk och de intervjuade har även gett ett skriftligt samtycke. Jag använde skriftligt samtycke också i största delen av mina videointervjuer. I de studier där de intervjuade personerna förekommer med namn i texten har de intervjuade gett sitt explicita tillstånd till detta. För att försäkra mig om att alla projektanställda och teckenspråkiga arbetsgruppsmedlemmar som citeras med namn i studie E stod för sin åsikt har de engelska översättningarna av citaten efteråt presenterats i tecknad form för de intervjuade. Det är skäl att betona att tolkningen av citaten i ett specifikt sammanhang naturligtvis är min egen och att jag därför själv till fullo ansvarar för tolkningen av dem.

Denna skillnad mellan materialet i sig och den tolkning som görs på basis av detta material är viktig att betona. Jag anser att samarbetet med språkgemenskaper

bidrar till validiteten i studien, det vill säga att beskrivningarna och tolkningarna kommer väldigt nära en sann representering av den verkliga situationen (Silverman 2003: 10–11, 175). Jag anser också att tolkningarna av de språkliga fenomen som språken uppvisar är vetenskapligt hållbara framförallt för att de deskriptiva studierna av språken som ordboksprojekten utmynnade i var gjorda i aktivt samarbete med nativa språkanvändare. Därmed är den del av studien som beskriver språklig praxis och språkliga fenomen inte avhängiga endast av min personliga tolkning av materialet. När det gäller den del av studien som behandlar språkanvändarnas åsikter, språken i en sociokulturell kontext, och då metodiska frågor står i fokus är det emellertid min tolkning av materialet det är fråga om.

Språkplanering är som ämne mångfasetterat eftersom det handlar om både en akademisk disciplin där ämnet studeras och om praktisk aktivitet som omsätts i praktiken av olika aktörer. Reagan (2010: 31–32) konstaterar att situationen ytterligare kompliceras av att många av de medverkande har dubbla roller, inte bara som deltagare i diskussioner och som beslutsfattande part om språkplanering utan även som forskare av dessa processer. Detta metodiska dilemma stötte även jag på i studie E. Jag motiverar därmed den rikliga användningen av citat i studie E som en strävan efter att lösa problemet med min aktiva roll och medverkan. Genom att minska antalet citat skulle jag eventuellt ha gjort mig skyldig till anekdotisk bevisföring (Silverman 2003: 176–177) och på grund av min roll i den process som studerats inte lyckats uppnå validitet eller en tillräckligt hög grad av objektivitet.

Sammanfattningsvis kan jag räkna upp de olika tillvägagångssätt jag eftersträvat för att försäkra mig om hållbar kvalitet: Jag har bemödat mig om att använda olika och etiskt hållbara metoder för datainsamling och sätta observationerna i en kontext. Metoderna har valts ut parallellt med att processen framskridit och till exempel intervjufrågorna har utkristalliserats via deltagande observation. Jag har haft möjlighet att upprepade gånger vistas längre tidsperioder bland språkanvändarna. Detta har lett till att jag lärt mig både språken och många kulturella koder. Arbetet med de språkliga analyserna har utförts i genuint samarbete: jag har förlitat mig på nativa teckenspråksanvändares intuition och metalingvistiska kunskap om deras språk. På detta sätt har vi kunnat göra språkanvändarnas attityder och implicita kunskap explicit. Jag har även fått direkt feedback för min kultursensitivitet i en projektevaluering bland teckenspråkiga i Kosovo gjord av utomstående utvärderare (Scott Gibson & Shatri, 2008):

7.2.5 Support from external advisers

Whilst the support given to the project by external expert advisers was generally valued, and in particular that of Ms Karin Hoyer the FAD sign linguist/researcher, of whom it was said:

'She is very flexible and has adapted to our culture'

4 RESULTAT OCH ANALYS

4.1 *Det lexikografiska arbetets roll för tidigare odokumenterade teckenspråk*

De fem studierna A–E belyser ämnet språkplanering, och mer specifikt, lexikografiskt arbete för teckenspråk från olika perspektiv. De mer konkreta utgångspunkterna och resultaten för varje enskild studie presenteras i själva studierna. Jag går därför inte här in på resultaten i detalj utan väljer att föra en sammandragsmässig diskussion på en mer övergripande nivå utgående från mina forskningsfrågor. Min första forskningsfråga lydde: *(1) Vilken är ordbokens och det lexikografiska arbetets roll i språkplanering och utforskning av odokumenterade teckenspråk och i förhållande till teckenspråksgemenskapen?*

Man kan konstatera att en av avsikterna med arbetet i de tre ordboksprojekten var att ordboken skulle utgöra en första dokumentation och beskrivning av ett tecknat språk som inte studerats tidigare. Det primära syftet med ordböckerna var alltså inte standardiserande utan projekten utgjorde grundforskning i språken. Arbetet följde riktlinjer för *community-based documentation approach* i likhet med Batibos (2009) studie av minoritetsspråk i Botswana. Det lexikografiska arbetet i de tre projekten innefattade många faser: insamling av teckenspråkiga data genom videoinspelningar, lingvistisk utbildning av teckenspråkiga forskningsassistenter, samt arbetsgruppsmöten med teckenspråkiga för diskussion och analys av inspelat material och excerperade tecken. Dessutom krävde arbetet med utformningen av tvådelade ordböcker (VHS+bok respektive dvd+bok) även videoinspelning av uppslagstecken och exempelsatser, och arbete med motsvarigheter och översättning av exempelsatser till skrivet språk. Alla faser av arbetet resulterade i ny kunskap om språken. Utöver detta utgjorde min egen inläring av de tre olika tecknade språken

en viktig del av arbetet och bidrog till att en del språkliga fenomen valdes ut för närmare granskning.

Studierna A–E visar att ordboksarbete har betydelse som en del av dokumentation av och grundforskning i tidigare utforskade teckenspråk. Forskningsresultaten i studierna innebär att kännedomen om de tre tecknade språken och deras språkanvändare har ökat. Studierna A och B som fokuserar på finlandssvenskt teckenspråk visar:

- att språkanvändarnas vardag präglas av språkkontakt
- att påverkan från svenskan är en av orsakerna till skillnader mellan finlandssvenskt och finskt teckenspråk
- att homonyma tecken i det finlandssvenska teckenspråket speglar språkets relation till finskt och sverigesvenskt teckenspråk
- att språkplanering för det finlandssvenska teckenspråkets del historiskt sett skiljer sig från språkplanering för finskt teckenspråk
- att kontakt med finskt teckenspråk har resulterat i språkförändring i finlandssvenskt teckenspråk.

Att språkkontakt med både tecknade och talade språk präglar finlandssvenska dövas språkliga vardag kom fram redan i min magisteravhandling (Hoyer 2000). Studie A beskriver hur språkkontakten med svenskan syns i det finlandssvenska teckenspråket och därmed utgör en av orsakerna till skillnaderna mellan finlandssvenskt och finskt teckenspråk. Språkdrag som behandlas i studie A är översättningslån, lexikaliserade bokstaveringar, semantisk expansion av betydelsefält, munrörelser härledda från svenskan och speciella tecken med näsan som artikulationsställe. Språkets förhållande till både det finska och det sverigesvenska teckenspråket diskuteras också – via språkdrag såsom finskinfluerade munrörelser och homonyma tecken i det finlandssvenska teckenspråket. En utmaning i studien av finlandssvenskt teckenspråk när det gäller språkkontakt med finskt och sverigesvenskt teckenspråk är att härleda orsakerna till likheterna i språken. Man bör vara medveten om att likheterna i språken kan ha många olika orsaker: dels språkens gemensamma genetiska ursprung, dels likheter som beror på faktorer som har sin förklaring i drag som är kännetecknande för visuellt-gesturella språk, t.ex. ikonicitet (se Quinto-Pozos 2007: 14–20), dels språkkontakt mellan de tecknade språken över tid (se Hoyer 2000 för en redovisning över hur finlandssvenska teckenspråkiga har haft

aktiv kontakt med Sverige och det sverigesvenska teckenspråket på olika sätt under årens lopp) och dels språkkontakt med omgivningens talade/skrivna språk som för det finlandssvenska och det sverigesvenska teckenspråket är samma språk, dvs. svenska och detta därmed kan bidra till likheter mellan de två tecknade språken.

I studie B presenteras en tillbakablick på språknormeringen för de tecknade språken i vårt land. Trots att namnet finlandssvenskt teckenspråk etablerades först efter 1980-talet och språket fick status som eget språk officiellt först 2005 visar studien att det fanns skillnader i språkplaneringsåtgärder för finskt respektive finlandssvenskt teckenspråk redan på 1970-talet. I studie B utreder jag språkliga generationsskillnader och jag analyserar skillnader i teckenval i det finlandssvenska teckenspråket hos två olika generationer döva, den yngre med teckenspråkiga födda på 1970-talet och den äldre med teckenspråkiga födda på 1940-talet. Språkförändringen kan till en del ses som en följd av påverkan från finskt teckenspråk.

Studie C – den första vetenskapliga studien av albanskt teckenspråk någonsin – presenterar forskningsresultat från det albanska ordboksprojektet och visar:

- att en vital teckenspråkgemenskap etablerades i Albanien först i och med kommunismens fall
- att kontaktfenomen präglar det albanska teckenspråkets utveckling
- att det albanska teckenspråket aktivt utvecklas med språkpåverkan som kan visas härröra från utländskt utvecklingssamarbete.

I studie C diskuterar jag hur en strikt samhällelig regim under den kommunistiska tiden medförde att döva förblev socialt isolerade bland sina hörande familjer och hur detta hindrade en aktiv språkgemenskap från att uppstå. Utvecklingssamarbetsprojektet (där även ordboksarbetet ingick) bidrog till att språkanvändarna kom i aktiv kontakt med varandra och språket därmed genomgick många förändringar på lexikal nivå. Nya tecken lånades in i språket via International Sign och studien uppmärksammar en tendens bland språkanvändarna att föredra tecken i stället för albanskinfluerad bokstavering som var ett dominerande drag i språket under den kommunistiska tiden. Teckenspråkgemenskapers förhållningssätt till inlåning av främmande element diskuterades i Brentari (2001). Den albanska språkgemenskapens attityd till element från albanskan respektive International Sign kan ses som en del av en process för att befästa gemenskapens kulturella identitet.

Förutom fokus på språkkontakt med talad/skriven albanska och International Sign tar studien också fasta på att gester som används i den omgivande språkgemenskapen har varit språkligt källmaterial för det albanska teckenspråket. En intressant jämförelse vore att titta på den forskning i (emblematiska) gester som finns i grannlandet Italien och hur gester har inkorporerats som språkligt material i det italienska teckenspråket; Wilcox (2004) diskuterar bland annat hur gester tas med i det italienska teckenspråkets lingvistiska system, Russo (2008) jämför användningen av klassifikatorformer i det italienska teckenspråket med gester som används simultant med talad italienska, medan t.ex. Capirci & Volterra (2008) har studerat användningen av gester och deras roll i samband med samtidig språkinlärning av italienskt teckenspråk och italienska hos barn⁶. Studie C diskuterar även de språkliga konsekvenserna av ett språkplaneringsinitiativ utifrån som saknade språkgemenskapens stöd.

Resultaten av studierna A–C visar det lexikografiska arbetets betydelse som verktyg för grundforskning i tidigare odokumenterade teckenspråk. Vi har erhållit ny kunskap om både språken i sig och om språksociologiska faktorer så som språkpolitiska förhållanden och språkgemenskapens historia. Studie E visar dessutom vad ordboksarbete för tecknade språk kan betyda för teckenspråkgemenskapen i ett mer övergripande sammanhang: språkdokumentation och -beskrivning via ordböcker kan utgöra en grundläggande del av ett arbete med målsättningen att vitalisera språket, höja dess ställning och förbättra teckenspråkigas språkliga (mänskliga) rättigheter. Denna målsättning var inom Balkanprojekten i enlighet med de överordnade utvecklingssamarbetsprojektens mer allmänna målsättningar: teckenspråkigas mänskliga rättigheter bör tillgodoses, teckenspråkens juridiska status förbättras, tillgången till teckenspråkig information och service bör garanteras, och utbildningen för teckenspråkiga döva bör utvecklas. Interaktion, samarbete och aktiv medverkan har betonats i de metoder som använts – utländska sakkunniga har arbetat tillsammans med teckenspråkigas egna nationella intressebevakningsorganisationer och den operativa verksamheten till exempel inom ordboksarbetet har genomförts av teckenspråkiga själva. I Kosovo utgjorde det lexikografiska arbetet en del av aktiv språkplanering och det var en viktig faktor i den språkpolitiska process från teckenspråkigas sida som syftade till att få till stånd ett juridiskt erkännande av språkets existens.

⁶ Jag vill tacka Päivi Rainò som styrde mig i riktning mot den forskning som bedrivits på ett geografiskt mycket nära håll till Albanien: förhållandet mellan användningen av gester och italienskt teckenspråk.

Utvecklingssamarbetet som beskrivs i studie E kan sägas omfatta alla de områden av språkplaneringsverksamhet för ett tecknat språk som innefattas av Reagans (2010) indelning: statusplanering (intressebevakning för ett erkännande av språket), korpusplanering (ordboksarbete), inlärningsplanering (teckenspråkstolkutbildning) och attitydplanering (lingvistisk utbildning för språkanvändarna). Studien beskriver hur det kosovanska teckenspråket har dokumenterats i enlighet med Himmelmanns (2002) tudelning av hur språklig praxis manifesterar sig: dels genom videoinspelningar av autentiskt språkbruk och dels genom ett synliggörande av språkanvändarnas metalingvistiska kunskap om sitt språk, via arbetsgruppsdiskussioner om det insamlade språkmaterialet. Ett speciellt viktigt resultat av arbetet som studien redovisar har varit den ökade språkliga medvetenheten bland språkanvändarna själva. En följd av att tyngdpunkten i det lexikografiska arbetet lagts vid attitydplanering via utbildning har varit att språkanvändarnas inställning till språklig variation blivit mer accepterande och att språkanvändarna fått insikter om språkets betydelse som påverkat deras syn på det egna språket. Studie E redogör för hur en del av empowerment-arbetet i utvecklingssamarbetsprojektet i Kosovo har skett genom språkplaneringsåtgärder med riktningen *bottom-up* (Kaplan & Baldauf 1997: 196–199, 209). Den *capacity building* som ingick i ordboksarbetet bidrog till att teckenspråkiga i och med att kunskap om ens eget språk ökade även fick verktyg för språklig intressebevakning och för vidare forskning i språket. De forskningsresultat som ordboksarbetet föder kan ses som en förutsättning och grund för utvecklandet av teckenspråkstolkutbildning, dövundervisning, och läromedelsproduktion (språket som både en rättighet och en resurs för språkgemenskapen, Ruiz 1990). Studie E är ett exempel på en språkpolitisk emancipatorisk process (Huss & Lindgren 2005) i en teckenspråkig kontext där ett tidigare undertryckt språk erhåller en bättre ställning i samhället. Lexikografiskt arbete har alltså en viktig roll i statusplaneringen av tecknade språk. Resultaten av studien väcker frågan om det möjligtvis är så att ordboken har en större betydelse för statusplanering av tecknade språk än för teckenspråkig korpusplanering. Denna diskussion återkommer jag till i kapitel 5. Studien visar också tydligt att det lexikografiska arbete som går hand i hand med korpusplanering inte kan separeras från statusplaneringen av språket, utan i och med att man beskriver språket påverkar man även språkets ställning och den riktning statusutvecklingen tar. Det är inte realistiskt att utgå ifrån att en språkbeskrivning sker i ett vakuum och att statusplanering är något som sker separat från all annan

aktivitet. Alla dessa processer är avhängiga av och påverkar varandra i en språkplaneringskontext som utgår från teckenspråksgemenskapens behov och aktiva insatser.

Att språkdokumentation och språkbeskrivning *är* statusplanering visar också den utveckling som kan ses för de tre tecknade språken efter att det lexikografiska arbetet gjorts. Den samhällseliga relevansen av lexikografiskt arbete tar sig ofta av naturliga skäl uttryck först efter en viss tidsperiod. En indikator på att teckenspråkiga minoriteters ställning förbättrats är att språkbruket förstärks genom att nya domäner för språkanvändningen erövrats. Ett annat tecken är ett samhällseligt erkännande av språkets existens. Efter att studierna A–E sammanställts har följande skett:

- i Albanien har man påbörjat utbildning av teckenspråkstolkar (fr.o.m. år 2006),
- teckenspråkiga nyheter sänds varje vardag i den statliga albanska TV-kanalen TVSH (fr.o.m. år 2008),
- det kosovanska teckenspråket har blivit officiellt erkänt på regeringsnivå (i september 2010),
- de finlandssvenska teckenspråkiga har definierat sin språkliga varietet som ett eget språk (år 2005),
- det finlandssvenska teckenspråket beaktas som ett eget språk även på myndighetshåll.

Även om ovannämnda samhällseliga utveckling för de tre tecknade språkens del har flera bidragande orsaker har det lexikografiska arbetet starkt medverkat till den gynnsamma utvecklingen. I Albanien var redan påbörjad grundforskning i språket och lingvistiskt utbildade teckenspråkiga en av förutsättningarna för att man kunde starta en utbildning av teckenspråkstolkar. Denna utbildning möjliggjorde i sin tur teckenspråkiga TV-nyheter. De döva nyhetsuppläsarna som tolkar i de direktsända nyhetssändningarna i TVSH bereder och översätter nyheterna till albanskt teckenspråk i aktivt samarbete med hörande tolkstuderande. Att det kosovanska teckenspråket erhållit ett offentligt erkännande på regeringsnivå kan ses som en direkt följd av det aktiva språkliga intressebevakningsarbete som dövförbundet i Kosovo bedrivit. I det tillkännagivande (30.9.2010) som människorättskoordinator Habit Hajredini från Kosovos statsministerskansli förmedlade ingick ett särskilt tack

till bland annat dövförbundet i Kosovo och de internationella experter som deltagit i processen.

I det språkpolitiska programmet för teckenspråken i Finland (2010: 65) konstateras att språkforskningen i och med det finlandssvenska ordboksprojektet hade en avgörande betydelse för att den finlandssvenska teckenspråksgemenskapen definierade sitt språk som ett eget språk. Under ordboksprojektets gång kom frågan om varietetens status som dialekt eller språk upp vid många tillfällen. I studie A för jag en diskussion om definitionen av en språklig varietet som språk eller dialekt och motiverar även min ståndpunkt till att det är språkgemenskapens och inte en utomstående hörande forskares uppgift att ta ställning i frågan. Som bekant är det andra faktorer än de rent lingvistiska – så som politiska, kulturella och identitetsmässiga faktorer – som spelar in vid definition av en språklig varietet. Detta är koncist formulerat av Reagan (2010: 43):

A language, in short, is ultimately a collection of idiolects that have been determined to belong together for what are ultimately non- and extralinguistic reasons.

Ett offentligt ställningstagande för finlandssvenskt teckenspråk som ett eget språk ingick i ett utlåtande till justitieministeriet gällande en förfrågan om tillämpningen av språklagstiftningen (Hedré n m.fl. 2005). På myndighetshåll tog det dock en viss tid att anamma den finlandssvenska språkgemenskapens definition av sitt språk. Trots att det i Statsrådets berättelse om tillämpningen av språklagstiftningen (2006: 23) konstateras att ”I Finland används sedan gammalt två teckenspråk” står innehållsförteckningen med *teckenspråket* i singular form (”De språkliga förhållandena för de samiska språken, rommanin och teckenspråket”). I motsvarande berättelse från år 2009 står däremot *teckenspråken* i plural form under rubriken *Andra språk i Finland* i innehållsförteckningen. Att finlandssvenskt teckenspråk erkänts från myndighetshåll syns också på portalen *Suomi.fi* (2010). Portalen är den offentliga förvaltningens gemensamma informationstjänst för medborgare och har förutom information tillgänglig på finskt teckenspråk även en del information på finlandssvenskt teckenspråk (se också Slotte 2008 om tillgänglighet på finlandssvenskt teckenspråk).

4.1.1 Finlandssvenskt teckenspråk – situationen i dag

Trots att det finlandssvenska teckenspråket erhållit en viss samhällelig erkänsla är språkets framtid osäker och språket kan i enlighet med de kriterier UNESCO:s Ad

Hoc expertgrupp angett (UNESCO 2003) definieras som ett hotat språk⁷. Språkets osäkra framtidsutsikter konstateras också i Justitieministeriets memorandum 24/2011, *Teckenspråkigas språkliga rättigheter*. Det konstateras i kapitel 3.5.1 som finns tillgängligt på svenska på Justitieministeriets hemsida att:

Ifall man vill rädda språkets tillstånd är det skäl att bilda en heltäckande strategi. I strategin borde man studera språket från olika synvinklar: hur man kan bevara språket, hur barn kan lära sig språket, hur man kan försäkra sig om service (bl.a. tolkningsutbildning) och undersökning samt utreda vilken ställning språket har beträffande lagstiftningen.

Det är skäl att påpeka att den pågående förändringen i det finlandssvenska teckenspråket som diskuterats i studie A och B har påverkats av många omständigheter. Språkförändring i en mångspråkig kontext är alltid en komplex helhet som påverkas av ett stort antal faktorer⁸. Dessa faktorer är av olika slag och sammankopplade med varandra – de är delvis lingvistiska men anknyter delvis också till samhället generellt och till språkgemenskapen. Situationen har gett upphov till många frågor som vidare forskning borde ta ställning till. Vad kan man t.ex. säga om de språkförändringar i finlandssvensk teckenspråksanvändning som har sin orsak i kontakt med finskt teckenspråk? Handlar finska munrörelser i finlandssvenskt teckenspråk endast om tillfällig kodväxling eller är det fråga om ett fenomen med bestående konsekvenser också på längre sikt? Beror fenomenet på språkförlust, dvs. på *attrition*, som har sin orsak i minskat input av L1 – det finlandssvenska teckenspråket? Forskning i språkkontakt mellan talade språk har visat att typologisk närhet kan vara en faktor som främjar inlåning av språkdrag (Thomason & Kaufman 1988: 97–98). Ordförrådet har visat sig vara mest mottagligt för påverkan från ett andraspråk; Bylund Spångberg (2008: 7) visar att det är attritionsfenomenet på lexikal nivå som har beskrivits allra mest inom attritionsforskningen. Så som Schmid & de Bot (2004: 221, 228) konstaterar finns det många metodologiska utmaningar i att vetenskapligt kunna avgöra mängden av kontakt i attritionsstudier. En annan utmaning är att särskilja mellan dialektal och

⁷ Dessa nio kriterier baserar sig på följande faktorer: (1) huruvida språket överförs till yngre generationer; (2) antalet språkanvändare; (3) den proportionella andelen språkanvändare i relation till hela befolkningsgruppen i fråga; (4) de språkliga domänerna där språket används; (5) nya domäner och media; (6) huruvida det finns material för undervisning i språket; (7) statliga och institutionella attityder och policyer; (8) språkanvändarnas attityder till sitt eget språk och (9) mängden av och kvaliteten på språklig dokumentation. Det är skäl att påpeka att kriterierna ursprungligen är uppbyggda utgående från talade språk.

⁸ Jag vill tacka Päivi Rainò som gjorde mig uppmärksam på behovet av att explicit tydliggöra den komplexa orsakshelheten till förändringarna i det finlandssvenska teckenspråket.

social variation i förhållande till attrition. Som jag tidigare konstaterat är språklig variation utmärkande för tecknade språk, eftersom språken saknar en skriven form som kunde fungera som en ”naturligt standardiserande” faktor. Att majoriteten av de teckenspråkiga föds till icke-teckenspråkiga föräldrar och att språköverföringen avbryts vid nästan varje generation bidrar också till att språket uppvisar stor variation. Denna språkliga förändring skall därmed inte i sig tolkas som ett tecken på en definitiv försvagning av språket. Om språkförlust ändå är ett faktum, vems språk skall man utgå ifrån i jämförelsen och vem har rätt att utforma de språkliga definitionerna? För en studie i potentiell språkförlust kan man inte skapa jämförande referensgrupper med språkanvändare som *inte* blivit utsatta för språkkontakt, eftersom alla finlandssvenska teckenspråksanvändare har varit i kontakt med finskt teckenspråk och i olika hög grad är tvåspråkiga. Det saknas också tidigare dokumentation av det finlandssvenska teckenspråket (förutom det material som samlats in via ordboksprojektet) som man kunde jämföra dagens språkbruk med. Det vore intressant att studera om det inom språkgemenskapen finns konsensus om hur den språkform ser ut som överhuvudtaget kan definieras som finlandssvenskt teckenspråk.

Av de samhälleliga faktorer som bidrar till språkförändring bör den tekniska utvecklingen särskilt nämnas. Cochleaimplantaten på döva barn har förändrat teckenspråkens roll i barnens språkliga repertoar och detta påverkar troligen teckenspråket även på sikt. Då teckenspråk utgjorde det naturliga språkvalet för många hörande föräldrar till döva barn ännu under 1990-talet⁹, använder många föräldrar i dag ett talat språk med sina cochleaimplanterade barn (se t.ex. Huttunen & Välimaa 2010). Denna tekniska utveckling påverkar även vardagen och kommunikationen för de finlandssvenska barnen, men det som kanske är ännu mer avgörande för hur deras teckenspråk utformas är vilket slag av teckenspråkig input de får. Deras språk påverkas högst antagligen även av att en del av deras språkmodeller utgörs av hörande personer som har teckenspråk som andraspråk eller främmande språk. De hörande föräldrarna till den äldre generationen finlandssvenska döva behärskade i allmänhet inte teckenspråk, och som språkmodell fungerade därför i allmänhet andra finlandssvenska döva språkanvändare. På grund av dagens stora brist på språklärare som kan undervisa i finlandssvenskt teckenspråk är de finlandssvenska hörande föräldrarna ofta tvungna att ty sig till lärare som

⁹ Se t.ex. Londen (2004) som forskat i föräldrars val av språk och skola för finlandssvenska döva barn. Hennes intervju-material med döva barns föräldrar är från 1998.

undervisar finskt teckenspråk och detta språk påverkar därmed barnens språk via föräldrarnas språkbruk.

En annan samhällelig faktor utgör det finlandssvenska teckenspråkets relativt senkomna erkännande, vilket har försvagat språkets livskraft. Så länge språket saknar lagstadgad status och juridiskt skydd är utsikterna för framtiden osäkra. I jämförelse med det finska teckenspråket är användningsdomänerna mycket begränsade. Det finlandssvenska teckenspråket används inte, förutom i tolksituationer, inom den grundläggande utbildning med undantag av de utbildningslösningar som erbjuds inom skolväsendet i Pedersöre kommun. Språket används inte heller i Rundradions tecknade TV-nyheter och betydligt mer sällan än det finska teckenspråket i den teckenspråkiga information som förmedlas på nätet via olika serviceproducenter och organisationer. Teckenspråkstolkare med kompetens i finlandssvenskt teckenspråk utbildas för tillfället inte och detta har haft negativa följder för de finlandssvenska teckenspråkigas tillgång till service och möjlighet till aktiv medverkan i samhällslivet. Teckenspråksnämnden vid Forskningscentralen för de inhemska språken har inte de resurser som behövs för korpusplanering för det finlandssvenska teckenspråkets del.

En orsak till den knappa mängden språkdomäner som finns för finlandssvenskt teckenspråk är avsaknaden av utbildade lärare, översättare och tolkar med kunskap i språket, samt bristen på undervisningsmaterial. Att översättningsprojekt till finlandssvenskt teckenspråk ändå inte är helt utopiska att verkställa visar den evangelisk-lutherska kyrkans översättning av veckomässan och de kyrkliga förrättningarna dop och begravning (se Veckomässan, <http://evl.fi/EVLsv.nsf> > För dig > Teckenspråkiga). Detta projekt är ett förträffligt exempel på att man kan utöka antalet domäner via projekt baserade på grupparbete om bara viljan och de ekonomiska resurserna finns.

En av de mest avgörande samhälleliga faktorerna vid analys av de språkliga förändringarna och språkets utsatta läge var trots allt nedläggandet av dövskolan i Borgå. Att skolan lades ner har haft två allvarliga konsekvenser för det finlandssvenska teckenspråkets fortlevnad. Språkanvändarna har drastigt minskat på grund av emigration till Sverige vilket har resulterat i en avsaknad av en ”mellangeneration” i språkgemenskapen. Dessutom saknas det nu en konkret naturlig plats där språket kunde överföras från de äldre generationerna till de yngre. För tillfället saknar de finlandssvenska döva och hörselskadade eleverna en aktiv och rik kontakt till äldre nativa teckenspråkiga som kunde förmedla teckenspråket

vidare. Både den yngre och den äldre generationens språk är allt mer påverkade av det finska teckenspråk som används av majoriteten teckenspråkiga – det saknas konkreta och tillräckligt starka ”svenska rum” som träffpunkt mellan generationerna, där det finlandssvenska teckenspråket skulle utgöra det naturliga språkvalet.

Språkgruppens ringa storlek, det förändrade attitydklimatet till teckenspråk som hänger samman med det ökade antalet cochleaimplantat, de krympande språkanvändningsdomänerna, de ökade kontakterna med finskt teckenspråk och avbrotten i kontakten mellan den äldre generationen och dagens skolgeneration är alla faktorer som markant påverkar språkförändringen och språkets framtidsutsikter. För ett potentiellt revitaliseringsprogram är dock en av de mest avgörande faktorerna språkanvändarnas egna attityder och viljan att delta i vitaliseringsåtgärder. Det handlar framför allt även om de hörande föräldrarnas vilja och motivation att se sina barn axla den viktiga rollen som överförare av det finlandssvenska teckenspråket. Det mest brådskande vore att göra det praktiskt möjligt för den äldre och den yngre generationen att träffas och umgås på regelbunden basis. Förutom detta behövs omedelbar konkret verksamhet på flera plan: en analys av språkets vitalitetsgrad, en kartläggning av existerande resurser, en prioriteringsdiskussion bland språkgemenskapen om aktiviteter och verksamhet, och forskning bland annat i språkbruk och språkets struktur.

4.2 Utmaningar i dokumentation och beskrivning av tecknade språk

En förutsättning för det lexikografiska arbetet är att vid språkdokumentation erhålla tillförlitliga och täckande teckenspråkiga data. Det finns flera faktorer som påverkar datainsamlingen och därmed även beskrivningen av tecknade språk. Min andra forskningsfråga lydde: (2) *Vilka faktorer utgör speciella utmaningar vid dokumentation (och beskrivning) av tecknade språk och bör därför speciellt beaktas i det praktiska lexikografiska arbetet?*

De fyra utmaningarna Zwitterlood (2010: 2–3) räknade upp i samband med teckenspråkig lexikografi måste alla beaktas i praktiskt ordboksarbete – de utgjorde utmaningar i alla tre ordboksprojekt som är grunden för denna avhandling. Den första utmaningen, dvs. att tecknade språk saknar skriven form är ett faktum som lexikografen måste anpassa sig till. Användning av notationssystem, eller ett annat språk som skrivet metaspråk och framförallt modern video- och annan informationsteknik är alla möjliga praktiska lösningar för att möta denna utmaning.

Den andra utmaningen gäller bristen på befintliga teckenspråkiga data. För att kunna sammanställa en ordbok behöver lexikografen inspelat språkligt material. Eftersom materialet sällan finns färdigt att tillgå gäller det att införliva datainsamling som en grundläggande del av ordboksarbetet – vilket även gjordes för de tre språks del som är grunden för denna studie. Den tredje utmaningen som enligt Zwitterlood försvårar det lexikografiska arbetet är skillnaderna i tecknade och talade språks struktur vilket leder till att det är svårt att hitta enkla ett-till-ett-motsvarigheter mellan ord och tecken. Denna utmaning är enligt min åsikt den största i fråga om hur den färdigställda ordboken lyckas presentera ett tecknat språk på dess egna villkor. Det är just när det gäller ordbokens innehåll och uppställning som lexikografen har de största påverkningsmöjligheterna. Denna fråga utgör kärnpunkten i min diskussion i kapitel 5.

Även när det gäller den fjärde utmaningen – lexikografens kamp mot felaktiga uppfattningar och okunskap om tecknade språk som har sitt ursprung i ”ordböcker” uppgjorda utan lingvistiskt kunnande – kan lexikografen aktivt medverka till att skapa en ny praxis för hur det lexikografiska arbetet genomförs. Genom att som en del av ordboksarbetet ge lingvistiska baskunskaper till nativa teckenspråksanvändare så att de själva kan utföra ordboksarbetet bidrar lexikografen till att öka den språkliga medvetenheten i språkgemenskapen och på sikt även till att den hörande majoriteten får adekvat information om teckenspråk. Som jag redan diskuterade i kapitel 4.1 kan lexikografen dessutom på detta sätt stöda språkgemenskapens empowermentsträvan mycket konkret eftersom den verksamhet som behövs för att garantera teckenspråkigas mänskliga rättigheter (utbildning på det egna språket, tillgång till service och information på teckenspråk) alla tar sitt avstamp i studier i språket. Ett av problemen med att teckenspråksordböcker är gjorda utan medverkan av lingvistiskt insatta personer är de konsekvenser dessa ordböcker kan ha för språket. I studie C beskriver jag ett exempel på en ”teckenspråksordbok” som i Albanien gjordes som ett samarbete mellan hörande lärare och en holländsk biståndsarbetare utan vare sig lingvistisk kunskap om tecknade språk eller språkgemenskapens aktiva medverkan. Boken innehöll flera tecken som var främmande för de albanska teckenspråksanvändarna. Tecknen i boken spreds dock via dövskolans lärare till de döva barnen och är som en följd av det i dag en del av teckenspråket hos speciellt den yngre generationen.

Förutom de faktorer som Zwitterlood (2010) diskuterar tar studie D upp teckenspråkens bakgrund som lågstatusspråk som en utmaning som på ett allmänt

plan påverkar både lexikografiskt arbete och språkplanering av i dag. Stigmatiseringen påverkar datainsamlingsmetoderna och bör tas i beaktande för att det språkliga resultatet av insamlingen skall kunna bli tillförlitligt. I praktiken betydde detta i de tre projekten bland annat att ordlistor som utgick från ett annat (skrivet) språk undveks vid elicitering av språkligt material. Det videoinspelade materialet baserade sig i alla projekt på teckenspråkiga intervjuer och diskussioner språkanvändare emellan. I studie D diskuterar jag också hur hörande personers närvaro i en intervjusituation kan påverka informantens val av språkligt register. Jag var själv inte närvarande under videoinspelningarna för projekten på Balkan för att minimera denna påverkan; min roll inom det finlandssvenska projektet var att stå bakom kameran. En annan följd av teckenspråkens marginaliserade ställning är att det saknas döva tvåspråkiga modersmålsanvändare med lingvistisk utbildning. Denna brist är en utmaning av det praktiska slaget eftersom arbetet med att sammanställa översättningar av tecknade exempelsatser och arbetet med det talade/skrivna språkets ekvivalenter utan tillgång till tvåspråkiga teckenspråkiga kräver specialarrangemang. En ytterligare följd av teckenspråkens bakgrund som lågstatusspråk är bristen på kännedom om tecknade språk bland den hörande majoritetsbefolkningen – att tecknade språk ska ses som fullgoda naturliga språk är inte alltid en självklarhet. Detta har direkta konsekvenser för bland annat tillgång till ekonomiska medel för forskning i och lexikografiskt arbete för tecknade språk.

Det finns dock en specifik utmaning som tidigare studier inte lyft fram men som starkt kommer fram i min studie, nämligen förhållandet mellan den utomstående hörande lingvisten och teckenspråksgemenskapen. I studierna D och E diskuterar jag de specifika utmaningar som detta förhållande utgör. Bland annat är kommunikativ kompetens, språkkunskaper och kulturkännedom förutsättningar för att en förtroendeingivande relation mellan den utomstående lingvisten och de teckenspråkiga medlemmarna i språkgemenskapen skall uppstå. En relation präglad av ömsesidigt förtroende är ett villkor för ett lyckat lexikografiskt arbete. I studie E beskrivs det lexikografiska arbetet som ett genuint samarbete och utbyte av kunskap där den hörande språkforskaren står för det teoretiska lingvistiska kunnandet medan språkanvändarna själva är experter socialt (gällande t.ex. genusfrågor och samhällets politiska läge), språkligt och kulturellt sett.

5 DISKUSSION

Min sista forskningsfråga lydde (3) *Är den konventionella ordboken ett bra verktyg för att beskriva ett odokumenterat teckenspråk?* Svaret på frågan är både ja och nej. Det delvis jakande svaret kommer sig av – som det redan framkommit i kapitel 4 – att ordboken har en grundläggande roll att spela i teckenspråkig statusplanering; den kan visa på språkets existens, bidra till förhöjning av språkets ställning, och vara ett stöd i den språkliga vitaliseringsprocessen och vid språkanvändarnas intressebevakning. En naturlig fråga som uppstår som följd härav är vilken roll ordboken har i teckenspråkig korpusplanering – där lexikografiskt arbete av tradition hör hemma. Hur väl gör ordboken själva språket rättvisa? Klarar ordboken av att ge en sann bild av teckenspråkets väsen? Kapitel 5 kommer att kretsa kring dessa teman och granska vad det innebär att ha ordboken som medel i språkdokumentations- och beskrivningsarbete för tidigare outforskade teckenspråk. Innehållet i kapitlet bör ses som en övergripande syntes av teman som jag tangerat i studierna A–E. En del av det jag tar upp har jag behandlat i Hoyer (2010a): ”Viittomakielten sanakirjatyö: kielen dokumentoinnin, kuvauksen ja standardisoinnin polttopisteessä” som ingår i publikationen *Näkökulmia viittomaan ja viittomistoon*. Jag kommer i detta kapitel att belysa de argument som talar för att den konventionella teckenspråksordboken inte gör språket rättvisa och inte förmår förmedla en sann bild av ett tecknat språk.

De tre ordboksprojekten i fokus för min forskning representerar alla till en viss del det konventionella sättet att framställa teckenspråksordböcker. Insikten om den konventionella ordbokens begränsningar och behovet av att utveckla ett alternativt presentationssätt av tecknade språk har fötts som ett resultat av forskningsprocessen för denna studie och min medverkan i ordboksprojekten. På sikt efterlyser jag ett ifrågasättande av ordbokstraditionen för tecknade språk och hoppas att min studie kan utgöra ett bidrag i denna diskussion. En av avigsidorna med lexikografisk korpusplanering är den aspekt av standardisering som starkt är förknippad med arbetet. I Mühlhäuslers (2000) ekologiska språkplanering finner jag många goda argument till vad korpusplanering för tecknade språk kunde innehålla. Förutom att han inte förespråkar ett standardiserande förhållningssätt till korpusplanering, representerar han i den ekologiska språkplaneringens holistiska förhållningssätt till språkliga problem en välkommen synvinkel för tecknade språk. Många av världens teckenspråk är fortfarande förtryckta minoritetsspråk på grund av avsaknad av

forskning och omgivningens okunskap, och språkens och språk användarnas inneboende resurser kunde ha mycket att bidra med till en ökad medvetenhet om världens lingvistiska och kulturella diversitet.

Standardisering av tecknade språk är förknippad med många utmaningar, och jag finner det svårt att se det meningsfulla i att göra upp teckenspråksordböcker i normativt standardiserings syfte. Det finns motstridigheter i användningen av ordboken som standardiseringsverktyg för ett tecknat språk. Standardiseringens ideologi och syften – som ofta fokuserar på skrivet språk med målsättningen att minska variationen – rimmar väldigt illa med tecknade språks väsen som språk. Teckenspråk saknar skriven form och uppvisar därför naturligt stor variation. I kapitel 2.6 diskuterades forskning som visar att teckenspråkiga i allmänhet inte själva ser variationen som något negativt eller som något som hämmar språkförståelse språk användare emellan. Att standardisera tecknade språk med hjälp av ordböcker för att reducera lexikal variation har motiverats med argument utifrån, av icke-teckenspråkiga. Den lexikala variationen stör hörande inlärare och är en utmaning för materialproduktion i språket som ofta görs efter modell för hur talade/skrivna språk fungerar. I studie B diskuterar jag bakgrunden till att tecknad svenska inte fick så stor genomslagskraft på 1960- och 1970-talen som den tecknade finskan under motsvarande period. Orsakerna har att göra med att förändringstrycket utifrån på språkgemenskapen inte var lika starkt och inga ”ordböcker” eller annat material gjordes upp på svenska på den tiden i Finland. Den påtvingade standardiseringen utifrån har i allmänhet varit möjlig på grund av språkens och språk användarnas låga status¹⁰. Den kan mot den moderna teckenspråksforskningen och ett mänskligt rättighetsperspektiv inte längre försvaras. I stället bör korpusplaneringen vara initierad av språk användarna själva och svara mot deras verkliga språkliga behov.

Spontan standardisering sker däremot naturligt över tid via användning av språket i olika domäner och register. Vad som är orsak och vad som är verkan i spontan standardisering i förhållande till explicit statusplanering är dock inte enkelt att utreda. Språkdokumentation och språkbeskrivning är intervention som leder till förändring i språket. Som en följd av att språk användaren uppmärksammar sitt språk blir hon eller han medveten om sitt språkbruk och därmed mer mottaglig för

¹⁰ Även det samnordiska standardiseringssträvandet som delvis initierats av döva själva, och som diskuteras i studie B, bottnar i okunskap om tecknade språk som naturliga självständiga språk och skall bland annat ses i relation till den språkplanering i skandinavismens anda som framfördes under mitten av 1800-talet för de nordiska språkens del (se Sandøy & Östman 2004).

påverkan. Studie C är ett exempel på hur språket kan förändras delvis som följd av kontakt utifrån under en beskrivningsprocess av ett odokumenterat språk. Det albanska teckenspråket befann sig i dynamisk förändring under den tid som ordboksarbetet pågick. Neologismer upptogs i språket och ett slag av naturlig standardisering skedde i och med att språkanvändarna började föredra att uttrycka sig med tecken i stället för med uttryck baserade på handalfabetet. Det är dock skäl att poängtera att det inte var ordboken i sig utan processen i anknytning till ordboksarbetet som var bidragande orsak till den spontana standardisering som skedde.

Med avstamp i denna standardiseringsdiskussion går jag nu över till att diskutera teckenspråksordbokens tillkortakommanden även som verktyg i sådan dokumentation och beskrivning som har en icke-standardiserande målsättning. Även om ordboken gjordes av insatta teckenspråkslingvister och av nativa språkanvändare gör en konventionell teckenspråksordbok, som utestänger en del av språket, inte teckenspråken rättvisa. Jag ifrågasätter ordböckernas traditionella sätt att presentera tecknade språk som en del av argumentationen för mitt delvis nekande svar på min tredje forskningsfråga: I kapitel 5.1 behandlar jag skillnader mellan språk som har relevans för teckenspråkslexikografen. I kapitel 5.2 tar jag upp vilka konsekvenser ett ensidigt fokuserande på ordförrådet har på uppfattningen om de tecknade språkens natur. I kapitel 5.3 diskuterar jag utmaningen med att presentera variation i ordböcker och vilka konsekvenser utelämnandet av variation kan ha för icke-teckenspråkiga som saknar insikt i tecknade språk och dess grammatik. I kapitel 5.4 sammanfattar jag vad ett fungerande lexikografiskt alternativ för ett tecknat språk kunde innehålla.

5.1 Skillnader språk emellan som har relevans för teckenspråkslexikografen

Alla språk borde beskrivas och presenteras i ordböcker på sina egna villkor, så även tecknade språk. Vad innebär det i praktiken för beskrivningen av teckenspråk att teckenspråksordböcker görs enligt en modell som mestadels utarbetats för indoeuropeiska språk? I detta kapitel tar jag upp några argument för varför skillnader mellan språk utgör en utmaning för den konventionella teckenspråksordboken. Interspråklig jämförelse visar att språk skiljer sig från varandra på många plan. Jag diskuterar några typologiska och strukturella skillnader mellan tecknade och talade språk. Youngs & Morgans (1992) ordbok över det

nordamerikanska ursprungsspråket navajo är ett exempel på hur språktypologiska faktorer kan ha konsekvenser för hur ordboken utformas. I jämförelse med ordböcker för indoeuropeiska språk innehåller denna ordbok mycket mer grammatisk information.

Jag tar också upp hur språk skiljer sig från varandra med hänsyn till hur språken kodar information. Olika språk förmedlar olika mängd och olika aspekter på information från omgivningen, och enligt vissa teorier har detta att göra med att språket till en del styr vår uppmärksamhet. En naturlig följd av att språk kodar information på olika sätt är att det inte kan råda ett ett-till-ett förhållande mellan två olika språk, eftersom betydelseerna är fördelade i språkens struktur på olika sätt. Konventionella teckenspråksordböcker kan leda till en felaktig uppfattning om förhållandet mellan talat och tecknat språk – bland annat just till att det skulle råda en ett-till-ett motsvarighet mellan dessa. Att så inte är fallet visar jag genom att behandla olika aspekter på skillnader mellan språk: Indelningen lexikon–grammatik är lexikografiskt utmanande eftersom betydelser som i ett språk kodas och uttrycks lexikalt i ett annat språk mest idiomatiskt uttrycks morfosyntaktiskt. Dikotomin lexikon–grammatik i tecknade språk är problematisk också av den anledningen att den utgör grunden för vilka tecken som omfattas av och vilka tecken(konstruktioner) som utestängs ur den konventionella ordboken. Den frekventa användningen av glossor inom teckenspråksforskningen förstärker ytterligare intrycket av att det råder ett ett-till-ett förhållande mellan språk. Detta är speciellt missvisande vid jämförelse mellan språk som skiljer sig från varandra bland annat via att de utnyttjar nominalkonstruktioner respektive verbalkonstruktioner i olika hög grad. Avslutningsvis tar jag kort upp vad studier i *International Sign* kan tillföra förståelsen av förhållandet mellan lexikon och morfosyntax i tecknade språk.

Skillnader mellan språk – typologiska olikheter

Traditionen från 1900-talets strukturalism och generativa grammatik har länge präglat lingvistikens. Fokus har inom generativismen närmast varit på syntaxen och på att hitta allmängiltiga kategoriseringar och likheter språk emellan (universal grammar). Man har främst varit intresserad av språket på ett abstrakt plan eller av den idealiserande abstrakta språkkompetensen, medan språkets betydelsesida och sociokulturella kontextbundenhet har fått mindre uppmärksamhet. Detta har också haft följder för forskning om tecknade språk, och i tidig teckenspråksforskning gällde det att med bevisföring i enlighet med rådande lingvistiska teorier visa att

även tecknade språk var språk. Begrepp och användning av termer överfördes från forskning i talade språk till teckenspråksforskning, medan man på senare tid har börjat ifrågasätta en del termers lämplighet.

Studier i universella språkdrag och den språktypologiska forskningen fokuserar på likheter och skillnader språk emellan (Comrie 1989, Croft 1990). Den nya tekniken som möjliggör behandling av stora textmassor, korpusar, gör det möjligt att studera det konkreta språkliga beteendet med en betydligt större exakthet. Forskning i bl.a. Nordamerikas ursprungsspråk ifrågasätter det "universella" i kategorier så som substantiv, verb och adjektiv (Mithun 1999). Man tar inte utgångspunkt i abstrakta resonemang utan går tillbaka till empiriska studier i verkliga språkdata också inom andra korpusbaserade (funktionella och kognitiva) språkteorier och metoder. Lingvistik ska i dag vara bruksbaserad (Usage-based). Gumperz & Levinson (1996) beskriver ett nyväckt intresse för lingvistisk relativitet som också delvis har bidragit till ett skifte i tyngdpunkten för forskningen. Den lingvistiska relativiteten har sina rötter i tankegångarna hos antropologer och lingvister som Wilhelm von Humboldt, Franz Boas, Edward Sapir och Benjamin Lee Whorf, men i dag är det en svagare version av teorin som tillämpas. Lingvistisk relativitet tar fasta på hur språkspecifika skillnader i betydelse kodas i språkets lexikon och grammatik. Varje språk kodar de omgivande omständigheterna med olika språkspecifika semantiska begrepp, och följden är att olika språkliga beskrivningar reflekterar olika konstruktioner av samma verklighet.

Språk utgör egna hela system och det finns lingvister och språktypologer (Bybee 1985, Haspelmath 2007) som starkt ifrågasätter om det överhuvudtaget är möjligt att göra interspråkliga jämförelser av språks delsystem och dessas kategorier. Liknande kategorier i två språk är aldrig identiska, och ofta är kategorierna inte ens särskilt lika motsvarande kategorier i ett annat språk. För typologiska studier är det en utmaning att språk till sin struktur uppvisar en väldigt stor variation. Denna variation i strukturen gör det svårt att använda strukturella kriterier för att jämföra grammatiska kategorier språk emellan (Croft 1990). Också Slobin (2005: 5–8) som bl.a. har studerat språkinlärning hos döva barn varnar för risken att göra alltför allmänt hållna typologiska generaliseringar. Man kan i ett språk inte ta ut morfologiska eller syntaktiska element ur sitt sammanhang utan bör samtidigt beakta konstruktionernas frekvens och de funktioner de har i språket. Enligt Slobin kan man inte plocka ut en specifik konstruktion eller ett system (så som prefix eller suffix, kasusmarkering, eller ordföljd) ur ett språk och jämföra det

med ”motsvarande” system i ett annat språk. Han talar om den ”ekologiska balansen” i varje språk som gör det unikt. Enligt honom (2005: 8, 19) bör mellanspråkliga jämförelser mellan talade och tecknade språk göras med största försiktighet – man bör vara medveten om att man inte använder sig av en lingvistisk referensram som favoriserar en viss typs språk. Detta gäller också studier i teckenspråksinlärning; eftersom de tecknade språken på ett systematiskt sätt avviker från de talade språk som omger dem kan man inte utgå från litteratur som baserar sig på inlärning av talade språk.

Kritik har bl.a. framförts att engelskans och de indoeuropeiska språkens dominans inom språkvetenskapen har förvrängt synen på språk. Comrie (1989: 52, 227) ger som exempel på detta den typologiska distinktionen mellan språk av typen *head-marking* respektive *dependent-marking*¹¹. Förenklat kan det uttryckas så att syntaktiska relationer, såsom subjekt och objekt kan markeras morfologiskt antingen på argumenten (eng. *dependent*) – så som substantiv och pronomen – eller på huvudelementet (eng. *head*) – verbet. I en hm-konstruktion är det således konstruktionens huvudelement (verket) som morfologiskt indikerar relationerna mellan konstituenterna medan denna uppgift i en dependent-marking konstruktion handhas av verbets argument. Språk kan uppvisa olika grader av hm- respektive dm-konstruktioner. Eftersom engelskan är ett dm-språk har man inom vissa lingvistiska teorier av grammatiska beskrivningar sett dm-språk som en norm – och samtidigt då behandlat hm-språk som ett avvikande från normen trots att typologiska studier inte stöder detta antagande.

En parallell till detta starka inflytande från engelskan kan man hitta i hur forskningen i talade språk har påverkat teckenspråksforskningen. Slobin (2005, 2008: 124–127) konstaterar att det inte är överraskande att teckenspråkslingvister i de länder dm-språk talas utgått ifrån att även ländernas tecknade språk typologiskt hör till samma kategori. Enligt Slobin är ASL ett hm-språk, där substantiv och pronomen spelar en mindre viktig roll i diskursen eftersom verbet redan uttrycker ”vem som gjorde vad åt vem”. De flesta hm-språk finns i Oceanien och bland Amerikas ursprungsspråk. Konstruktionen *han ser mig* är likartad i mayaspråket yucatec och i ASL – alla grammatiska indikatorer om vem som gjorde vad åt vem utgör en del av verbet, och verbet blir därmed av typen en hel sats. Båda språken utnyttjar polykomponentala verb som indikerar argumentens roll utan att använda pronomen som grammatiskt skulle markera dessa roller. Jantunen (2008: 109–110)

¹¹ Jag kallar dem här *hm-språk* eller *hm-konstruktion* respektive *dm-språk* eller *dm-konstruktion*.

konstaterar att även finskt teckenspråk kan anses vara ett hm-språk, där det verbala tecknets argument kan utelämnas i en viss typ verbala tecken (verbaler av typ 3), eftersom argumenten markeras via det verbala tecknets klassifikatorelement.

Denna typologiska skillnad mellan tecknade språk och de talade språk som omger dem i de flesta västerländska samhällen visar att den mest uppenbara skillnaden d.v.s. skillnaden i uttryckskanal (talade språk är oralt-auditiva språk medan tecknade språk är gestuellt-visuella språk) inte är den enda grundläggande skillnaden dessa språk emellan. Detta är av stor relevans för teckenspråkslexikografin. Skillnaden i uttryckskanal utgör förstås en utmaning för en lexikograf uppvuxen i en tradition av skrivna språk när det gäller att hitta den optimala *formen* och nya sätt för att göra ett spatialt språk tillgängligt via ordböcker. Det är ändå den typologiska skillnaden som eventuellt kan ha mer markanta konsekvenser för hur ett teckenspråk *innehållsmässigt* bäst presenteras i ordböcker och grammatiska beskrivningar.

Wilcox (2003: 388) tar upp frågan om det överhuvudtaget är möjligt för ordböcker för typologiskt olika språk att vara likartade – vare sig det gäller hur en ordbok ska se ut, hur den ska vara uppbyggd eller vad man ska använda ordboken till. Han konstaterar att detta är en faktor som ofta förbises av lexikografer för tecknade språk. Istället för att som förebilder i ordboksarbetet för tecknade språk ha ordböcker gjorda för indoeuropeiska språk, föreslår Wilcox att man studerar strukturen i ordböcker för typologiskt annorlunda språk, som t.ex. Nordamerikas polysyntetiska ursprungsspråk. Utmaningarna för lexikografen är liknande i dessa språk som för teckenspråkens del – hur integrera grammatisk information i ordboken då en stor del av grammatiken uttrycks ordinternt? Det är skäl att konstatera att ett polysyntetiskt språk inte automatiskt behöver betyda oöverkomliga utmaningar för hur språket presenteras i en ordbok. Jacobson & Kaplan (1991: 2632–2633) konstaterar i sin diskussion om lexikografi för polysyntetiska eskimåisk-aleutiska språk att prefix inte förekommer i dessa språk och att morfofonematiska processer inte radikalt ändrar på ordstrukturen. Orden är uppbyggda av en stam med suffix för både avledning och böjning, och därmed utgör en alfabetisk representation inte en oöverstiglig utmaning. Ordböcker över dessa språk varierar dock mycket när det gäller att uppta avledningar vars betydelser kan förutsägas och när det gäller hur förhållandet mellan olika avledda former presenteras i ordboksartiklarna.

Hur ser en ordbok över ett av de många amerikanska ursprungsspråken innehållsmässigt ut? Hur behandlas t.ex. verb som utgör en hel grammatisk sats där

pronominala prefix och suffix specificerar argumenten (Mithun 1999: 189–190)? Det analytiska lexikonet över navajo av Young & Morgan (1992) ser redan vid första anblicken ut att innehålla mycket mer specificerad morfosyntaktisk information än vad man är van vid i ordböcker över talade språk som används i Europa. Ordboken är uppgjord för att i detalj beskriva navajos morfologiska drag. Uppslagsorden utgörs av 1130 ordrötter som är basen för en mängd kombinationsmöjligheter med vilka allt som behövs uttryckas kan uttryckas i språket, Young & Morgan (1992: ix–x):

THE ANALYTICAL LEXICON is designed to reflect, in detail, the morphological features of the Navajo language – an objective that includes the identification and description of a corpus of about 1130 roots that, variously combined and manipulated, underlie its extensive vocabulary. Although modest in number this root system served quite adequately to meet traditional communication needs: it has demonstrated its capability to meet current needs; and it is quite capable of generating the terminology required to maintain the viability of Navajo as a living modern language in the future.

Att uppslagsorden skulle vara i form av isolerade ordrötter (ordstammar) var dock inte en självklarhet enligt författarna eftersom det kräver att ordboksanvändaren har en viss grad av insikt i språkstrukturen. Men eftersom de nativa talarna vid tidpunkten för ordbokens tillkommande började vara rätt inkomna i sitt språks uppbyggnad föll valet på denna ordboksartikelstruktur. Young & Morgan (1992: ix) beskriver:

Given the nature of the Navajo verb, based as it is, in large part, on a process of lexical derivation by variously re-focussing root meaning by means of adverbial, modal, aspectival and other types of prefixal modifiers, the only appropriate dictionary entry format for the verb is by root (stem), with the lexical derivatives consolidated under this shared element. Fortunately, isolation of the stem no longer poses a serious obstacle for native speakers.

De enskilda ordboksartiklarna är rika på morfologisk information och på manifesterade ordkombinationer och fraser i språket, Young & Morgan (1992: x):

The root corpus contains the derivational components that underlie all of the more than 20,700 terms listed in the LEXICON (including both lexical units [unit words] and various types of phrasal extension that function as semantic units). [...] The verb corpus consists of about 9100 Primary Bases illustrated by lexical forms of the type *ch'í'níłbą́ą́z*: he drove out horizontally in a wheeled vehicle [...], plus about 3900

extensions of the type [...], bił 'aneezdá, he landed (i.e. something – an airplane – sat down with him) [...].

Verbkonstruktionerna är centrala i navajo. Young & Morgan (1992: x) uppger att ordboken i huvudsak innefattar verb, såväl substantiv som adverbial avledda ur verb, substantivrötter, numeraler och rotpostpositioner. Inlånade substantiv, partiklar och en fullständig lista över adverbial, och övriga lexikala element är förpassade till ordbokens bilagor. I introduktionen (till indexet med riktningen från engelska till navajo) förklarar Young & Morgan (1992: 1097) att verben indelats i två klasser: rörelseverb och icke-rörelseverb. Rörelseverben är mycket produktiva och antar ett stort antal avledningsprefix som definierar riktning, rörelsesätt och andra drag i anknytning till rörelse i det spatiala rummet eller längs med en yta. Förutom denna information kodar verben dessutom ibland även subjektets eller objektets olika egenskaper (Young & Morgan 1992: 1098):

The roots that describe locomotion define not only the manner of movement but, for some root categories, the physical attributes or number attaching to the subject or object as well. The Handle verbs, the Propulsion verbs that involve the abrupt movement of an object or objects (toss, bounce, drop), and those that describe the abrupt independent movement of a subject through space (fly, fall) classify subject or object on the basis of shape, texture, mass, number, animacy and other features.

As a result, an English verb such as CARRY has 12 classificatory equivalents in Navajo: DROP has 9 and FALL has 11. Thus, CARRY = yish'ááł, if the object is solid, compact and roundish (a ball, shoe, stone); yeshlééł, if the object is slender and flexible (as a belt); yishtééł, if the object is animate (a lamb) –

Rörelseverben i navajo ser ut att ha likheter med Jantunens (2008) verbaler av typ 3 i finskt teckenspråk. Bägge språken kodar en stor del encyklopedisk information om händelseförloppet som verbet ger uttryck för; riktning och rörelsesätt och även information om vem som varit involverad i handlingen. På motsvarande sätt som de många motsvarigheterna i navajo till engelskans *carry* är också antalet motsvarigheter till t.ex. ordet *öppna* i vilket teckenspråk som helst stort och varierar beroende på hur, vem, och vad som öppnas ('öppna ögonen', 'öppna dörren', 'öppna brunnslocket', 'öppna en bok', 'öppna en konservburk', etc.).

Även Rhodes (1991: 2693–2695) diskuterar de utmaningar man möter i lexikografiskt arbete i Nordamerikas ursprungsspråk. Han konstaterar att språkens typologiska karaktär gör det svårt att använda traditionella lexikografiska tillvägagångssätt. Stora utmaningar utgör bland annat hur ordboken skall organiseras

och om ordboken skall presentera abstrakta former eller hela grammatiska ord, så som i Young & Morgan (1992). Ordbokens utformning beror långt på vem målgruppen är: professionella språkvetare eller nativa språkanvändare utan lingvistiska förhandskunskaper.

Skillnader mellan språk – vad språken kodar

Analysen av ordboken över navajo ovan visar att språket kodar uttryck för rörelse på ett mycket specifikt sätt. Lingvistiska jämförande studier har visat att rörelse och förflyttning beskrivs olika på olika språk. Antalet så kallade spatiala morfem, som innehåller riktning information (t.ex. svenskans verbpartikel *ner*), per rörelseverb varierar beroende på vilket språk det handlar om. Romanska (t.ex. spanska) och semitiska språk (t.ex. arabiska och hebreiska) använder mindre spatiala morfem medan slaviska (t.ex. ryska) och germanska språk (t.ex. isländska) använder mer (Strömquist 2009). En del språk kodar dessutom betydligt mer spatial information än andra språk. Strömquist (2009: 51, 60–63) hänvisar till interspråkliga jämförelser där det visat sig att kroppsställning och rumsligt läge kodas mer detaljerat i mayaspråket tzeltal och att amerikanskt teckenspråk, förutom att det väldigt detaljerat kodar rörelsesätt och spatiala relationer även kodar information om perspektiv, vilket de talade språken i de refererade studierna ovan inte gjorde.

Strömquist (2009: 43) konstaterar att när man skall formulera ett innehåll språkligt går det eventuellt till så att man väljer ut sådan information som på just det språket enkelt låter sig formuleras. Strömquist (2009: 51) hänvisar till begreppet *Thinking for speaking* (Berman & Slobin 1994 och Slobin 1996), och drar slutsatsen att då man lär sig ett språk lär man sig även ett specifikt sätt att tänka för att tala, och det man uppmärksammar är en del av detta tänkande. Detta innebär alltså att inläringen av ett specifikt språks grammatik och ordförråd får kognitiva följder, det vill säga språkinläringen påverkar hur uppmärksamheten kanaliseras då man tänker för att tala.

Tecknade språk kodar mycken spatial och encyklopedisk information (verbaler av typ 3 kan uttrycka referenternas utseende, rörelser och behandlingssätt) och visar därmed på isomorfi mellan hur världen uppfattas och den språkliga formen. Rissanen (1998: 30) konstaterar att detta faktum i teckenspråksforskningen har lyfts fram speciellt via studier i ikonicitet. I modern språkforskning är det mera accepterat än förr att bejaka de tecknade språkens ikoniska drag. Ikonicitet är inte längre något som hotar teckenspråkens status som naturliga språk. Även i forskning i talade språk

finner man ikoniska drag på olika nivåer, inom morfologin, syntaxen och lexikonet (se t.ex. Haiman 1980 och Givón 1985). Skillnader mellan språk i hänseende till vad de kodar och vad som är obligatoriskt att uttrycka i språken kan beskrivas med ett citat av Mithun (1999: 68):

A subtle but pervasive way in which languages differ is in the distinctions they allow speakers to express easily and those they require speakers to observe in order to speak grammatically.

Skillnader mellan språk – de står inte i ett ett-till-ett förhållande till varandra

En följd av bl.a. de språktypologiska skillnaderna och skillnader som hänför sig till vad språken kodar är att ett-till-ett förhållanden inte råder på något språkligt plan mellan två språk. Ord eller tecken i språk A har inte direkta motsvarigheter i ord eller tecken i språk B, lika lite som allt det som uttrycks med lexikala medel i språk A uttrycks med lexikala medel i språk B.

Översättaren Swedenmark (2010) belyser skillnaderna mellan svenskan och vietnamesiskan mycket träffande i en diskussion om översättningens omöjlighet:

[...] Till exempel att vietnamesiskan saknar tempus. Om man vill ange att nånting inträffade i det förflutna får man slänga in adverbet ”dá”. Men i princip råder tystnad kring den kategori som på svenska alltid måste anges: ”när i relation till talandets ögonblick.” Däremot är vietnamesen i samtal nödtvungen att välja det rätta respektfulla pronomenet både om sig själv och den han talar med. [...] Och lexikonet bara skrapar på ytan därför att innebörden sitter i vietnamesiskans kombinationer av småord. Man hamnar där och är van vid att verben dominerar satsen, att de anger vad som händer och när det händer. Och att substantiv och pronomen fyller i vilka som var inblandade. Men allt detta är plötsligt oväsentligt. I stället blir man omedelbart tillfrågad om sin ålder, kanske av nyfikenhet men framför allt för att redan från början bli rätt inplacerad i tilltalssystemet, rätta former av ”jag” och ”du” som motsvarar rätt inbördes rang.

En följd som man ofta stöter på för svenskans del i Finland av att språkbrukare och översättare tillämpar ett-till-ett förhållandet är svenska med finsk syntax – *finska på svenska*. Detta kan ses som ett tecken på okunskap eller omedvetenhet om att språk som system inte motsvaras av varandra. Östman (2005) skriver:

Svenskan i Finland är på alla områden under ständig press från finskan. På många håll i landet är det snart sagt omöjligt att leva sin vardag utan finska; även i de traditionellt svenskspråkiga områdena blir finskan alltmer synlig. Speciellt i städerna kan man höra svenska med finsk syntax, med finska lånord, med direkta översättningslån och

med finsk pragmatik. Översättningar hör till vardagen, vilket innebär att ”finska på svenska” även serveras i skrift i och med att finskans struktur skiner igenom översättningar från finska till svenska.

Även språkvårdaren Reuter (2010) kommenterar ofta fel som beror på direktöversättningar från finskan:

Ett uttryck som man ibland hör i väderrapporten är ”vädret fortsätter varmt (eller kallt, regnigt osv.)[”]. Men det är rena finskan på svenska. På svenska säger man att det varma vädret fortsätter, eller möjligen att vädret fortsätter att vara varmt.

Att språk inte står i ett-till-ett förhållande till varandra är en utmaning speciellt för den tvåspråkiga ordboken. För den observanta ordboksanvändaren ger ordboksartiklarnas innehåll information om att språk tyr sig till olika uttryckssätt. När man slår upp uppslagsordet *vointi* (se Figur 1.) i Stora finsk-svenska ordboken cd-rom (1998) ser man att det i svenskan inte saknas nominala motsvarigheter på ordplanet (*befinnande, hälsa, hälsotillstånd, kondition, skick*) men exempelöversättningarna avslöjar ändå att verbkonstruktioner med *må* eller *ha* är att föredra på idiomatisk svenska.

<p>vointi • 1 befinnande <i>befinnandet</i>; (terveys) hälsa <i>hälsan</i>; (terveydentila) hälsotillstånd <i>hälsotillståndet hälsotillstånd</i>; (kunto) kondition <i>konditionen</i>; (tila) skick <i>skicket skick</i> • vointini on hyvä jag mår bra; lääkäri tiedusteli potilaan vointia läkaren frågade hur patienten mårde; (potilaalta) läkaren frågade patienten hur han mårde; vointini on erinomainen jag mår utmärkt; näkemiin ja hyvää vointia adjö och ha det så bra • (puhek) hyvät voinnit! må så gott!; ha det så bra! 2 (mahdollisuuksien mukaan) hän auttoi töissä vointinsa mukaan han hjälpte till med arbetet så gott han kunde; han hjälpte till efter bästa förmåga</p>

Figur 1. Ordboksartikeln *vointi* i Stora finsk-svenska ordboken cd-rom (1998)

Att det inte råder något ett-till-ett förhållande mellan språk är av stor relevans när det gäller teckenspråksordböcker. Detta ställer till med minst två typer av problem för ordböcker över tecknade språk: (a) språkliga fenomen som saknas i talade språk förblir lätt obeskrivna i en teckenspråksordbok (med det talade språket som källspråk), och (b) betydelser som förmedlas lexikalt i ett talat språk förmedlas delvis via morfosyntaxen i tecknade språk och saknas därmed i en ordbok med riktningen teckenspråk – talat språk. Språkligt innehåll som i språk som svenska uttrycks med lexikala medel, d.v.s. med ord, uttrycks i andra språk, så som i tecknade språk, med morfosyntaktiska medel. Att ordboken tar en bit av språket, ”lexikonet”, ur sitt sammanhang kan därför vara vilseledande eftersom vad som ingår i lexikonet i två språk inte motsvarar varandra. Om ordboksanvändaren inte är lingvistiskt insatt kan det vara förvirrande att inte hitta ”alla ord” i ordboken. Det kan ge ett intryck av att tecknade språk är torftiga och fattiga på uttryck då ordboksanvändaren inte får svar på hur de vanligaste orden i hennes/hans talade språk uttrycks på ett tecknat språk.

Svenskans funktionsord må utgöra ett exempel på detta: Strömquist (2009: 125–130) redogör för svenskans 20 vanligaste ordformer i tidningstext¹² och i barnriktat tal¹³. Han konstaterar att förekomsterna av ordformerna är väldigt likartade i den skrivna tidningstexten och i tal riktat från föräldrar till 2–3 åriga barn. Orden är även högfrekventa i respektive material: i tidningsmaterialet representerar de 26 % av alla förekomster och i det barnriktade talet 43 %. Ordformerna i materialet är till största delen funktionsord så som prepositioner, konjunktioner, pronomen, artiklar, adverb och hjälpverb. Strömquist (2009: 121) konstaterar att även om funktionsorden utgör en mycket liten del av ordförrådet används de mycket oftare än andra ord. Deras betydelse är mer abstrakt, deras funktion logisk och de är ofta beroende av sin kontext för att kunna tolkas. Svenskan och engelskan har relativt många funktionsord, medan språk med rik böjningsmorfologi formar ordformer och fraser med hjälp av affix och utnyttjar inte funktionsord i lika stor utsträckning (Strömquist 2009: 136–139).

Hur uttrycks innebörden i funktionsorden i tecknade språk? Det finns lexikala motsvarigheter för vissa av funktionsorden i många tecknade språk, så som t.ex. motsvarigheter för en del av svenskans hjälpverb (t.ex. KAN), konjunktioner (t.ex.

¹² I frekvensordning: i, och, att, det, som, en, på, är, av, för, med, till, den, har, de, inte, om, ett, han, men.

¹³ I frekvensordning: de, du, va, e, ja, den, å, då, så, ska, där, vi, en, har, han, här, på, inte, hmm, kan.

MEN) adverb (t.ex. INTE), och pronomen (deiktiska pekningar) men till en del uttrycks funktionsordens abstrakta eller logiska innebörd med grammatiska medel. Innebörden kan till exempel uttryckas med hjälp av för tecknade språk typiska spatiala lösningar: med det produktiva lexikonet, med lokalisering och modifiering av (verbala och nominala) tecken i utrymmet, eller med språkens icke-manuella element.

Indoeuropeiska språk som engelskan och svenskan använder sig av spatiala prepositioner för att uttrycka det rumsliga förhållandet mellan entiteter (Figure-Ground): *the cup is on the table, the pen is next to the paper, koppen är på bordet, pennan ligger bredvid pappret*. Ett finskt-ugriskt språk som finskan uttrycker samma spatiala förhållanden med hjälp av kasusändelser: *kuppi on pöydällä, kynä on paperin vieressä*. Forskning i tecknade språk visar att i stället för att markera det spatiala förhållandet lexikalt, föredrar tecknare att använda sig av produktiva tecken (*classifier constructions*) (jfr för amerikanskt teckenspråk, Emmorey 2002; och för turkiskt teckenspråk, Özyürek m.fl. 2010). I dessa teckenspråk finns också lexikala tecken för dessa spatiala förhållanden, men studierna visar att lexikala tecken sällan används. I till exempel den studie Özyürek m.fl. (2010) utförde framgår det att studiernas försökspersoner föredrog att uttrycka spatiala förhållanden med hjälp av traditionellt icke-lexikala medel, med produktiva tecken (*classifier constructions* och delvis även med *size and shape specifiers*) och med lokativa konstruktioner där man lokaliserar tecknet i utrymmet framför tecknaren.

Tecknade språk har alltså morfosyntaktiska metoder att ta till för en del språkliga fenomen som uttrycks lexikalt i till exempel indoeuropeiska språk. Icke-manuella grammatiska operatorer är också ett typiskt uttryckssätt i teckenspråk och markörer av syntaktisk struktur: till exempel frågor och negation uttrycks med ansiktsmimik och huvudets och kroppens rörelser (jfr för finskt teckenspråk Rissanen 1985: 101–104 och Jantunen 2003: 94) och i mimiken i ansiktet markeras bland annat konditionalis (för brittiskt teckenspråk, Sutton-Spence & Woll 1999: 88–89). Icke-manuella element är viktiga också i samband med fokuspartiklar (*only, also, even*) i tecknade språk. Herrmanns (2010) studie i tre olika tecknade språk visar att för att kunna uttrycka innebörden 'even' krävs att ett lexikalt tecken kombineras med specifika icke-manuella element, så som kroppslutning, huvudets rörelser, uppspärade ögon och höjda ögonbryn.

Man kan alltså konstatera att funktioner och betydelser som till en del i indoeuropeiska språk uttrycks med hjälp av funktionsord inte alltid uttrycks med

explicita lexikala medel i tecknade språk. En naturlig följd av detta är således att funktionsorden av den här typen saknas i konventionella teckenspråksordböcker som har riktningen tecknat språk till talat språk. Dessutom används inte de uppslagstecken som finns nödvändigtvis lika frekvent eller på motsvarande sätt som funktionsorden i det talade språket. Det här gäller även ordböcker med riktningen från talat språk till tecknat språk (jfr exemplet *vointi* i Figur 1.). En konventionell teckenspråksordbok ger därmed inte ordboksanvändaren information om hur ett tecknat språk ger uttryck för de betydelser och funktioner som motsvaras av svenskans 20 vanligaste ordformer.

Att teckenspråkslexikografin följer den traditionella lingvistiska dikotomin lexikon-grammatik är en ordboksteknisk praxis. Denna ordbokstekniska distinktion mellan etablerade och produktiva tecken som utesluter de senare ur ordboken kan ses som en avspeglning av motsvarande dikotomi i omgivningens talade språk som har överförs till tecknade språk. Lösningen bidrar till att ordboksanvändaren förstärks i sin uppfattning att det råder ett ett-till-ett förhållande mellan det talade och tecknade språket. Eftersom den konventionella teckenspråksordboken (Johnston & Schembri 1999) inte presenterar sådana verbkonstruktioner som helt saknar motsvarighet i omgivningens talade språk utesluts verbaler av typ 3, som är fundamentala för teckenspråk (Rainò 2006a). Detta innebär att även om ordboken var gjord med lingvistisk expertis är den konventionella definitionen av vilka tecken som omfattas av en teckenspråksordbok och vilka som inte omfattas, begränsande (se även Jantunen 2010). Som diskussionen i kapitel 2.6 redan visade är det problematiskt att utesluta produktiva tecken ur ordboken. En klar indelning i etablerade respektive produktiva är inte alltid möjlig att göra då många av de etablerade tecknen har blivit etablerade över tid och många nya produktiva tecken kan skapas med grund i etablerade tecken. Tillspetsat kan det uttryckas så att ordböcker som görs enligt denna dikotomi görs på ordbokstekniska villkor och enligt vilka delar i språket som passar in i bokens format istället för att presentera teckenspråket utgående från de kategorier som språket verkligen besitter. Detta är i och för sig eventuellt även fallet för ordböcker över talade/skrivna språk, men för de tecknade språkens del är detta mycket påtagligt.

Användningen av glossor är utbredd i forskning och beskrivning av tecknade språk, och bidrar också för sin del till att upprätthålla missuppfattningen att det föreligger ett ett-till-ett förhållande mellan ord och tecken. Med glossor avses ett ord skrivet med versaler som används som namn för ett tecken. I allmänhet är det en

närliggande ekvivalent i ett talat språk för en av tecknets betydelser som används som tecknets glossa. Nackdelarna med användningen av glossor är många. Slobin (2008) benämner fenomenet *the tyranny of glossing* och enligt honom innebär användningen av glossor en risk för att man analyserar glossan istället för tecknet man tror att glossan representerar. Slobin påpekar att användningen av glossor avspeglar en uppfattning om att omgivningens talade språk på något sätt skulle vara relevant vid en analys av ett tecknat språk. Haapanen & Wainio (2010) diskuterar hur glossor förvränger vår uppfattning av tecknade språk, t.ex. forskarens val av glossa implicerar en potentiell ordklassstillhörighet för tecknet i fråga¹⁴. Det problematiska med användningen av glossor i teckenspråksanalys har även rapporterats för lexikografiskt arbete (Zwitserslood 2010) och vid videoannotering (Mesch 2010).

Ytterligare en aspekt som är av speciellt intresse ur en teckenspråkssynvinkel är villfarelsen om att ett-till-ett förhållanden råder mellan substantiv (nominala tecken) och verb (verbala tecken) i olika språk. Att tecknade språk klassificeras som hm-språk borde få följder också för ordbokens tyngdpunkt och utformning: vilka delar av språket är de mest essentiella vid förmedling av betydelser, i motsats till vad som av tradition har presenterats i ordböcker? Slobin (2008: 125–126) konstaterar att verbets betydelse i hm-språk poängteras medan substantiv och pronomen får en mer undanskymd roll:

In the opposite type of language—head-marked languages—markers on the verb itself indicate the role of the associated noun arguments. In addition, because all of the information about who did what to whom is evident from the verb, nouns and pronouns play a much less important role in discourse in head-marked languages.

Substantiv har ofta favoriserats vid studier av ordförråd i utforskade språk där man använt sig av direkt elicitering i form av ordlistor. Denna typ av datainsamling har sina begränsningar och tenderar enligt Mithun (2001: 37–38) att domineras av substantiv med betoning på konkreta objekt och av begrepp som har en motsvarighet i kontaktspråket. Verb och andra ordklasser blir lätt undanskymda vid sådan datainsamling. Detsamma gäller för mer abstrakta begrepp och för kulturspecifika termer som lingvisten inte ens kommer att tänka på att elicitera. Att substantiv favoriseras är speciellt beklagligt i fall när man studerar hm-språk där produktiva

¹⁴ Se Schwager & Zeshan (2008) för en diskussion om de teoretiska utmaningarna med att definiera ordklasser i tecknade språk.

tecken (Jantunens verbaler av typ 3) är ett idiomatiskt uttryckssätt i språket. I ordböcker över tecknade språk presenteras förvisso även verb(ala tecken), men som ovan diskuterats hamnar en stor del av språkens centrala verbkonstruktioner utanför ordbokens omfång i ordböcker som följer den traditionella dikotomin ordbokgrammatik.

Mitt sista argument som gäller vilka följder ett-till-ett missuppfattningen kan ha för ordboken tar upp förhållandet mellan morfosyntax och lexikon ur ett grammatikperspektiv. Vad kan man lära sig genom att studera sådan teckenspråkskommunikation där tyngdpunkten är lagd på morfosyntaxen och inte på de enskilda tecknen? Ordbokstraditionens fokus på teckenspråkens lexikon har nämligen sin raka motsats i *International Sign* (IS) som även om det inte definieras som ett naturligt språk, i sitt uttryck utnyttjar de gemensamma dragen i teckenspråkens spatiala morfosyntax. IS används som lingua franca teckenspråkiga emellan som saknar ett gemensamt teckenspråk. Trots att IS har definierats som pidgin visar studier att dess struktur är mer komplex än pidginspråk i allmänhet. IS innehåller sådana grammatiska drag som är kännetecknande för kreoler eller andra naturliga teckenspråk, gällande t.ex. teckenföljd, negation och verbkongruens (Supalla & Webb 1995). Enligt Rosenstock (2004, 2008) är IS:s konventionaliserade lexikon mycket begränsat och kännetecknas av universella metaforer och ikoniska strukturer. Ikonicitet förekommer inte enbart på den lexikala nivån utan har en viktig roll på alla språkliga nivåer i IS.

McKee & Napier (2002) har analyserat tolkning till International Sign och studerat hur man kan förmedla ett koherent budskap också då man till sitt förfogande har ett begränsat lexikon men en mångsidig grammatisk arsenal. Enligt dem utnyttjar man i tolkning till IS verbens lokalisering och modifiering av riktningar för att uttrycka referens. Dessutom utnyttjas icke-manuell morfologi och det produktiva lexikonet aktivt, och källspråkets fasta lexikala enheter plockas isär och omkonstrueras till tecknade parafraaser. Enligt McKee & Napier visar IS på något fundamentalt viktigt när det gäller hur en talad och en tecknad diskurs radikalt kan skilja sig från varandra men ändå förmedla liknande betydelser och sakinnehåll. De konstaterar att teckenspråkstolkare tyvärr ofta tar till lexikala lösningar och bokstavliga bemärkelser då de tolkar från ett talat språk till ett tecknat språk. Tolkning till IS är ett bevis på att budskapet kan frigöras från den ursprungliga ordalydelsen utan att betydelsen nämnvärt rubbas.

Mina egna upplevelser och erfarenheter av både IS och av att lära mig två nya teckenspråk på Balkan (albanskt och kosovanskt) är samstämmiga med ovan refererade forskningsresultat. Då jag har tecknat International Sign eller på ett för mig nytt teckenspråk har jag kunnat förmedla betydelser genom att utnyttja de strukturer som finns i de teckenspråk som jag kunnat sedan förr. Jag har blivit förstådd trots att jag inte kunnat ”alla tecken”. En av orsakerna till att inlärare av ett teckenspråk inte lyckas göra sig förstådd inför nativa teckenspråksanvändare är högst sannolikt att de inte behärskar språkets morfosyntax och grammatikens andra uttryckssätt. De lexikala tecknen nybörjaren använder är korrekta men så länge man tecknar med en ordföljd övertagen från omgivningens talade språk och inte spatialt modifierar verbala tecken eller pluralformer förblir ens uttryck ogrammatiskt och därmed svårförstått. Detta har jag iakttagit vid många tillfällen då jag följt med kommunikation mellan albanska tolkstuderanden och döva teckenspråksanvändare. Det vore väldigt intressant att bedriva forskning i språkförståelse utgående från frågan om det för förståelsen av tecknade språk är ett mindre problem att teckna med felaktiga eller bristfälliga lexikala tecken än med bristfällig morfosyntax. Om denna skillnad kunde verifieras med empiriska data skulle det ha långtgående följder för den lexikografiska tradition med fokus på enskilda tecken som hittills präglat beskrivningen av tecknade språk.

5.2 Ordboken formar vår syn på språk

Det är skäl att minnas att en beskrivning av ett språk – i ordböcker eller i grammatikböcker – inte är det samma som själva språket. Beskrivningen är en produkt formad av människan som iakttagare och handlar om vår uppfattning och framförallt *tolkning* av språket. Både uppfattningen och tolkningen påverkas av de språketeorier som är förhärskande och de attityder och ideologier som råder både inom vetenskapen och i det omgivande samhället. Språk är dynamiska fenomen under konstant förändring, både i tid och i rum, så en fullständig beskrivning av ett språk är praktiskt taget en omöjlighet. Linell (2005: 222–224) påpekar att våra verktyg för språklig analys och beskrivning är präglade av statiska definitioner och begreppsmässiga dikotomier som inte är i harmoni med de egenskaper målet för studien, det vill säga språket besitter: öppenhet, vaghet, dynamik och förändring.

Hardman-de-Bautistas (1991: 2689) översikt över ordböcker i aymara är ett klassiskt exempel på hur ordböcker gjorda utan insikter i ett språk resulterar i en förvrängd beskrivning:

Up until modern times, the dictionaries have been ad hoc lists, occasionally focused for specific purposes such as medicine. Behind them was the unspoken assumption that languages simply had different terms for identical items. [...] In the end, his [Bertonio, 1612] dictionary actually fomented the belief in the one-to-one correlation, by forcing the language into the ecclesiastical mold. Subsequent authors were even more naive in terms of appreciation of alternate lexical structures. Also, all dictionaries have been conceived of in terms of usefulness to outsiders, who either wished to convert and/or exploit the Aymara. At no point was any considerations given to the use an Aymara speaker might have for a dictionary of any kind.

Linell (2005) konstaterar att ordböcker traditionellt har fokuserat ensidigt på ord och inte på konstruktioner eller större texthelheter och detta har påverkar vår syn på språk. Det är speciellt den skrivna formen av språket som enligt Linell mer än något annat har format vår uppfattning om vad språk är. Linell framför kritik mot att ordböcker speglar språket på ett missvisande sätt – fokus på enskilda ord leder till att syntaxen och kontexten inte får den uppmärksamhet de förtjänar. Enligt Linell (2005: 34) har vår uppfattning av språk blivit präglad förutom av ordböcker även av den teknologi som funnits till handa; boktryckarkonsten är ett bra exempel på detta. Att det skrivna språket inte kodar prosodi eller paralingvistiska drag kan leda till en uppfattning att dessa inte är en central del av språket. När det gäller tecknade språk utan skriven form blir tryckteknikens tillkortakommanden ännu tydligare. I teckenspråksordböcker försöker man via statiska stillbilder beskriva ett fyrdimensionellt språk vars uttryckssätt förutom den sekventiella tidsaspekten även utnyttjar rörelser i det tredimensionella utrymmet. I bilderna syns endast en bråkdel av det enskilda tecknets artikulation. Att med hjälp av stillbilder beskriva tecknets användning i en satskontext klarar en tryckt bok i praktiken inte alls av. Linell spekulerar även kring orsakerna till att ordförrådet i gemen har uppmärksammats mer än syntaxen. Enligt honom har ord, deras uttal, morfologiska egenskaper och bokstavliga betydelse varit lättare att beskriva och att undervisa i jämförelse med språkets syntax.

Linells kritik är utgångspunkten för min betraktelse av teckenspråksordbokens kapacitet för att vara en beskrivning av språket. Ordboken borde utgöra endast riktlinjer för ordens användning i språket men icke lingvistiskt insatta

ordboksanvändare placerar lätt ett likhetstecken mellan ord, språk och ordbok. Inte heller lexikografen går fri från utmaningar: även om hon/han avsäger sig en specifik teoretisk referensram är det inte möjligt att göra en språkbeskrivning som är helt fri från en teoretisk uppfattning som styr kategoriseringen i ordboken. Som redan konstaterades i föregående kapitel är indelningen i etablerade och produktiva tecken när det gäller tecknade språk sist och slutligen en ordboksteknisk lösning – indelningen görs eftersom ordboken kräver en kategorisering att utgå ifrån. De enskilda uppslagsorden eller -tecknen antas vara välavgränsade till både form och betydelse. Jantunen (2010) har ifrågasatt hur väldefinierbara de etablerade tecknens grundform sist och slutligen är och Rissanen (1998) beskriver grundformen som en abstraktion och att det i ”grundformen” inte alltid kan avgöras om tecknet är nominalt eller verbalt. Man kan med fog ställa frågan om hur stabil de etablerade tecknens form är och hur begränsad deras betydelse är då den lexikala nivån kan ses som en begreppsmässig abstraktion och kategorier och funktioner implementeras i kontexten via spatiala processer och syntaktisk kombination.

Mot begränsade betydelser hos de etablerade tecknens grundformer (som alltså enligt konventionell syn gör dem presenterbara i ordböcker) talar också den *kollokativa* synen på betydelseförmedling som representeras av Sinclair (1966, 1991, 2004) när det gäller lexikografiskt arbete. Detta diskuterades redan i kapitel 2.5. Sinclairs syn på hur språket förmedlar betydelser tar fasta på många olika faktorer: den språkliga och utomspråkliga kontexten, förhandsantaganden, vår kunskap om språket, diskussionsämnet och diskussionspartnern. Liksom Sinclair talar Linell (2005) för att det avgörande i språket är konstruktioner och att verklig information i ordboksartiklar oftare fås ur idiomatiska fraser som presenteras efter uppslagsordet.

Kritiken mot fokusering på enskilda ord har direkt relevans för lexikografiskt arbete för tecknade språk. I ordboksprojektet jag var involverad i fick jag själv erfara de konsekvenser ett ensidigt fokuserande på det etablerade lexikonet har på uppfattningen av de tecknade språkens natur. Det var insiktsfullt att märka hur min egen tolkning av språket påverkade hur jag uppfattade det. Vårt ordboksarbete utgick från den konventionella indelningen i etablerade och produktiva tecken. Det var först under det sista ordboksprojektet i Kosovo som jag på allvar började ifrågasätta denna indelning. Vi förde i arbetsgruppen en diskussion om tecken i anknytning till ätande och måltider. Vi diskuterade tecken som kom fram i gruppens spontana diskussion och som alltså inte excerperats ur vårt videoinspelade material.

Temat för diskussionen var naturell yoghurt (*kos* på albanska) som är en central del av matkulturen på Balkan. Målsättningen var att ett par av de vanligaste tecknen skulle inkluderas i ordboken utgående från tre-fyra olika alternativa nominala tecken. Det visade sig dock finnas en överraskande stor mängd alternativa uttryckssätt för yoghurt. Gruppmedlemmarna kunde presentera ett tiotal olika teckenuttryck som varierade med hänsyn till vilken aspekt av yoghurt-begreppet som man utgick ifrån: hur yoghurten framställs eller äts, vilken dess konsistens är, dess syrliga smak och i hurdana burkar den förvaras eller säljs. Dessutom kunde tecknet ha flera varianter; vara ett etthands- eller tvåhandstecken eller tecknas med en enkel eller en upprepad rörelse. Gemensamt för tecknen var munrörelsen [ko(s)] härledd från albanskan. Det var ingen i gruppen (förutom jag) som var överraskad av mängden uttryck – alla tecken blev accepterade av de andra gruppmedlemmarna som en del av språket. Jag fick insikt i det absurda i situationen då jag försökte utesluta många av tecknen med motiveringen att de var produktiva. Jag började ifrågasätta varför en del av tecknen förtjänar att bli inkluderade i ordboken medan andra inte gjorde det. För det kunde ju inte vara så att tecknen bar på en inherent egenskap som avgjorde huruvida tecknet passade i boken eller inte? Alla tecken var en del av det kosovanska teckenspråket och genom att gallra ut en stor del av dem skulle beskrivningen inte ha givit en rättvis bild av variationen i språket. En annan observation jag gjorde var att det bland uttrycken fanns många sammansatta tecken och kombinationer av etablerade och produktiva tecken. Det är mycket möjligt att en del av de längre uttrycken inte var sammansatta tecken utan ord- eller teckenfogningar eller kollokationer. Även uttryckens betydelser var varierande. Förleden till ett av de sammansatta tecknen gav uttryck för 'surhet' och 'syrlig smak' och användes också i andra teckenkombinationer för att uttrycka 'mineralvatten' eller 'en liten sur frukt'.

Ett produktivt språkbruk kan alltså ses basera sig på ordens kollokationer och inte på enskilda ord. Också enligt en konstruktionell syn på språket anses språkanvändare gestalta språket mer via konstruktioner än via enskilda ord. Siepmann m.fl. (2008: 220) jämför den konstruktionella modellen med slot-filler modellen där språkanvändarna antas fylla i luckor i satsen med ord från ett mentalt lexikon eller en tryckt ordbok (jfr Sinclairs (1991) *the open choice principle* och *the idiom principle*). En konstruktionell syn på språkbruket betonar en kombination av idiomatiska helheter även vid produktion av skriven text (Siepmann m.fl. 2008: 221):

In fact, good writers do not usually arrange 'words' at all, but rather use memorized 'constructions' [...] authentic and correct English writing depends so crucially on the ability to mobilize an entire arsenal of more or less readymade constructions[...].

Också Svensén (1987: 81) diskuterar vikten av uttömmande konstruktionsuppgifter speciellt i tvåspråkiga ordböcker där användaren går från sitt modersmål till målspråket som hon eller han saknar kompetens i. Dessa konstruktioner, eller förråd av fraser (fraseologi), består av språkets stående uttryck. Erman (2008) som har undersökt svenska ungdomars kunskap om kollokationer och fraser i engelska framhåller behärskningen av fraseologin som en förutsättning för att man får idiomatisk kompetens i ett språk. Hon skriver:

Ett språks fraseologi är språksamfundets svar på medlemmarnas sociala och kommunikativa behov, det vill säga det som är viktigt för dem att prata om, och inte minst det som är förväntat och rimligt att säga i den rådande situationen. Med fraseologi menar jag alla de flerordskombinationer (kombinationer bestående av minst två ord) som man som modersmålstalare hämtar mer eller mindre automatiskt ur minnet men man som inlärare får kämpa med att lära sig och troligtvis aldrig kan bemästra fullt ut.

Erman nämner att en orsak till svårigheterna är att man ofta i språkundervisning betonar enskilda ords allmänna betydelse snarare än deras specifika betydelser som delar av en fras: "Man lär sig till exempel vad det svenska verbet *dra* heter på engelska, men det innebär inte med nödvändighet att man också får upp ögonen för de språkspecifika uttryck där verbet ingår och vad dessa heter på engelska, till exempel *dra fördel av*, *dra på sig skulder*, *dra en vits*, *dra någon inför rätta*, *dra slutsatser*, *dra sig ur leken*". Att kollokationer och fraseologi ännu inte inom lexikografin för olika språk fått den uppmärksamhet de förtjänar visar också Korhons (2010) forskning i lexikografisk fraseologi. Korhonen pekar på brister i tysk och finsk lexikografi när det gäller hur fraselogismerna utmärks, deras plats i en ordboksartikel, vilket uppslagsord de förekommer under och hur de förklaras.

För teckenspråkslexikografins del utgör detta synsätt av ord i kontext stora utmaningar och ett avståndstagande från att studera tecken isolerade från varandra. Hur beskriva kombinationer av etablerade och produktiva tecken, sammansatta tecken, kollokationer, eller betydelsenätverk som alla representerar språket i all sin mångsidighet? På grund av avsaknad av en etablerad teori för beskrivning av tecknade språks morfosyntax kan det kännas som ett naturligt första steg att närma

sig ett odokumenterat teckenspråk genom att sammanställa en ordbok. Avsaknad av språkliga korpusar och andra resurser för grammatisk forskning kan leda till att en ordbok över ett språk länge blir den förhärskande beskrivningen av språket. Ordbokens roll betonas därmed och gör det ännu viktigare att boken beskriver större helheter i språket än endast enskilda tecken.

5.3 Lexikal variation och användning av ordboken vid språkinlärning

Anderssons (2006) studie om regionala skillnader i hur man uttrycker betydelsen 'gnida in snö i ansiktet' på svenska resulterade i en väldigt stor språklig variation. Förklaringen till variationen var bland annat att ord som dessa i allmänhet inte skrivs utan förekommer endast i talad form, inte nås av språkvårdens domäner, och lärs in via jämnåriga och inte via en äldre generation. Det finns många paralleller mellan den variation Andersson tar upp och de tecknade språkens variation på lexikal nivå. Som tidigare nämnts saknar teckenspråken skriven form som kunde fungera som en förenhetligande och standardiserande faktor. Att det finns en skriftspråklig tradition kan nämligen ses som en konserverande faktor som gör att den språkliga förändringen blir långsammare (jfr Granqvist 2009 om romani i Finland).

En annan parallell är att hörande föräldrar på grund av den stigmatisering dövhet innebar och teckenspråkens låga status inte använde teckenspråk med sina döva barn före 1960-talet i Finland (och delvis inte heller i dag). Detta betydde att barnen lärde sig teckenspråk då de inledde sin skolgång, av äldre elever eller av sina jämnåriga kamrater som hade döva föräldrar, och barnen använde sig av språket sinsemellan. Situationen ser fortfarande ut så här på många håll i världen. Till exempel i Albanien och i Kosovo lär sig de flesta döva barn till hörande föräldrar teckenspråk först i skolan – och även här av andra barn eftersom teckenspråk i regel inte används som undervisningsspråk. Teckenspråk används alltså i skolan i huvudsak elever emellan vilket betyder att språkliga innovationer fortplantas i det ständigt föränderliga språket för varje ny årskulls del. Språket omfattas inte av formell standardisering eller språkvård. Alla dessa faktorer samverkar till att en rik variation i språket upprätthålls.

Lexikal variation i språket är därmed snarare regel än undantag. Så länge man inom forskningen av ett teckenspråk inte känner till dynamiken och betydelsen av variationen betonas vikten av att den explicit inkluderas i en lexikografisk beskrivning. Ett av kraven på en seriös teckenspråksordbok är därmed att den bör

beskriva lexikal variation. Rainò (2006a, 2010) har konstaterat att finländska teckenspråksordböcker inte klarar av att presentera språklig variation på ett tillfredsställande sätt. Som jag konstaterade i kapitel 2.6 gäller detta faktum teckenspråksordböcker även mer allmänt. Lucas (2003) diskuterar varför lexikal variation är problematisk för lexikografer i allmänhet. Detta har att göra med att det finns en konflikt mellan ordbokens funktion och den språkliga variationens natur: ordbokens funktion är i allmänhet att visa en standardmodell av språket för användaren av ordboken medan variation ofta definieras som ett avvikande från en standard (Lucas 2003: 337). Även den felaktiga tankegången om ett-till-ett motsvarigheter språk emellan kan leda till att lexikal variation ses som något ovälkommet i språket.

Eftersom ordböcker ofta används vid inläring av teckenspråk som främmande språk på grund av brist på andra läromedel är det viktigt att varianter av uppslagstecknen och alternativa tecken och konstruktioner inkluderas. Att teckenspråksordböcker aktivt används vid språkinläring kan ha många följder. En begränsad beskrivning av språket med fokus på det etablerade lexikonet har konsekvenser särskilt för språkinlärarna – i brist på annat undervisningsmaterial signalerar ordboken att ”detta är språket”. En ordbok kan också förmedla det felaktiga intrycket att det faktiskt är möjligt med ett-till-ett förhållanden språk emellan, om inte ordboksartikeln innehåller rikligt med information som klargör att så inte är fallet. Fokus på enskilda tecken har dessutom länge varit rådande inom teckenspråksundervisning för hörande. Undervisningen har i många fall baserat sig på inläring genom teckenlistor och översättning (se Vivolin-Karén 2002 och Takkinen 2010). Himmelmann (2006: 18–19) tar upp ordbokens begränsningar vid språkdokumentation som också är av relevans vid språkinläring: Ordböcker förmedlar sällan pragmatisk information om kommunikativ praxis (så som t.ex. hälsningsförfarande) som är viktig vid inläring av ett främmande språk.

Den normerande status ordboken tillskrivs av ordboksanvändarna är också problematisk. Trots att den konventionella teckenspråksordboken inte klarar av att beskriva variation i språket, tillskrivs ordböckerna nämligen ofta en hög status. Boken ses av hörande språkinlärare som normativ även i de fall den inte har en uttalad normerande målsättning utan följer rent deskriptiva principer (se t.ex. Lucas 2003: 325–326). Som tidigare konstaterats har ordboken alltid en viss normativ och preskriptiv roll vare sig det var teckenspråkslexikografens avsikt eller inte. Att ett tecken blir medtaget i eller utelämnat ur ordboken är redan det ett ställningstagande

till tecknets status. En potentiell följd av att ordboken ses som preskriptiv är att användarna av ordboken endast ser den del av språket som beskrivs i ordboken som språket. Ordförande för teckenspråkstolkarnas världsförbund (WASLI, World Association of Sign Language Interpreters) Liz Scott Gibson (2008) har erfarit att det finns teckenspråkstolkar som har teckenspråksordböcker som sitt rättesnöre. Detta har enligt Scott Gibson i en del fall gått så långt att tolkar rättar nativa teckenspråksanvändares språk ifall det avviker från vad som presenteras i ordböckerna. Man kan se det som en paradox att teckenspråksordböckerna får en så stark normativ status trots att de ofta varit oprofessionellt gjorda. Så länge det saknas explicit undervisningsmaterial för tecknade språk kommer ordböckernas roll vid språkinlärning att framhävas.

På grund av att teckenspråkigas språkinlärningsprocess avbryts för nästan varje generation (då döva barn i allmänhet föds till hörande föräldrar utan förhandskunskaper i ett tecknat språk) får ordböckerna en accentuerad betydelse för påverkan på språket via icke-nativa språkinlärare. Jag tangerar icke-nativa språkanvändares roll i språkförändring i studie B och diskuterar där att hörande föräldrar saknar språklig intuition i teckenspråk och därför inte klarar av att kritiskt bedöma kvaliteten på den språkliga input som de möter i ordböcker. Även Rainò (2006b: 126) diskuterar förhållandet mellan icke-nativa teckenspråksanvändare och ordbokspublikationer. Trots att hennes diskussion närmast gäller ortnamn är hennes iakttagelser relevanta för teckenförrådet i gemen: de få (ortnamns)publikationer som finns löper risk att börja styra språkliga impulser för både icke-nativa språkanvändare och yrkesverksamma teckenspråkstolkar. Även på andra håll i världen har man uttryckt oro över icke-nativa språkbrukares påverkan på teckenspråken. Elton (2007) diskuterade i ett föredrag vid dövas världsförbunds kongress det inflytande hörande språkanvändare har på BSL. Elton konstaterade att "Development of BSL has never been in the hands of Deaf" och uttryckte oro över framtiden.

Ytterligare en aspekt som är värd att synliggöra är vad ordbokspublikationerna kan ha för betydelse i framtiden. Då allt fler språk (bland dem även tecknade språk) är hotade och försvinner, kan ordboken få en viktig roll i en framtida (re)vitaliseringsprocess. Ordbokens påverkan på språket i en sådan situation kan man endast spekulera om – men det är mycket möjligt att den får en framträdande roll i brist på annat inspelat språkligt material. Även frågan om äganderätten till

språket som diskuterats tidigare har anknytning till icke-nativa språkanvändares påverkan på språket.

Den konventionella teckenspråksordbokens brister och tillkortakommanden som har redovisats i detta kapitel 5 är bakgrunden till de lingvistiska utmaningar ordboken står inför vid beskrivning av ett (odokumenterat) teckenspråk. I det följande sammanfattar jag de egenskaper som ordboken borde besitta för att klara av att förmedla en rättvis bild av ett tecknat språk.

5.4 Sammanfattningsvis: alternativ till den konventionella teckenspråksordboken

De tre ordboksprojekten och min forskning för denna studie har markant påverkat min syn på språk. Min erfarenhet visar att teckenspråk utgör hela egna system i sig där både den språkinterna och den språkexterna kontexten är avgörande för förmedling av betydelser. Delarna i det språkliga uttrycket kan inte plockas ut ur systemet utan får sin betydelse i förhållande till systemets övriga delar. En naturlig följd av detta sätt att se språk som hela system är de konsekvenser det har för olika språkliga aktiviteter: för inläring av främmande språk, för översättning mellan språk och för hur språk presenteras i ordböcker. Mot denna bakgrund är lexicografiskt arbete egentligen ett omöjligt uppdrag. Eftersom ordboken dock har långa traditioner och en given ställning vid beskrivning av språk är den ändå värd att utvecklas. Min syn på språket som ett system syns i den helhetslösning för utvecklandet av ordboken jag förespråkar.

Vad krävs då av en ordbok för att den skall fungera som en lyckad beskrivning av ett tecknat språk? Ordboken bör ta hänsyn till statusen hos det språk som beskrivs. Så länge tecknade språk är lågstatusspråk och behäftade med fördomar om att de inte är fullgoda naturliga språk bör ordboken bidra till att beskrivningen inte endast utgör en partiell beskrivning av språket.

Så länge resurserna för forskning i tecknade språk är knappa (så som t.ex. är fallet för tecknade språk i utvecklingsländer) bör man ta i beaktande att arbetet för en ordbok eller ett begränsat ordboksprojekt inte nödvändigtvis följs av forskning i språkets grammatik. I praktiken innebär detta att en konventionell ordbok som fokuserar på lexikonet inte är en optimal lösning utan man bör överväga en form där presentation av både lexikon och grammatik ingår. En viktig aspekt är att grundläggande information om teckenspråkens struktur och uppbyggnad bör ges språkgemenskapen i fråga innan arbetet påbörjas – eftersom språkanvändarna

traditionellt endast önskar sig en ordbok över språket. Det ligger en höna-ägget-problematik i att så länge det saknas forskning i ett tecknat språk har teckenspråkiga inte tillgång till sådan kännedom om sitt språk och dess särart som skulle bidra till att de förstod att kräva forskning även i språkets grammatik. Den mest gynnsamma lösningen vore alltså att inkludera grammatisk information i ordboken. Så har man gått till väga även i ordboksarbete för talade språk: grammatisk information finns integrerad i tvåspråkiga ordböcker i talade språk (se de Schryver 2008; corpus-based dictionary mini-grammar och kollokationsordböcker¹⁵).

Som konstaterats har en teckenspråksordbok i bokform praktiska begränsningar när det gäller att presentera simultanitet och tredimensionella rörelser via statiska stillbilder. Ordboken får inte till sin struktur vara begränsad till att endast uppvisa språkets sekventiella sida – en ordbok i elektronisk form är därmed mer lämpad för tecknade språk än en i bokform. Som redan framkommit bör ordboken också visa variationen i språket som en naturlig egenskap i språket och den får heller inte endast presentera bara en del av språket, dvs. endast etablerade tecken.

Både när det gäller att presentera språkets simultana drag och för att visa på den språkliga variationen har informationstekniken fått en viktig roll att spela. En elektronisk ordbok klarar av att representera ett visuellt och rörligt språk och möjliggör behändiga korshänvisningar. Kategoriseringen blir mer smidig och den elektroniska formen möjliggör ett lättillgängligt söksystem baserat på antingen form, semantisk innebörd eller grammatisk funktion. Den elektroniska ordbokens styrka ligger dock framförallt i att den förmår visa upp längre teckenspråkiga diskurser som innehåller kollokationer och grammatisk information i stället för, eller som ett komplement till, de enskilda tecknen. I språkundervisning får användaren följaktligen en mer sanningsenlig bild av språket då lexikonet och grammatiken presenteras parallellt. Med hjälp av annoteringsprogram som ELAN (EUDICO Linguistic Annotator) som i dag främst används inom teckenspråksforskning kunde man synkronisera videosekvenser med anteckningar. Programmets form är inte ännu ett optimalt medel för teckenspråksundervisning men via programmet kan man peka ut språkliga fenomen och grammatiska element. Utvecklingen av video- och informationstekniken möjliggör högst sannolikt i framtiden mer användarvänliga program för beskrivning av teckenspråk.

¹⁵ Exempelvis LTP Dictionary of Selected Collocations (1999) och Oxford collocations dictionary for students of English (2002).

På webbsidan http://www.viivi.fi/holmolaiset_nuolitus/holmolaiset_nuolitus.html¹⁶ finns ett kort utdrag ur den teckenspråkiga texten *Hölmöläiset* ('Bembölingarna') som är sammanställd med visuella hänvisningar till vissa språkliga element i texten. Tanken bakom experimentet var att jag ville hitta nya visuella lösningar till hur man kunde lyfta fram element ur videoinspelade data. Den teckenspråkiga texten är en översättning från en finsk originaltext och ett tydligt exempel på skillnader i form mellan de två språken. Översättningen är ett talande exempel på hur ett ett-till-ett förhållande i form inte existerar mellan käll- och målspråken i fråga även om betydelserna är likartade. I översättningen utnyttjas många element av spatial referens till byn och byborna i sagan om bembölingarna som inte ingår i finskans grammatik.

Framtiden får utvisa om det är utvecklingen av informationsteknologin, det vill säga den elektroniska ordboken som kommer att möjliggöra en sammansmältning av dikotomin ordbok–grammatikbok. Också Sinclair, förnyaren av engelskans lexikografiska tradition, kritiserade traditionella lingvistiska dikotomier, speciellt tudelningen i grammatik och lexikon (Krishnamurthy 2008: 235–236). Sinclair (2004: 165) polemiserar kring indelningen på följande sätt [min kursivering]:

The distinction between grammar and lexis is a very basic model of language; there would be no motivation to reconsider it unless new evidence gave rise to concern about its accuracy. One reason for such a model becoming so well established could be simply that before the computer age linguists were unable to describe all the complexity of language at once; since it could be represented as a framework and a set of choices to fit the frames, one of those elements could be held steady and the other varied against it. So we could forget, temporarily, about the patterns of semantic choice while we look at the organization of the structures; and then the process could be reversed, and when we came to look at the words and their meanings, then we did not consider at that point whether they were subjects or objects of clauses or objects of prepositions, if they were noun phrases, because that part of the overall organization was suspended.

In other words, we can put forward for consideration the suggestion that *this initial division of language patterning may not be fundamental to the nature of language, but more a consequence of the inadequacy of the means of studying language in the pre-computer age*. When the linguist had nothing but his or her five senses, memory and internal awareness, it was difficult to analyse such a complex matter as language; [---]. Without the ability to manipulate language externally, the observer/analyst has to leave some things steady, or hope they stay steady while other aspects of the whole are examined. And the problem is, in language, that they don't stay steady. *So we*

¹⁶ Jag vill rikta ett tack till Pia Taalas som är teckenspråksaktör på videon och till Jari Nyberg som tekniskt genomförde webbsidan.

should at least question the wisdom of dividing the meaningful patterns of language into two at the outset.

de Schryver (2003: 180–185) konstaterar att ordböcker och grammatikor traditionellt varit skilda produkter men att avståndet minskat mellan dessa två genom att man inkluderat grammatisk information via korshänvisningar i elektroniska ordböcker. Han noterar också (2008: 269) att den elektroniska formen på ordboken gör uppslagsordets betydelse mindre viktigt, eftersom alla ortografiska former kan vara egna ordboksartiklar. Att utveckla den elektroniska teckenspråksordboken är viktigt också med tanke på att språkanvändarna själva på så sätt skulle få en aktivare roll – Johnston (2003: 465) förespråkar en interaktiv databas och Rainò (2006a) en webbtesaurus som är öppen för alla.

En innovativ lexikografisk lösning där man kan skönja en vilja att innefatta även grammatiska element hittar man i den webbaserade *Ordbog over Dansk Tegnsprog* (<http://www.tegnsprog.dk>, Kristoffersen & Troelsgård 2010a). Ordbokens andra utgåva lanserades i september 2010 och innefattar 43 klassifikatorhandformer (kallade *proformer* i ordboken) som egna uppslagstecken bland de andra ordboksartiklarna. De danska lexikograferna har därmed på ett naturligt sätt inkluderat produktiva tecken i materialet. Dessa artiklar hittar man då man söker under *emne > alment > sprog > proformer* och artiklarna med produktiva uppslagstecken är märkta med *PF* för proform. I övrigt behandlas proformartiklarna likvärdigt med etablerade tecken i ordboken och definieras inte på något sätt som avvikande trots att de enligt Johnstons & Schembris (1999) snäva definition på vilka tecken som duger som lemman inte skulle äga tillträde i en ordbok. Det enda som skiljer dem från andra tecken är att istället för att få sin betydelse analyserad via danska motsvarigheter har de fått en funktionsbeskrivning:

Nogle betydninger dækker en særlig sproglig funktion som ikke kan gengives fyldestgørende som en dansk oversættelse. I disse tilfælde gives der i stedet en forklaring af funktionen, indledt med symbolet ⚙.

På sökkommandot *G-handform* och artikulationsstället *utrymmet framför den som tecknar* får man 126 träffar, och däribland t.ex. följande proformartiklar:

- PF-LANG-TYND-GENSTAND: Bruges for at repræsentere en aflang og forholdsvis tynd genstand, f.eks. en bom. Bruges typisk i verber der beskriver bevægelse.

- PF-INDEKS: Bruges til at repræsentere et levende væsen, f.eks. et menneske. Bruges typisk i verber der beskriver bevægelse.
- PF-KORT-TYND-GENSTAND: Bruges for at repræsentere en kort og tynd genstand, f.eks. en blyant eller en gaffel. Bruges typisk i verber der beskriver en genstands placering eller bevægelse.
- PF-GENEREL: Bruges for at repræsentere en bevægelsesbane. Kan bruges om alle genstandes bevægelse.
- PF-BEN: Bruges for at repræsentere menneskeben. Bruges typisk i verber der beskriver bens bevægelse.

Dessutom är de tecknade exempelsatserna glossade så att de produktiva proformerna är väl utmärkta även i artiklar som beskriver etablerade uppslagstecken. Ordboksanvändaren ser alltså att dessa tecken är en naturlig del av språkets uttryckssätt. Ordboksartiklarna är sammankopplade så att man genom att klicka på ordet proform som förekommer i exempelsatser i andra ordboksartiklar förs till ordboksartikeln för ifrågavarande proform. Detta betyder att ordboksanvändaren lätt hittar fram till specifik information om produktiva tecken i ordboken. Ordboken är en föregångare även på andra sätt: Det finns en konkordansfunktion inbyggd i den nyaste versionen av ordboken som automatiskt visar alla exempelsatser som innehåller uppslagstecknet i fråga. Via *Facebook* ges ordboksanvändaren möjlighet att kommentera materialet som presenteras, och de danska orden i översättningarna är länkade till ordboksartiklar i den elektroniska ordboken *Den Danske Ordbog*. Framför allt är dock *Ordbog over dansk tegnsprog* ett exempel på att det är fullt möjligt att inkludera produktiva tecken som uppslagstecken i en elektronisk teckenspråksordbok och på så sätt presentera språkets olika verbala uttryckssätt – vilket naturligtvis är värt att sträva efter då man beskriver tidigare utforskade språk.

I sin diskussion om hur nätordboken *Ordbog over dansk tegnsprog* ytterligare kunde vidareutvecklas ser Engberg-Pedersen (2010b) tre utmaningar. För det första borde ordboksinnehållet utökas, eftersom ordboken saknar grammatisk information om uppslagstecknets ordklassstillhörighet, böjning och avledning och hurdana konstruktionsmöjligheter som kommer i fråga för uppslagstecknet (se också Engberg-Pedersen 2010a). För det andra bör man lösa frågan om hur traditionella grammatiska element och mimiskt-gestuelle element kan integreras i ordboken – för att kunna göra det måste man ha tillgång till data om språkets satsstruktur via en elektronisk korpus. Den tredje utmaningen handlar om hur den språkliga variationen

i språket skall beskrivas. I Engberg-Pedersens utvecklingsförslag kan skönjas en mer allmän strävan att inom ramen för ordboken beskriva språket som helhet. En ytterligare väsentlig aspekt och utmaning ser jag i hur man kunde inkludera de kollokationer tecknen i allmänhet ingår i och att visa större helheter och konstruktioner i språket. Jag är helt överens med Engberg-Pedersen om att man borde ha tillgång till en språklig korpus som utgångspunkt för ordboksarbetet. Eller för att citera Krishnamurthy (2008: 240):

[C]orpus-driven lexicography does not use a corpus to find examples to fit pre-existing entries; the new entries, sense divisions, and definitions are fully consistent with, and reflect directly, the evidence of the corpus; examples are used verbatim; recurrent patterns form the basis for lexicographic categories; and the absence of an entry, or a pattern in an entry, is a meaningful lexical statement.

De utmaningar teckenspråkslexikografen står inför vid utvecklandet av alternativ till den konventionella ordboken är alltså både mångskiftande och många till antalet. En del utmaningar delar teckenspråkslexikografen med lexikografen för talade språk. Gellerstam (2004) diskuterar lexikografens dilemma när det gäller tvåspråkiga ordböcker: han konstaterar att även de bästa tvåspråkiga ordböcker har svårt att balansera mellan de behov användaren har av att få information om kontextuella upplysningar och lexikografens önskan att komprimera och ge allmän information. På det praktiska planet av ordboksarbetet gäller det att vara realist och se till tillgängliga resurser, så som finansiering, tidtabeller och personresurser. Samarbetet mellan språkanvändarna och de utomstående lingvister bör fungera, och så som Mosel (2004) har konstaterat är man vid ordboksarbete i tidigare utforskade språk ofta tvungen att göra många kompromisser.

När det gäller målgruppen för ordböcker tog jag i kapitel 2.5 upp frågan om att personer med språket som modersmål respektive personer som behöver boken till stöd i inlärningen av språket ställer olika krav på vilken information som bör prioriteras vid utformandet av en ordbok. Ett tecken på att teckenspråksordböcker traditionellt varit gjorda utan lingvistiskt eller lexikografiskt kunnande är att böckernas målgrupp och användningsområde är vaga eller oklara: böckerna är ofta försök till en kombination av en aktiv ordbok (för produktion av språket) och en passiv ordbok (för förståelse av språket). Då man även försöker kombinera målgrupperna: att både teckenspråkiga själva och språkinlärare skulle ha nytta av samma ordbok finns det en risk att ordboken så som Svensén (1987: 12) påpekar ”sätter sig mellan två stolar” och inte blir tillräckligt målinriktad. Den elektroniska

formen löser dock en del av dessa problem då informationen kan göras mer lättillgänglig med tanke på olika målgrupper.

Avslutningsvis vill jag hänvisa till den diskussion om mångfunktionella ordböcker som Bergenholtz (1997) för, eftersom den är av relevans även för teckenspråkslexikografien. Bergenholtz tar upp de specifika lexikografiska behov ”små språk” [språk med få talare] så som färöiska, grönländska och de samiska språken har. Han förespråkar mångfunktionella ordböcker av typen lexikografiskt uppslagsverk som täcker användarbehoven *produktion, förståelse* och *översättning* av språk likaväl som behovet att *få information om språken* i fråga, och som innehåller både grammatisk information och en redogörelse för språkets historia. Tecknade språk är typiska minoritetsspråk med låg status och okunskapen om dem bland den stora allmänheten är fortfarande stor. Det är av ytterst stor vikt att man redan från början av det lexikografiska arbetet för odokumenterade teckenspråk strävar efter att ta upp språkliga fenomen så mångsidigt som möjligt. I sitt inlägg om ordbokskritik konstaterar Trosterud (2003: 69) att kritiken försvarar sin plats inom metalexikografien men att ordbokskritiken bör vara konstruktiv och relevant [min kursivering]:

Ei kvar ordbok kan sjølvsagt alltid bli betre, men det er mange ting som hindrar forfattarane i å skrive den ideelle ordboka. Framfor alt har eit kvart ordboksprosjekt begrensa med ressursar. [...] Meir relevant er kritikk og forbetningsframlegg som det er mogleg å gjennomføre med dei ressursane som står til rådvelde. Her har ordbokskritikken si mest sentrale oppgåve. [...] *Ordbokskritikken bør dermed ha som eksplisitt mål å hindre den praktiske leksikografien i å skrive ordbøker som er dårlegare enn det det finst ressursar til.*

6 AVSLUTNING OCH IMPLIKATIONER

Min studie handlar om dokumentation och beskrivning som en del av språkplanering för tecknade språk. Hur tecknade språk har presenterats i ordböcker har varierat under tidens gång och både avspeglat och påverkat rådande uppfattningar om språken. Sammandragsmässigt kan man konstatera att svaret på min första forskningsfråga: *Vilken är ordbokens och det lexikografiska arbetets roll i språkplanering och utforskning av odokumenterade teckenspråk och i förhållande till teckenspråkgemenskapen?* sätter fokus på ordbokens roll för statusplanering för att medvetandegöra språkanvändarnas språkliga rättigheter. Det lexikografiska

arbete som görs inom ramen för korpusplanering kan inte separeras från statusplaneringen av språket – i en språkplaneringskontext som utgår från teckenspråkgemenskapens behov och insatser *är* språkdokumentation och språkbeskrivning statusplanering. Min andra fråga lyder: *Vilka faktorer utgör speciella utmaningar vid dokumentation (och beskrivning) av tecknade språk och bör därför speciellt beaktas i det praktiska lexikografiska arbetet?* Som en följd av de tecknade språkens marginaliserade ställning är det speciellt förhållandet mellan mig som utomstående hörande lingvist och språkgemenskapen som hade en avgörande betydelse för det lexikografiska arbetet. Svaret på den tredje forskningsfrågan *Är den konventionella ordboken ett bra verktyg för att beskriva ett odokumenterat teckenspråk?* är delvis ett ja och delvis ett nej. Som konstaterats i svaret på min första forskningsfråga spelar ordboken en roll för språkgemenskapens språkliga intressebevakning men sett ur språkets synvinkel klarar den konventionella ordboken inte av att förmedla en rättvis bild av språket.

Min studie har sin utgångspunkt i lexikografiskt arbete i tre tecknade minoritetsspråk. Som en följd av att de tre ordboksprojekten till sin struktur och tyngdpunkt är olika har även studierna A–E fokus på olika teman: För det finlandssvenska teckenspråkets del handlar det om ett språk som existerat parallellt med ett annat teckenspråk men inte uppmärksammats tidigare. Därmed är det naturligt att studie A och B handlar om en beskrivning av de särdrag som skiljer det finlandssvenska teckenspråket från det finska teckenspråket och en historisk tillbakablick på språket. Studie C om det albanska teckenspråket handlar om en beskrivning av ett tidigare helt odokumenterat språk och en processbeskrivning av den kontext det lexikografiska arbetet utfördes i. Studie E beskriver ordboksprocessen ur de medverkande språkanvändarnas perspektiv eftersom den samhälleliga och politiska situationen i Kosovo med ett möjligt EU-medlemskap i en nära framtid gjorde ordboksarbetet direkt relevant för språklig intressebevakning och frågor om språkets status. Studie D tar upp metodfrågor som gäller datainsamling för lexikografiskt arbete och samarbetet mellan språkgemenskapen och den utomstående teckenspråkslingvisten. Kapitel 5 ovan utgör sedan slutligen en syntes om ordboken som redskap i dessa lexikografiska processer ur språkets egen synvinkel.

Min studie kan ses bidra till teckenspråksforskningen på många sätt:

- Studien utgör lingvistisk grundforskning och språksociologisk forskning i tre språk som inte studerats tidigare: det finlandssvenska, det albanska och det kosovanska teckenspråket.
- Studien visar att det lexikografiska arbetet i hög grad har betydelse för statusplaneringen för ett odokumenterat teckenspråk. Jag betonar ordbokens tillkomst som en del av en process. Framförallt studie E i teckenspråkgemenskapen i Kosovo visar hur dokumentation och beskrivning av språket kan utgöra en utgångspunkt och ett element i intressebevakning för att tillgodose teckenspråkigas språkliga rättigheter. Det som framkommit i denna studie bör tas i beaktande i utvecklingssamarbete bland teckenspråkiga döva. Studien har därmed förhoppningsvis följer för prioriteringen inom (Finlands) framtida utvecklingssamarbete bland teckenspråkiga döva.
- Studierna A och B i det finlandssvenska teckenspråket är aktuella av många orsaker. En av orsakerna handlar om språkets hotade framtid. Om språket inte får det stöd det behöver för att fortleva och språket inte dokumenteras och beskrivs i tid försvinner en del av Finlands språkliga och kulturella mångfald. Dessutom försvåras framtida komparativa studier mellan det finska och det sverigesvenska teckenspråket eftersom det finlandssvenska teckenspråket i viss mån kan ses som en länk som existerar ”mellan” dessa språk.
- Att tecknade språk bör studeras på egna villkor och inte med metoder och klassificering avsedda för talade språk har redan framförts i teckenspråksforskning. Min argumentation mot den konventionella ordboken som redskap i beskrivning av tidigare odokumenterade teckenspråk är helt i linje med denna insikt.

När det gäller generaliseringar har mitt material och min studie naturligtvis sina begränsningar. Jag anser dock att tolkningarna gjorda på basis av mina observationer och svaren på mina tre forskningsfrågor delvis är överförbara till andra teckenspråkiga sammanhang – och därmed kan bidra till ökad förståelse av de fenomen jag studerar. Fangen (2005: 276–277) konstaterar att överförbarhet inte nödvändigtvis behöver vara ett krav för kvalitativa studier. Hon påpekar också att en undersökning sällan kan upprepas eftersom miljöer och människor förändras, och människorna reagerar dessutom inte på samma sätt på en annan person som kommer in som forskare. Att situationen förändrats håller mer än något annat streck för min studie: för alla tre språkgemenskaper är situationen i dag helt annan än den var vid

de respektive ordboksarbetens början. Både språkens ställning och språk användarnas kunskap och medvetenhet om det egna språket har utvecklats (se kapitel 4.1). Däremot anser jag att man ändå kan göra vissa generaliseringar på basis av resultaten i min studie. Detta gäller svaren på forskningsfrågorna (1) och (2) där ordboken och det lexikografiska arbetets roll för språket och språkgemenskapen och de praktiska utmaningarna i dokumentationsarbetet sannolikt har många likheter med andra teckenspråkiga kontexter i världen. Speciellt gäller detta förhållandet mellan korpus- och statusvärden i sådan språkplanering som utgår från språkgemenskapens behov och som genomförs av teckenspråkiga själva. Även argumentationen kring svaret på forskningsfråga (3) om ordboken som verktyg i beskrivning av ett odokumenterat teckenspråk är direkt överförbar till andra teckenspråk än de odokumenterade. Man kan dock med fog kritisera mina observationer och tolkningar med motiveringen att jag själv varken är döv eller nativ teckenspråksanvändare. Det är högst sannolikt att om jag varit teckenspråkig själv, hade jag kanske inte kommit till helt olika resultat men tyngdpunkten hade antagligen varit en annan. Eventuellt skulle identitetsaspekten tydligare ha kommit fram. Även Bucholtz & Halls (2005: 586) sociokulturella lingvistik har sina rötter i identitetsanalys i lingvistisk interaktion. Identitetsaspekten är den aspekt som i denna studie fått minst uppmärksamhet av de tre element som teckenspråkiga kontexter baserar sig på: språket, identiteten och kulturen.

Min studie kan ses ha relevans även för andra än tecknade språk. De fenomen jag diskuterar kan även gälla talade språk i minoritetsställning: De lexikografiska utmaningarna man står inför vid ordboksarbete utan tillgång till språkliga korpusar är likartade för tecknade och talade språk utan skriven form. Diskussionen om standardiseringssträvandena i språkplaneringen är också överförbar till talade/skrivna språk: Vilken skall målsättningen med korpusplaneringen vara och vilken roll har de professionella språkvårdarna respektive språkbrukarna i de språkplaneringsbeslut som fattas? Diskussionen om språklig kvalitet är också mer allmängiltig. Hur kunde talare av minoritetsspråk få sin röst hörd när det gäller den språkliga kvaliteten på den samhälleliga service som erbjuds – hur kan man t.ex. garantera den språkliga behörigheten hos personalen i daghem och skola?

Avslutningsvis återkommer jag till teckenspråkgemenskapen. All språkplanering för tecknade språk borde ha sitt ursprung bland de människor vars språk det handlar om. Detta har upprepats många gånger i denna studie men det är ändå viktigt att poängtera inte minst mot bakgrunden av de tecknade språkens

marginaliserade ställning – både i går och i dag. Även om det lexikografiska arbetet sker i samarbete med utomstående lingvistisk expertis är det språkgemenskapen som i sista hand skall fatta besluten om målsättningarna för vad korpusplaneringen skall innebära i praktiken. Attityder som vittnar om okunskap och nonchalans gentemot teckenspråk hör inte hemma i teckenspråkig språkplanering. Jag avslutar med att citera Branson & Miller (2000: 32):

Linguistic human rights involve not only the right to your own language but the right to conceptualize and study your own language in your own terms.

LITTERATUR

- Ahlbäck, Olav, 1982. *Ordbok över Finlands svenska folkmål*, första bandet. Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken.
- Allen, Colin & Hilde Haualand, 2009. *Deaf people and human rights*. World Federation of the Deaf and Swedish National Association of the Deaf. <http://www.wfdeaf.org/pdf/Deaf%20People%20and%20Human%20Rights%20Report%20%2023%20Feb%2009%20Version.pdf> [hämtat 23.9.2009]
- Al-Showaier, Hend, 2007. *Unification of Arabic Sign Languages*. Föredrag vid dövas världsförbunds (WFD) världskongress i Madrid 17.7.2007.
- Andersson, Lars-Gunnar, 2006. *Vetenskapsradion: språket*, arkiv 10.1.2006. <http://www.sr.se> > vetenskapsradion > språket > arkiv 2006 [lyssnat 11.5.2009]
- Auer, Peter, 2005. Europe's sociolinguistic unity, or: A typology of European dialect/standard constellations. I *Perspectives on Variation* [Trends in Linguistics 163], red. av Nicole Delbecque, Johan van der Auwera & Dirk Geeraerts. 7–42. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Austin, Peter K., 2009. *Issues in language documentation*. Föreläsning vid Endangered Languages Academic Programme 3L summer School, Department of Linguistics, School of Oriental and African Studies, London. 22.6.2009.
- Baker, Colin, 1992. *Attitudes and language*. Clevedon/Philadelphia: Multilingual Matters.
- Bartsch, Renate, 1987. *Norms of language: Theoretical and practical aspects*. London/New York: Longman.
- Batibo, Herman M., 2009. Language documentation as a strategy for the empowerment of the minority languages of Africa. I *Selected proceedings of the 38th annual conference on African linguistics*, red. av Masangu Matondo, Fiona Mc Laughlin & Eric Potsdam. 193–203. Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project. <http://www.lingref.com/cpp/acal/38/paper2147.pdf> [hämtat 17.3.2011]
- Battison, Robbin M., 1978. *Lexical borrowing in American Sign Language*. Silver Spring: Linstok.
- Bergenholtz, Henning, 1997. Polyfunktionale ordbøger. *LexicoNordica* 4: 15–29.
- Berman, Ruth A. & Dan Isaac Slobin, 1994. *Relating events in narrative: A crosslinguistic developmental study*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Bowern, Claire, 2008. *Linguistic fieldwork. A practical guide*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Branson, Jan & Don Miller, 1998. Nationalism and the linguistic rights of Deaf communities: Linguistic imperialism and the recognition and development of sign languages. *Journal of Sociolinguistics* 2(1): 3–34.
- Branson, Jan & Don Miller, 2000. Maintaining, developing and sharing the knowledge and potential embedded in all our languages and cultures: on linguists as agents of epistemic violence. I *Rights to language. Equity, power, and education*, red. av Robert Phillipson. 28–32. New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Brentari, Diane (red.), 2001. *Foreign vocabulary in sign languages: A cross-linguistic investigation of word formation*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum.

- Brentari, Diane, 2001. Borrowed elements in sign languages: a window on word formation. I *Foreign vocabulary in sign languages: A cross-linguistic investigation of word formation*, red. av Diane Brentari. ix–xx. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Brentari, Diane & Carol A. Padden, 2001. Native and foreign vocabulary in American Sign Language: A lexicon with multiple origins. I *Foreign vocabulary in sign languages: A cross-linguistic investigation of word formation*, red. av Diane Brentari. 87–119. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Bucholtz, Mary, & Kira Hall, 2005. Identity and interaction: A sociocultural linguistic approach. *Discourse Studies* 7(4–5): 585–614.
- Bybee, Joan, 1985. *On the nature of grammatical categories: A diachronic perspective*. Föredrag, the 2nd Eastern States conference on linguistics, Buffalo. 3.10.1985.
- Bylund Språngberg, Emanuel, 2008. *Age differences in first language attrition. A maturational constraints perspective*. Stockholm: Centre for Research on Bilingualism, Stockholm University.
- Cameron, Deborah, Elizabeth Frazer, Penelope Harvey, M. B. H. Rampton & Kay Richardson, 1992. *Researching language: Issues of power and method*. London: Routledge.
- Capirci, Olga & Virginia Volterra, 2008. Gesture and speech: The emergence and development of a strong and changing partnership. *Gesture* 8(1): 22–44.
- Centlex, *Forskning*, 2010. Centlex – Center for Leksikografi, forskning i behovstilpassat informations- og datatilgang. <http://www.asb.dk/forskning/forskningscentreoggrupper/forskningscentre/centerforleksikografi/forskning> [hämtat 21.11.2010]
- Coleman, Julie, 2006. Lexicography. I *The handbook of English linguistics*, red. av Bas Aarts & April McMahon. 581–600. Oxford: Blackwell.
- Collins COBUILD English Dictionary*, 1995 [1987]. John Sinclair (huvudred.). London: HarperCollins.
- Comrie, Bernard, 1989. *Language universals and linguistic typology*. Andra upplagan. Oxford: Blackwell.
- Cooper, Robert L., 1989. *Language planning and social change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crasborn, Onno, 2010. *Deaf views on sign language politics in the Netherlands*. Presentation at DCAL, London, UK, May 2010.
- Creswell, John W., 1998. *Qualitative inquiry and research design; Choosing among five traditions*. Thousand Oaks: Sage.
- Croft, William, 1990. *Typology and universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crowley, Terry, 2007. *Field linguistics. A beginners guide*. Oxford: Oxford University Press.
- Davis, Jeffrey E., 2010. *Hand talk: Sign language among American Indian nations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Deaf Empowerment Foundation, 2010. <http://www.def-intl.org/?q=node> [hämtat 21.11.2010]
- de Schryver, Gilles-Maurice, 2003. Lexicographers' dreams in the electronic-dictionary age. *International Journal of Lexicography* 16(2): 143–199.
- de Schryver, Gilles-Maurice, 2008. Why does Africa need Sinclair? *International Journal of Lexicography* 21(3): 267–291.

- Dimmendaal, Gerrit J., 2004. Capacity building in an African context. I *Language documentation and description Volume 2*, red. av Peter. K. Austin. 71–89. London: The Hans Rausing Endangered Languages Project, Department of Linguistics, School of Oriental and African Studies.
- Duranti, Alessandro, 1997. *Linguistic anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eichmann, Hanna, 2009. Planning sign languages: promoting hearing hegemony? Conceptualizing sign language standardization. *Current Issues in Language Planning*. 10 (3): 293–307.
- Eliasson, Rosmari, 1994. Metodvalet – en fråga om kön och moral? I *Kvalitativ metod och vetenskapsteori*, red. av Bengt Starrin & Per-Gunnar Svensson. 139–162. Lund: Studentlitteratur.
- Elton, Frances A., 2007. 'Owning' sign language. Föredrag vid dövas världsförbunds (WFD) världskongress i Madrid 18.7.2007.
- Emmorey, Karen, 2002. *Language, cognition, and the brain. Insights from sign language research*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Engberg-Pedersen, Elisabeth, 2010a. Expressions of causation in Danish Sign Language. *Sign Language & Linguistics* 13(1): 40–67.
- Engberg-Pedersen, Elisabeth, 2010b. *Tegnsprogsforskningen: Hvor er vi? Hvordan kom vi hertil?* Föredrag vid Danske Døves Landsforbunds 75-års jubileum. Köpenhamn, 8.10.2010.
- Erman, Britt, 2008. Språkets fraseologi en svår nöt att knäcka, *Tvärsnitt* nr 3:2008 <http://www.vr.se/huvudmeny/tvarsnittnr32008/essaspraketsfraseologiensvarnotattknacka.4.427cb4d511c4bb6e38680003582.html> [hämtat 17.3.2011]
- Fangen, Katrine, 2005. *Deltagande observation*. Malmö: Liber.
- Ferguson, Charles A., 1968. Language development. I *Language problems of developing nations*, red. av Joshua A. Fishman, Charles A. Ferguson & Jyotirindra Das Gupta. 27–35. New York: John Wiley.
- Fillmore, Charles J., 1989. Grammatical construction theory and the familiar dichotomies. I *Language processing in social context*, red. av Rainer Dietrich & Carl.F. Graumann. 17–38. Amsterdam: North-Holland/Elsevier.
- Finlands Dövas Förbund rf, 2010. Nätsidorna *Utvecklingssamarbete, Växelverkan och samarbete, Döva i u-länderna, Teckenspråket i u-länderna*. <http://www.kl-deaf.fi/Page/5440a432-2569-40ca-ac05-b4732c2c1066.aspx> [hämtat 21.11.2010]
- Frawley, William, Kenneth C. Hill & Pamela Munro (red.), 2002. *Making dictionaries: Preserving indigenous languages of the Americas*. Berkeley, California: University of California Press.
- Friedrichs, Jurgen & Harmut Lüdtke, 1975. *Participant observation: Theory and practice*. Farnborough, Hants.: Saxon House.
- Gellerstam, Martin, 2004. Översättning i och med tvåspråkiga ordböcker. *LexicoNordica* 11: 109–115.
- Givón, Talmy, 1985. Iconicity, isomorphism, and non-arbitrary coding in syntax. I *Iconicity in syntax*, red. av John Haiman. Amsterdam: John Benjamins. 187–219.

- Granqvist, Kimmo, 2009. *Pitäisikö romanikieltä kirjoittaa?* Föredrag vid Forskningscentralen för de inhemska språkens och Utbildningsstyrelsens seminarium "Vähemmistökielet ja kirjallinen kielenkäyttö" i Helsingfors 6.3.2009.
- Gumperz, John J. & Stephen C. Levinson, 1996. Introduction: Linguistic relativity re-examined. I *Rethinking linguistic relativity*, red. av John J. Gumperz & Stephen C. Levinson. 1–18. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haapanen, Ulla-Maija & Tuija Wainio, 2010. Suomalaisen viittomakielen verbaalityyppien 1 ja 2 alaluokittelua sekä huomioita glossauksesta. I *Näkökulmia viittomaan ja viittomistoon*, red. av Tommi Jantunen. 79–97. Soveltavan kielentutkimuksen teoriaa ja käytäntöä 5. Jyväskylä universitet: Soveltavan kielentutkimuksen keskus.
- Haiman, John, 1980. The iconicity of grammar: Isomorphism and motivation. *Language* 56: 515-540.
- Hajredini, Habit, 2010. E-postmeddelande från Kosovos statsministerskansli (30.9.2010).
- Hania, Ineke, Lindita Klimi, Alketa Alikaj & Arben Abdihoxha, 1996. *Libër me Shenja* [Teckenbok]. Tirana, Albanien: Instituti i Nxenesve qe Nuk Degjojne.
- Hanks, Patrick, 2008. The lexicographical legacy of John Sinclair. *International Journal of Lexicography* 21(3): 219–229.
- Hannedóttir, Anna Helga, 2000. Ordböckernas roll i svenskans grammatiska standardisering. *LexicoNordica* 7: 23–40.
- Hardman-de-Bautista, Martha J., 1991. Aymara lexicography. I *Dictionaries – an international encyclopedia of lexicography* vol. 3, red. av Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand & Ladislav Zgusta. 2684–2690. Berlin: Walter de Gruyter.
- Haspelmath, Martin, 2007. Pre-established categories don't exist: Consequences for language description and typology. *Linguistic Typology* 11: 119–132.
- Haugen, Einar, 1966. *Language conflict and language planning: The case of modern Norwegian*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Haugen, Einar, 1987. *Blessings of Babel – Bilingualism and language planning. Problems and pleasures*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Hausmann, Franz Josef, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand & Ladislav Zgusta (red.), 1989. *Dictionaries – An international encyclopedia of lexicography* vol. 1. Berlin: Walter de Gruyter.
- Hausmann, Franz Josef, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand & Ladislav Zgusta (red.), 1991. *Dictionaries – An international encyclopedia of lexicography* vol. 3. Berlin: Walter de Gruyter.
- Hedén, Johan, Karin Hoyer, Monica Londen, Lena Wenman, Håkan Westerholm & Jan-Ola Östman, 2005. Finlandssvenska teckenspråkiga i dag. Utlåtande till delegationen för språkarenden vid justitieministeriet. I *FinSSL – Finlandssvenskt teckenspråk*, red. av Jan-Ola Östman. 113–122. [Nordica Helsingensia 4, Teckenspråksstudier 1] Nordica, Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet.
- Herbert, Robert K., 1995. Language policy, language planning and standardization. I: *Handbook of pragmatics. 1995 Installment*, red. av Jef Verschueren, Jan-Ola Östman, Jan Blommaert & Chris Bulcaen. Amsterdam: John Benjamins.

- Herrmann, Annika, 2010. *Nonmanual aspects of focus particles in sign languages. It is not only the hands that count, nonmanuals are even important, too*. Föredrag vid TISLR10 vid Purdue University i West Lafayette, Indiana, USA. 1.10.2010.
- Himmelman, Nikolaus P., 2002. *Documentary and descriptive linguistics (full version)*. <http://www.hrelp.org/events/workshops/eldp2005/reading/himmelman.pdf> [hämtat 7.4.2009]. [En modifierad version av den ursprungliga artikeln Himmelman, Nikolaus P., 1998. *Documentary and descriptive linguistics*. *Linguistics* 36: 161–195.]
- Himmelman, Nikolaus P., 2006. Language documentation: What is it and what is it good for? I *Essentials of Language Documentation*, red. av Jost Gippert, Nikolaus P. Himmelman & Ulrike Mosel. 1–30. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Hinton, Leanne, 2001. Language revitalization: An overview. I *The green book of language revitalization in practice*, red. av Leanne Hinton & Ken Hale. 3–18. San Diego: Academic Press.
- Hinton, Leanne, & Ken Hale (red.), 2001. *The green book of language revitalization in practice*. San Diego: Academic Press.
- Hinton, Leanne & William F. Weigel, 2002. A Dictionary for whom? Tensions between academic and nonacademic functions of bilingual dictionaries. I *Making dictionaries. Preserving indigenous languages of the Americas*, red. av William Frawley, Kenneth C. Hill & Pamela Munro. 155–170. Berkeley, California: University of California Press.
- Hirn, David Fredrik, 1910, 1911 och 1916. *De dövstummas åtbördsspråk i Finland – Kuuromykkäin viittomakieli Suomessa I-III*. Helsingfors: Finlands Dövstumsförbunds Förlag.
- Hoffmann, Erika G., 2008. *Standardization beyond form: Ideologies, institutions, and the semiotics of Nepali Sign Language*. Doktorsavhandling. University of Michigan <http://hdl.handle.net/2027.42/58405> [hämtat 7.4.2009]
- Hornberger, Nancy, 1997. Indigenous literacies in the Americas. I *Indigenous literacies in the Americas. Language planning from the bottom up*, red. av Nancy Hornberger. 3–16. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Hornberger, Nancy, 2006. Frameworks and models in language policy and planning. I *An introduction to language policy: Theory and method*, red. av Thomas Ricento. 24–41. Oxford: Blackwell.
- Hoyer, Karin, 2000. *Variation i teckenspråk – En studie av släktskapsterminologi i teckenspråket hos finlandssvenska döva*. Pro gradu-avhandling i allmän språkvetenskap vid Helsingfors universitet. Publikationsserie L 4/2000. Helsingfors: Finlands Dövas Förbund rf.
- Hoyer, Karin, 2010a. Viittomakielten sanakirjatyö: kielen dokumentoinnin, kuvauksen ja standardisoinnin polttopisteessä. I *Näkökulmia viittomaan ja viittomistoon*, red. av Tommi Jantunen. 115–137. Jyväskylä universitet: Soveltavan kielentutkimuksen keskus.
- Hoyer, Karin, 2010b. Normeringen av de tecknade språken i Finland – en historisk tillbakablick. I *Sprog i Norden 2010. Tema: Sprognormering og tegnsprog*, red. av Pia Jarvad. 65–80. Köpenhamn: Nordisk Sprogkoordination.
- Hoyer, Karin, 2011. Teckenspråkgemenskap och dövsamhälle – nya termer. *Dövas Tidskrift* 4: 41–42.

- Hoyer, Karin & Kaisa Alanne, 2008. *Teckenspråkens och teckenspråkigas ställning i Norden 2008*. Utredning sammanställd på uppdrag av Nordens språkråd. http://www.kotus.fi/files/1242/Kokous_36-231008_tekstiliite_5.pdf [hämtat 17.3.2011]
- Hoyer, Karin & Dragush Çabej (red.), 2005. *Gjuha e Shenjave Shqipe 1* [Albanskt teckenspråk 1]. Tirana, Albanien: Albanian National Association of the Deaf.
- Hoyer, Karin & Karin Kronlund-Saarikoski (red.), 2002. *Se vårt språk! Näe kielemme!* Finlandssvenskt teckenspråk, 38 ordboksartiklar. Suomenruotsalainen viittomakieli, 38 sanakirja-artikkelia. Helsingfors: Finlands Dövas Förbund rf & Forskningscentralen för de inhemska språken.
- Huss, Leena & Anna-Riitta Lindgren, 2005. Språklig emancipation i Finland och Sverige – projektbeskrivning. I *Rätten till eget språk. Oikeus omaan kieleen*, red. av Leena Huss & Anna-Riitta Lindgren. 9–24. Uppsala: Centrum för multietnisk forskning. Uppsala Universitet.
- Huttunen, Kerttu & Taina Välimaa, 2010. Parents' views on changes in their child's communication and linguistic and socioemotional development after cochlear implantation. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education* 15(4): 383–404.
- Hyltenstam, Kenneth (red.), 1999. *Sveriges sju inhemska språk – ett minoritets-språksperspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- International Institute for Sign Languages and Deaf Studies (iSLanDS), 2010. *The mission of the iSLanDS Institute*. http://www.uclan.ac.uk/schools/journalism_media_communication/islands/islands.php [hämtat 21.11.2010]
- Jacobsen, Jan Krag, 1993. *Intervju: Konsten att lyssna och fråga*. Lund: Studentlitteratur.
- Jacobson, Steven A. & Lawrence D. Kaplan, 1991. Lexicography of the Eskimo-Aleut languages. I *Dictionaries – An international encyclopedia of lexicography* vol. 3, red. av Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand & Ladislav Zgusta. 2631–2634. Berlin: Walter de Gruyter.
- Jantunen, Tommi, 2003. *Johdatus suomalaisen viittomakielen rakenteeseen*. Helsingfors: Finn Lectura.
- Jantunen, Tommi, 2008. *Tavu ja lause. Tutkimuksia kahden sekventiaalisen perusyksikön olemuksesta suomalaisessa viittomakielessä*. Doktorsavhandling. Kielten laitos, Jyväskylä universitet.
- Jantunen, Tommi, 2010. Johdanto: näkökulmia viittomaan ja viittomistoon. I *Näkökulmia viittomaan ja viittomistoon*, red. av Tommi Jantunen. 11–28. Soveltavan kielentutkimuksen teoriaa ja käytäntöä 5. Jyväskylä universitet: Soveltavan kielentutkimuksen keskus.
- Johnston, Trevor, 2003. Language standardization and signed language dictionaries. *Sign Language Studies* 3(4): 431–468.
- Johnston, Trevor & Adam Schembri, 1999. On defining lexeme in a signed language. *Sign Language & Linguistics* 2(2): 115–185.
- Johnston, Trevor & Adam Schembri, 2007. *Australian Sign Language: An introduction to sign language linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jokinen, Markku, 2000a. Kuurojen oma maailma – kuurous kielenä ja kulttuurina. I *Viittomakieliset Suomessa*, red. av Anja Malm. 79–101. Helsingfors: Finn Lectura.

- Jokinen, Markku, 2000b. The linguistic human rights of sign language users. I *Rights to language: Equity, power and education*, red. av Robert Phillipson. 203–213. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Josephson, Olle, 2000. God och dålig språkvård. *Språkvård* 2: 3.
- Justitieministeriet, 2012. 3.5.1 *Det finlandssvenska teckenspråket*. <http://www.om.fi/sv/Etusivu/Julkaisut/Mietintojajalausuntoja/Mietintojenjalausuntojenarkisto/Mietintojajalausuntoja2011/1302672090988> [hämtat 9.1.2012]
- Kaplan, Robert B. & Richard B. Baldauf, 1997. *Language planning: From practice to theory*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Kokeilu Itä-Suomen uutisten tulkkauksesta suomalaiselle viittomakielelle*, 2011. Viittomakielen lautakunnan kannanotto 16.12.2010. <http://www.kotus.fi/index.phtml?s=4132> [hämtat 17.3.2011]
- Konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning*, 2006. http://www.manskligarattigheter.gov.se/extra/faq/?module_instance=3&action=question_show&id=3800&category_id=31 [hämtat 17.3.2011]
- Korhonen, Jarmo, 2010. *Fraseologia ja leksikografia*. Presentation av forskning vid Institutionen för moderna språk vid Helsingfors universitet 2.11.2010.
- Krishnamurthy, Ramesh, 2008. Corpus-driven lexicography. *International Journal of Lexicography* 21(39): 231–242.
- Kristoffersen, Jette Hedegaard & Thomas Troelsgård, 2010a. *The Danish Sign Language dictionary*. Posterpresentation vid TISLR10 vid Purdue University i West Lafayette, Indiana, USA. Oktober 2010.
- Kristoffersen, Jette Hedegaard & Thomas Troelsgård, 2010b. En ordbog uden ord: Lemmatiseringsproblemer i en tegnsprogsordbog. I *Sprog i Norden 2010. Tema: Sprognormering og tegnsprog*, red. av Pia Jarvad. 81–91. Köpenhamn: Nordisk Sprogkoordination.
- Kvale, Steinar & Svend Brinkmann, 2009. *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Larsson, Staffan, 1994. Om kvalitetskriterier i kvalitativa studier. I *Kvalitativ metod och vetenskapsteori*, red. av Bengt Starrin & Per-Gunnar Svensson. 163–189. Lund: Studentlitteratur.
- Liddell, Scott, 2003. *Grammar, gesture, and meaning in American Sign Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lindgren, Anna-Riitta, 2000. Language emancipation: The Finnish case. I *Rights to language: Equity, power and education*, red. av Robert Phillipson. 40–45. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Linell, Per, 2005. *The written language bias in linguistics: Its nature, origins and transformations*. London: Routledge.
- Londen, Monica, 2004. *Communicational and Educational Choices for Minorities within Minorities. The Case of the Finland-Swedish Deaf*. Forskningsrapport 193. Helsingfors universitet: pedagogiska institutionen.
- Loukola, Eeva & Päivi Rainò, 2010. *The problematic "equivalence" and other linguistic challenges when translating a dementia assessment into Finnish Sign Language (FinSL)*. Poster presentation, 8th European Congress on Mental Health and Deafness. 2-5.11.2010. Cambridge, UK.

- LTP Dictionary of Selected Collocations*, 1999. Red. av Jimmie Hill & Michael Lewis. Hove, England: Language Teaching Publications.
- Lucas, Ceil, 2003. The role of variation in lexicography. *Sign Language Studies* 3(3): 322–340.
- Lucas, Ceil, Robert Bayley & Clayton Valli, 2001. *Sociolinguistic variation in American Sign Language*. Washington, D.C: Gallaudet University Press.
- Lucas, Ceil, Robert Bayley & Clayton Valli, 2003. *What's your sign for pizza? An introduction to variation in American Sign Language*. Washington, D.C: Gallaudet University Press.
- Lucas, Ceil & Clayton Valli, 1989. Language contact in the American Deaf community. I *The sociolinguistics of the Deaf community*, red. av Ceil Lucas. 11–40. San Diego: Academic Press.
- Lüpke, Friederike, 2004. Language planning in West Africa – who writes the script? I *Language documentation and description*, Volume 2, red. av Peter. K. Austin. 90–107. London: The Hans Rausing Endangered Languages Project, Department of Linguistics, School of Oriental and African Studies.
- Lög um stöðu íslenskrar tungu og íslensks tákn máls*, 2011 [Lag om isländskans status och det isländska teckenspråket] <http://www.althingi.is/alttext/139/s/pdf/1570.pdf> [hämtat 13.12.2011]
- McKee, Rachel Locker & Jemina Napier, 2002. Interpreting into International Sign pidgin: An analysis. *Sign Language & Linguistics* 5: 27–54.
- Meeuwis, Michael & Jan-Ola Östman, 2010. Contact linguistics. I *Handbook of pragmatics highlights. Variation and change: Pragmatic perspectives* [elektroniskt material], red. av Mirjam Fried, Jan-Ola Östman & Jef Verschueren. 36–45. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Mesch, Johanna, 2010. Viittomien glossit ja ajalliset pituudet: annotointityöskentelyyn liittyviä kysymyksiä. I *Näkökulmia viittomaan ja viittomistoon*, red. av Tommi Jantunen. 43–55. Soveltavan kielentutkimuksen teoriaa ja käytäntöä 5. Jyväskylä universitet: Soveltavan kielentutkimuksen keskus.
- Mithun, Marianne, 1999. *The languages of native North America*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mithun, Marianne, 2001. Who shapes the record: The speaker and the linguist. I *Linguistic fieldwork*, red. av Paul Newman & Martha Ratliff. 34–54. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moon, Rosamund, 2008. Sinclair, phraseology and lexicography. *International Journal of Lexicography* 21(3): 243–254.
- Morgan, David L., 1997. *Focus groups as qualitative research*. Thousand Oaks: Sage.
- Mosel, Ulrike, 2004. Dictionary making in endangered language communities. I *Language documentation and description*, Volume 2, red. av Peter. K. Austin. 39–54. London: The Hans Rausing Endangered Languages Project, Department of Linguistics, School of Oriental and African Studies.
- Mosel, Ulrike, 2006. Fieldwork and community language work. I *Essentials of language documentation*, red. av Jost Gippert, Nikolaus P. Himmelmann & Ulrike Mosel. 67–85. Berlin: Mouton de Gruyter.

- Mühlhäusler, Peter, 2000. Language planning and language ecology. I *Current Issues in Language Planning* 1(3): 306–367.
- Mühlhäusler, Beverly S. & Peter Mühlhäusler, 2005. Simple English in the South Seas evangelical mission. Social context and linguistic attributes. *Language problems and language planning* 29(1): 1–30.
- Nettle, Daniel & Suzanne Romaine, 2000. *Vanishing Voices. The extinction of the world's languages*. New York: Oxford University Press.
- Newman, Paul & Martha Ratliff (red.), 2001. *Linguistic fieldwork*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nordiske tegnspråkskontakter*, 2011. Nordisk sprogkoordination. http://nordisksprogkoordination.org/temaer/organisationer/organisationer1/nordiskesprognaevn/copy2_of_sprog-naevnenes-netvaerk/nordiske-tegnspraaskontakter [hämtat 11.11.2011]
- Nuolijärvi, Pirkko, 2009. Kirjallistuminen kielisosiologisena ja sosiolingvistisenä ilmiönä. I *Omin sanoin: Kirjoituksia vähemmistökielten kirjallistumisesta*, red. av Klaas Ruppel. 19–26. Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken. http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk6/Omin_sanoin.pdf [hämtat 17.3.2011]
- Nyman, Martti, 2000. Näkymätön käsi ja kielitieteen epistemologia. *Virittäjä* 1/2000: 46–70.
- Ojutkangas, Krista, Meri Larjavaara, Matti Miestamo & Jussi Ylikoski, 2009. *Johdatus kielitieteeseen*. Helsingfors: WSOY.
- Ong, Walter J., 1982. *Orality and literacy: The technologizing of the word*. London: Methuen.
- Ordbog over Dansk Tegnsprog*, 2010. <http://www.tegnsprog.dk> [hämtat 21.11.2010]
- Oxford collocations dictionary for students of English*, 2002. Oxford: Oxford University Press.
- Padden, Carol, 1983. *Interaction of morphology and syntax in American Sign Language*. Doktorsavhandling. San Diego: University of California.
- Perniss, Pamela M., Roland Pfau & Markus Steinbach (red.), 2007. *Visible variation: Comparative studies on sign language structure* [Trends in Linguistics, Studies and Monographs 188]. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Phillipson, Robert, 1992. *Linguistic imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
- Quinto-Pozos, David, 2007. Editor's introduction: Outlining considerations for the study of signed language contact. I *Sign languages in contact*, red av David Quinto-Pozos. 1–28. Washington, D.C: Gallaudet University Press.
- Rainò, Päivi, 2004. *Henkilöviittomien synty ja kehitys suomalaisessa viittomakieliyhteisössä* (CD). Deaf Studies in Finland 2. Helsingfors: Finlands Dövas Förbund rf.
- Rainò, Päivi, 2006a. Viittomien leksikaalisesta kuvauksesta. I *A man of measure: festschrift in honor of Fred Karlsson on his 60th birthday*, red. av Mickael Suominen, Antti Arppe, Anu Airola, Orvokki Heinämäki, Matti Miestamo, Urho Määttä, Jussi Niemi, Kari K. Pitkänen & Kaius Sinnemäki. 236–242. Special Supplement to *SKY Journal of Linguistics*, 19/2006.
- Rainò, Päivi, 2006b. Voiko paikannimistöä ohjailta? Viittomakielisen paikannimistön ja kielenkuvauksen suhteista. I *Teckenspråk: Sociala och historiska perspektiv*, red. av Karin Hoyer, Monica Londen & Jan-Ola Östman. 107–128 [Nordica Helsingiensia 6,

- Teckenspråksstudier 2]. Helsingfors: Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur.
- Rainò, Päivi, 2010. Viittomakokoelmat ja lingvistinen feodalismi. I *Näkökulmia viittomaan ja viittomistoon*, red. av Tommi Jantunen. 139–155. Soveltavan kielentutkimuksen teoriaa ja käytäntöä 5. Jyväskylä universitet: Soveltavan kielentutkimuksen keskus.
- Rainò, Päivi & Leena Savolainen, 1999. Suomalaisen viittomakielen lautakunta. *Virittäjä* 103: 241–245.
- Reagan, Timothy G., 2010. *Language policy and planning for sign languages*. Washington, DC: Gallaudet University Press.
- Reuter, Mikael, 2010. *Fortsatt värmebölja?* Reuters rutor 12/7 2010. <http://www.kotus.fi/index.phtml?l=sv&s=3689> [hämtat 17.3.2011]
- Rhodes, Richard A., 1991. Lexicography of the languages of the North American Indians. I *Dictionaries – An international encyclopedia of lexicography* vol. 3, red. av Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand & Ladislav Zgusta. 2691–2696. Berlin: Walter de Gruyter.
- Rice, Keren & Leslie Saxon, 2002. Issues of standardization and community in Aboriginal language lexicography. I *Making dictionaries: Preserving indigenous languages of the Americas*, red. av William Frawley, Kenneth C. Hill & Pamela Munro. 125–154. Berkeley, California: University of California Press.
- Rissanen, Terhi, 1985. *Viittomakielen perusrakenne* [Publikation nr 12]. Institutionen för allmän språkvetenskap, Helsingfors universitet.
- Rissanen, Terhi, 1998. *The categories of nominals and verbals and their morphology in Finnish Sign Language*. Licentiatavhandling i allmän språkvetenskap. Institutionen för finska språket och allmän språkvetenskap, Turun yliopisto.
- Rosenstock, Rachel, 2004. *An investigation of International Sign: Analyzing structure and comprehension*. PhD diss., Gallaudet University, Washington, D.C.
- Rosenstock, Rachel, 2008. The role of iconicity in International Sign. *Sign Language Studies* 8: 131–159.
- Ruiz, Richard, 1990. Official languages and language planning. I *Perspectives on official English: The campaign for English as the official language of the USA*, red. av Karen L. Adams & Daniel T. Brink. 11–24. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Russo Cardona, Tommaso, 2008. Metaphors in sign languages and in co-verbal gesturing. *Gesture* 8(1): 62–81.
- Rönnerman, Karin (red.), 2004. *Aktionsforskning i praktiken – erfarenheter och reflektioner*. Lund: Studentlitteratur.
- Salmi, Eeva & Mikko Laakso, 2005. *Maahan lämpimään: Suomen viittomakielisten historia*. Helsingfors: Finlands Dövas Förbund rf.
- Sandler, Wendy & Diane Lillo-Martin, 2006. *Sign language and linguistic universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sandøy, Helge & Jan-Ola Östman, 2004. Språkpåverkan och ansvar inom språkpolitik i Norden. I *”Det främmande” i nordisk språkpolitik. Om normering av utländska ord*, red. av Helge Sandøy & Jan-Ola Östman. 7–29. Oslo: Novus forlag.
- Sano se käsin*, 1970. Helsingfors: Finlands Dövas Förbund r.f.
- SAOL, se *Svenska akademiens ordlista över svenska språket*.

- Savolainen, Leena, 2006. *Viittomakielten kirjoitusjärjestelmien periaatteet ja käytäntö*. Pro gradu-avhandling. Institutionen för allmän språkvetenskap, Helsingfors universitet.
- Savolainen, Leena, 2009. Viittomakielten kirjallistuminen Suomessa. I *Omin sanoin: Kirjoituksia vähemmistökielten kirjallistumisesta*, red. av Klaas Ruppel. 177–212. Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken. http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk6/Omin_sanoin.pdf [hämtat 17.3.2011]
- Schembri, Adam, 2010. Documenting sign languages. I *Language Documentation and Description, Vol 7*, red. av Peter K. Austin. 105–143. London: School of Oriental and African Studies.
- Schermer, Trude, 2003. From variant to standard: An overview of the standardization process of the lexicon of Sign Language of the Netherlands over two decades. *Sign Language Studies* 3(4): 469–486.
- Schmid, Monika S. & Kees de Bot, 2004. Language attrition. I *The handbook of applied linguistics*, red. av Alan Davies & Catherine Elder. 210–234. Malden: Blackwell.
- Schwager, Waldemar & Ulrike Zeshan, 2008. Word classes in sign languages. Criteria and classifications. *Studies in Language* 32(3): 509–545.
- Scott Gibson, Liz, 2008. Personlig kommunikation. Helsingfors, 21.8.2008.
- Scott Gibson, Liz & Nexhat Shatri, 2008. *Report from the evaluation of the organisational training and sign language development projects in Kosovo*. Opublicerad evalueringsrapport på uppdrag av Finlands utrikesministerium.
- Siegel, Lawrence M., 2008. *The human right to language: Communication access for Deaf children*. Washington D.C: Gallaudet University Press.
- Siepmann, Dirk, John D. Gallagher, Mike Hannay & J. Lachlan Mackenzie, 2008. *Writing in English: A guide for advanced learners*. Tübingen: A. Francke Verlag.
- Silverman, David, 2003. *Doing qualitative research: A practical handbook*. London: Sage.
- Sinclair, John, 1966. Beginning the Study of Lexis. I *In memory of J. R. Firth*, red. av C. E. Bazell, J. C. Catford, M. A. K. Halliday & R. H. Robins. 410–430. London: Longman.
- Sinclair, John, 1991. *Corpus, concordance, collocation*. Oxford: Oxford University Press.
- Sinclair, John, 2004. *Trust the text: Language, corpus and discourse*. [e-bok] London: Routledge.
- Skutnabb-Kangas, Tove, 1998. *Communication and power – A rational perspective* http://nitobe.info/ld/dokumentujo/dokumentoj/nc_dokumento-8-edukado3_en.pdf [hämtat 17.3.2011]
- Skutnabb-Kangas, Tove, 2000. *Linguistic genocide in education – or worldwide diversity and human rights?* Mahwah, New Jersey/ London: Lawrence Erlbaum.
- Skutnabb-Kangas, Tove, 2010. Language rights. I *Handbook of pragmatics highlights. Society and language use* [elektroniskt material], red. av Jürgen Jaspers, Jan-Ola Östman & Jef Verschueren. 212–232. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Slobin, Dan I., 1996. From “thought and language” to “thinking for speaking”. I *Rethinking linguistic relativity*, red. av John J. Gumperz & Stephen C. Levinson. 70–96. Cambridge: Cambridge University Press.
- Slobin, Dan I., 2005. Issues of linguistic typology in the study of sign language development of deaf children. I *Advances in the sign language development of deaf children*, red. av Brenda Schick, Marc Marschark & Patricia E. Spencer. 20–45. Oxford: Oxford University Press. <http://ihd.berkeley.edu/SlobinSign%20Language/>

- %282005%29%20Slobin%20%20Linguistic%20typology%20and%20sign%20develop
ment.pdf [hämtat 17.3.2011]
- Slobin, Dan I., 2008. Breaking the molds: Signed languages and the nature of human language. *Sign Language Studies* 8(2): 114–130.
- Slotte, Anna-Maria, 2008. ”Samförstånd när händerna fungerar”. *Tillgänglighet och delaktighet ur finlandssvenska teckenspråkiga dövas synvinkel*. Pro gradu-avhandling, Samhällspolitiska institutionen vid Helsingfors universitet.
- Somekh, Bridget, 2006. *Action research: a methodology for change and development* [Elektroniskt material]. Berkshire: Open University Press.
- Spolsky, Bernard, 2004. *Language policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Spradley, James P., 1980. *Participant observation*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Språklag (Sverige)* 2009:600. <https://lagen.nu/2009:600> [hämtat 13.12.2011]
- Språkpolitik*, 2010. Forskningscentralen för de inhemska språken. <http://www.kotus.fi/index.phtml?l=sv&s=239> [hämtat 21.11.2010]
- Språkpolitiskt program för teckenspråken i Finland*, 2010. Finlands Dövas Förbund rf & Forskningscentralen för de inhemska språken. http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk17/Sprakpolitiskt_program_for_teckenspraken.pdf [hämtat 21.11.2010]
- Språkvård för teckenspråk*, 2010. Forskningscentralen för de inhemska språken. <http://www.kotus.fi/index.phtml?l=sv&s=98> [hämtat 21.11.2010]
- Språkvårdsbegrepp*, 2010. Språkvårdsportalen. <http://www.svenskaspraket.nu/hoger/sprakvardsbegrepp.htm> [hämtat 21.11.2010]
- Starrin, Bengt, 1994. Om distinktionen kvalitativ–kvantitativ i social forskning. I *Kvalitativ metod och vetenskapsteori*, red. av Bengt Starrin & Per-Gunnar Svensson. 11–39. Lund: Studentlitteratur.
- Statsrådets berättelse om tillämpningen av språklagstiftningen*, 2006. Helsingfors: Justitieministeriet. <http://www.om.fi/sv/Etusivu/Julkaisut/Muutjulkaisut/1198084778540> [hämtat 17.3.2011]
- Statsrådets berättelse om tillämpningen av språklagstiftningen*, 2009. Helsingfors: Justitieministeriet. <http://www.om.fi/sv/Etusivu/1236880953561> [hämtat 17.3.2011]
- Stone, Christopher, 2009. *Toward a Deaf translation norm*. Studies in Interpretation, vol. 6. Washington, D. C: Gallaudet University Press.
- Stora finsk-svenska ordboken cd-rom*, 1998. WSOY och Forskningscentralen för de inhemska språken.
- Strömqvist, Sven, 2009. *Språkets öga: Om vägarna mellan tankar och ord*. Lund: Studentlitteratur.
- Suomalaisen viittomakielen perussanakirja*, 1998. Finlands Dövas Förbund rf & Forskningscentralen för de inhemska språken. Helsingfors: KL Support Oy.
- Suomi.fi webbportal*, 2010. <http://www.suomi.fi/suomifi/svenska/index.html> [hämtat 21.11.2010]
- Supalla, Ted, & Rebecca Webb, 1995. The grammar of International Sign: A new look at pidgin languages. I *Language, gesture, and space*, red. av Karen Emmorey & Judy S. Reilly. 333–52. Mahwah, New Jersey: Erlbaum.
- Sutton-Spence, Rachel & Bencie Woll, 1999. *The linguistics of British Sign Language: An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Svartholm, Kristina, 2006. Svenska som andraspråk för döva – en ämnesöversikt I *Teckenspråk: Sociala och historiska perspektiv*, red. av Karin Hoyer, Monica Londen & Jan-Ola Östman. 23–52 [Nordica Helsingiensia 6, Teckenspråksstudier 2]. Helsingfors: Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur.
- Svartholm, Kristina, 2010. Bilingual education for deaf children in Sweden. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 13(2): 154-174.
- Svensén, Bo, 1987. *Handbok i lexikografi: principer och metoder i ordboksarbetet*. Stockholm: Esselte Studium och Tekniska nomenklaturcentralen.
- Svenska akademiens ordlista över svenska språket*, 2006. 13. upplagan. Stockholm: Svenska Akademien. http://www.svenskaakademien.se/web/Svenska_Akademiens_ordlista.aspx [hämtat 17.3.2011]
- Svenskt teckenspråkslexikon*, 1997. Leksand: Teckenspråksavdelningen, Sveriges Dövas Riksförbund.
- Swedenmark, John, 2010. Att överskrida språket. *Hufvudstadsbladet* 25.4.2010. 26–27.
- Takkinen, Ritva, 2010. Kuvailevien viittomien leksikaalinen ja morfologis-gesturaalinen kuvaus: kielenopetuksen näkökulma. I *Näkökulmia viittomaan ja viittomistoon*, red. av Tommi Jantunen. 99–113. Jyväskylä universitet: Soveltavan kielentutkimuksen keskus.
- Teckenspråkigas språkliga rättigheter*, 2011. Justitieministeriet. <http://www.om.fi/sv/Etusivu/Julkaisut/Mietintojajalausuntoja/Mietintojenjalausuntojenarkisto/Mietintojajalausuntoja2011/1302672090988> [hämtat 9.1.2012]
- Teckenspråksnämnden*, 2010. Forskningscentralen för de inhemska språken. <http://www.kotus.fi/?l=sv&s=1277> [hämtat 21.11.2010]
- Thomason, Sarah Grey & Terrence Kaufman, 1988. *Language contact, creolization, and genetic linguistics*. Berkeley: University of California Press.
- Trosterud, Trond, 2003. Ordbokskritikk. *LexicoNordica* 10: 65–88.
- UNESCO (Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages), 2003. *Language vitality and endangerment*. www.unesco.org/culture/ich/doc/src/00120-EN.pdf [hämtat 16.11.2011]
- Utvecklingspolitiskt program 2007 – Mot en rättvis och hållbar mänsklig politik*, 2007. Utrikesministeriet. <http://formin.finland.fi/Public/default.aspx?contentid=103136>. [hämtat 17.3.2011]
- Vad är språkvård?*, 2010a. Forskningscentralen för de inhemska språken. <http://www.kotus.fi/index.phtml?l=sv&s=3> [hämtat 21.11.2010]
- Vad är språkvård?*, 2010b. Språkrådet vid Institutet för språk och folkminnen. <http://www.sprakradet.se/sprakvard> [hämtat 21.11.2010]
- Valli, Clayton, Ceil Lucas & Kristin J. Mulrooney, 2005. *Linguistics of American Sign Language: An introduction*. Forth edition. Washington, D.C: Gallaudet University Press.
- Vermeerbergen, Myriam, Lorraine Leeson & Onno Crasborn (red.), 2007. *Simultaneity in signed languages: Form and function*. Amsterdam: John Benjamins.
- Viittomakielen lautakunnan pöytäkirjat*, 2010. Forskningscentralen för de inhemska språken. <http://www.kotus.fi/index.phtml?s=487> [hämtat 21.11.2010]
- Viittomakielen oikeudellinen asema*, 1996. Työryhmän mietintö. Helsingfors: Justitieministeriet.
- Viittomakielen opas*, 1974. Helsingfors: Finlands Dövas Förbund rf.
- Viittomakielen sanakirja*, 1965. Helsingfors: Finlands Dövas Förbund rf.

- Vivolin-Karén, Riitta, 2002. *Me suuret lehtorit. Suomalaisen viittomakielen opetuksen kehittymisestä*. Kuurojen Liitto ry:n julkaisuja 22. Helsingfors: Finlands Dövas Förbund rf.
- Wallin, Lars, 1994. *Polysyntetiska tecken i svenska teckenspråket*. Doktorsavhandling. Institutionen för lingvistik, Avdelningen för teckenspråk, Stockholm universitet.
- Wallvik, Birgitta, 1997. *...ett folk utan land...* Borgå: Döva och hörselskadade barns stödförening rf.
- Wardhaugh, Ronald, 2006. *An introduction to sociolinguistics*. Fifth edition. [e-bok] Malden, MA: Blackwell.
- Warner, Natasha & Lynnika Butler, 2006. Making a dictionary for community use in language revitalization: The case of Mutsun. *International Journal of Lexicography*. 19(3): 257–285.
- Weinreich, Uriel, 1970. *Languages in contact: Findings and problems*. The Hague: Mouton (ursprungligen publicerad som nr. 1 i serien "Publications of the Linguistic Circle of New York", New York, 1953).
- WFD, 2007. *WFD Statement on the unification of sign languages* http://www.wfdeaf.org/pdf/policy_statement_signlanguages.pdf [hämtat 17.3.2011]
- WFD, 2009. *Open letter with regard the unification project of sign languages in the Arab region*. <http://www.wfdeaf.org/pdf/Open%20Letter%20FINAL.doc> [hämtat 17.3.2011]
- Wilcox, Sherman, 2003. The multimedia dictionary of American Sign Language: Learning lessons about language, technology, and business. *Sign Language Studies* 3(4): 379–392.
- Wilcox, Sherman, 2004. Gesture and language: Cross-linguistic and historical data from signed languages. *Gesture* 4(1): 43–73.
- Winford, Donald, 2003. *An introduction to contact linguistics*. Malden, Mass.: Blackwell Publishing.
- Woodbury, Tony, 2003. Defining documentary linguistics. I *Language documentation and description, Volume 1*, red. av Peter K. Austin. 35–51. London: The Hans Rausing Endangered Languages Project, Department of Linguistics, School of Oriental and African Studies.
- Yamada, Racquel-María, 2007. Collaborative linguistic fieldwork: Practical application of the empowerment model. *Language Documentation & Conservation* 1(2): 257–282.
- Young, Robert W. & William Morgan, 1992. *Analytical lexicon of Navajo*. Albuquerque, New Mexico: University of New Mexico Press.
- Zwitserslood, Inge, 2010. Sign language lexicography in the early 21st century and a recently published dictionary of Sign Language of the Netherlands. *International Journal of Lexicography*. 23(4): 443–476.
- Östman, Jan-Ola, 2000. Ethics and appropriation – with special reference to Hwalbáy. I *Issues of Minority Peoples*, red. av Frances Karttunen & Jan-Ola Östman [Publikation nr 31]. Helsingfors: Institutionen för allmän språkvetenskap, Helsingfors universitet.
- Östman, Jan-Ola, 2005. *Finlandssvenskan under dubbelpress*. <http://old.norden.org/sprak/forside/6.%20finlandssvensk.pdf> [hämtat 17.3.2011]
- Özyürek Asli, Inge Zwitserslood & Pamela Perniss, 2010. Locative expressions in signed languages: a view from Turkish Sign Language (TID). *Linguistics* 48(5): 1111–1145.

BILAGA

Följande studier ingår i doktorsavhandlingen:

- Studie A Hoyer, Karin, 2004. The sociolinguistic situation of Finland-Swedish Deaf people and their language, Finland-Swedish Sign Language. I *To the lexicon and beyond: Sociolinguistics in European Deaf communities*, red. av Mieke Van Herreweghe & Myriam Vermeerbergen. 3–23. Washington, D.C.: Gallaudet University Press.
- Studie B Hoyer, Karin, 2005. ”Vi kallade dem Borgåtecken”. Det finlandssvenska teckenspråket i går och i dag. I *FinSSL – Finlandssvenskt teckenspråk*, red. av Jan-Ola Östman. 21–80. [Nordica Helsingensia 4, Teckenspråksstudier 1] Nordica, Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet.
- Studie C Hoyer, Karin, 2007. Albanian Sign Language: Language contact, International Sign, and gesture. I *Sign languages in contact*, red av David Quinto-Pozos. 195–234. Washington, D.C.: Gallaudet University Press.
- Studie D Hoyer, Karin, under utgivning 2012a. Teckenspråk och datainsamling – metoder och utmaningar. I *Med rätt att teckna*, red. av Monica Londen & Jan-Ola Östman. 46 sidor. [Nordica Helsingensia, Teckenspråksstudier 4] Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet: Nordica.
- Studie E Hoyer, Karin, under utgivning 2012b. *Language vitalization through language documentation and description in the Kosovar Sign Language community*. 65 sidor. Nijmegen: Ishara Press.

NORDICA HELSINGIENSIA

- NH 1/KKN 1 Hadle Oftedal Andersen: *Ikkje for ingenting. Jon Fosses dramatik* (2004)
- NH 2 Mona Forsskåhl: *Mitt emellan eller strax utanför. Språkkontakt i finlandssvensk slang* (2005)
- NH 3/KKN 2 Hadle Oftedal Andersen: *Kroppsmodernisme* (2005)
- NH 4/TS 1 Jan-Ola Östman (red.): *FinSSL – Finlandssvenskt teckenspråk* (2005)
- NH 5/KKN 3 Hadle Oftedal Andersen & Idar Stegane (red.): *Modernisme i nordisk lyrikk 1* (2005)
- NH 6/TS 2 Karin Hoyer, Monica Londen & Jan-Ola Östman (red.): *Teckenspråk: Sociala och historiska perspektiv* (2006)
- NH 7 Helga Hilmisdóttir: *A sequential analysis of nú and núna in Icelandic conversation* (2007)
- NH 8 Hanna Lehti-Eklund (red.): *Att växa till lärare – svenskläroverutbildning i utveckling* (2007)
- NH 9 Nina Martola: *Konstruktioner och valens: verbfraser med åt i ett jämförande perspektiv* (2007)
- NH 10/SI 1 Jan Lindström (red.): *Språk och interaktion 1* (2008)
- NH 11 Jan Lindström, Pirjo Kukkonen, Camilla Lindholm & Åsa Mickwitz (red.): *Svenskan i Finland 10* (2008)
- NH 12 Anne Huhtala: *Det pedagogiska självet: en narrativ studie av direktvalda svenskläroverstudenters berättelser* (2008)
- NH 13/KKN 4 Hadle Oftedal Andersen, Peter Stein Larsen & Louise Mønster (red.): *Stedet. Modernisme i nordisk lyrikk 2* (2008)
- NH 14/DF 1 Helena Palmén, Caroline Sandström & Jan-Ola Östman (red.): *Dialekt i östra Nyland. Fälstarbete i Liljendal med omnejd* (2008)
- NH 15 Camilla Kovero & Monica Londen: *Språk, identitet och skola. En undersökning i svenska skolor i huvudstadsregionen* (2009)
- NH 16 Lieselott Nordman: *Lagöversättning som process och produkt. Revideringar och institutioner vid lagöversättning till svenska i Finland* (2009)
- NH 17 Anita Schybergson: *Kognitiva system i namngivningen av finländska handelsfartyg 1838–1938* (2009)
- NH 18/KKN 5 Hadle Oftedal Andersen, Per-Erik Ljung & Eva-Britta Ståhl (red.): *Nordisk lyriktrafikk. Modernisme i nordisk lyrikk 3* (2009)
- NH 19/SI 2 Camilla Lindholm & Jan Lindström (red.): *Språk och interaktion 2* (2010)
- NH 20/DF 2 Caroline Sandström: *Genus i östra Nyland – från dialektutjämning till dialektmarkör* (2010)
- NH 21 Åsa Mickwitz: *Anpassning i språkkontakt. Morfologisk och ortografisk anpassning av engelska lånord i svenskan* (2010)
- NH 22 Maria Green-Vänttinen, Christina Korkman och Hanna Lehti-Eklund (red.): *Svenska i finska gymnasier* (2010)
- NH 23/KKN 6 Hadle Oftedal Andersen, Per Bäckström & Unni Langås: *Samspill mellom kunstartene. Modernisme i nordisk lyrikk 4* (2010)
- NH 24/DF 3 Sinikka Segerståhl: *Vaggvisor i Kvevlax. Språkliga strukturer och konstruktioner* (2011)
- NH 25 Minna Nakari: *Variation i kvinnors namnfraser i officiella dokument i Helsingfors 1780–1930. Socioonomastiska synvinklar på makt och identitet* (2011)
- NH 26 Leila Mattfolk: *Finlandssvenska åsikter om och attityder till modern språkpåverkan* (2011)
- NH 27 Hanna Lehti-Eklund och Maria Green-Vänttinen: *Svenska i finska grundskolor* (2011)
- NH 28 Charlotta af Hällström-Reijonen: *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag* (2012)
- NH 29/TS 3 Karin Hoyer: *Dokumentation och beskrivning som språkplanering – perspektiv från arbete med tre tecknade minoritetsspråk* (2012)
- DF = Dialektforskning
 KKN = Kultur og kritikk i Norden
 SI = Språk och interaktion
 TS = Teckenspråksstudier